T.C
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İBN ÎSÂ VE FUSÛL-İ AŞERE ADLI ESERİ (İNCELEME VE METİN)

Tijen ÖZBAY

Danışman
Doç. Dr. Süleyman GÖKBULUT

İZMİR-2016

YÜKSEK LİSANS
TEZ/ PROJE ONAY SAYFASI

2013800534

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : TİJEN ÖZBAY
Tez Başlığı : İbn İsa Ve Fusul-i Aşere Adli Eseri (İnceleme Ve Metin)

Savunma Tarihi : 19.02.2015
Danışmanı : Doç.Dr.Süleyman GÖKBULUT

JÜRİ ÜYELERİ

Ünvanı, Adı, Soyadı	Üniversitesi	İmza
Doç.Dr.Süleyman GÖKBULUT	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	.....
Prof.Dr.Himmet KONUR	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	.....
Yrd.Doç.Dr.İdris TÜRK	PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ	.....

Oybirliği (X)
Oy Çokluğu ( )

TİJEN ÖZBAY tarafından hazırlanmış ve sunulmuş **"İbn İsa Ve Fusul-i Aşere Adli Eseri (İnceleme Ve Metin)"** başlıklı Tezi(X) / Projesi( ) kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Mustafa Yaşar TINAR
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "İbn Îsâ ve Fusûl-i Aşere Adlı Eseri (İnceleme ve Metin)" adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

…../…../ 2016

Tijen ÖZBAY

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İbn Îsâ ve Fusûl-i Aşere Adlı Eseri (İnceleme ve Metin)

Tijen ÖZBAY

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı

Temel İslâm Bilimleri Programı

İbn Îsâ adıyla tanınan Çelebi İlyas İbn Îsâ Saruhânî, Aydın vilâyetine bağlı Saruhân'da doğmuş, 902/1496 ve 967/1559 yılları arasında yaşamıştır. Bayrâmiyye'nin Şemsîyye kolunun, Îseviyye şubesi kurucusudur. Babası Şeyh Mecdüddin Îsâ'dan hilâfet almıştır. *Menâkıb-ı Şeyh Mecdüddîn ve Âdâb-ı Sâlikîn* başta olmak üzere *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ* gibi çeşitli eserleri vardır. Dönemin önemli mutasavvıf, şâir ve âlimlerindendir.

Bu tezin amacı İbn Îsâ'nın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verip, 958/1550'de te'lîf ettiği *Fusûl-i Aşere* adlı eseri incelemek ve metinini ortaya çıkarmaktır.

Çalışmamız bir giriş, üç bölüm, sonuç ve ekten oluşmaktadır. Giriş Bölümünde İbn Îsâ hakkındaki kaynak ve araştırmalar yer almaktadır. Birinci bölümünde İbn Îsâ'nın hayatı, eserleri, bu eserlerin içerikleri ve üzerlerinde yapılan araştırma ve incelemeler üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde, on kısımdan oluşan *Fusûl-i Aşere* adlı eserin incelemesi yapılmıştır. Şeyh İbn Îsâ eserin birinci faslında Bayrâmiyye pîrlerinin Hz. Peygamber'den kendisine kadar ulaşan silsilesini, ikinci faslında pâdişâh ve şeyhlerin âdâbını, üçüncü faslında ta'bîr ve makamları, dördüncü faslında teveccüh, tasarruf, câzibe ve te'sîr gibi kavramları, beşinci faslında zikir ve tilâvet edeblerini, altıncı faslında riyâzet, salâh ve fesâdı, yedinci faslında havâss-ı esmâ ve onlara âit sâatleri, sekizinci faslında tâlib ve matlûb ismini

birleştirerek esmâ çıkarmayı, dokuzuncu faslında tâlib ve matlûbun tabiatlarını, son faslında da vefk tertibatını ele almıştır.

Üçüncü bölümde *Fusûl-i Aşere* adlı Osmanlıca eser, incelediğimiz dört nüshasından hareketle latinize edilmiş ve bu dört nüshanın değerlendirmesi yapılmıştır.

Tezin ek bölümünde ise yararlanılan dört nüshanın ve müellife ait diğer eserlerinin yazma nüshalarından örnek sayfalar sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler; İbn Îsâ, Fusûl-i Aşere, Bayrâmiyye, Tasavvuf, Esmâ-i Hüsnâ.

ABSTRACT

Masters Thesis

Ibn Īsā and His Work Fusūl-i Asere (Analysis and Text)

Tijen ÖZBAY

Dokuz Eylul University

Graduate School of Social Sciences

Department of Islamic Sciences

Islamic Sciences Programs

Çelebi İlyas İbn Īsā Saruhānī who was born at Aydın, Saruhan was known as İbn Īsā and he had lived between 902/1496 and 967/1559. He was the founder of Īseviyye branched of Şemsīyye subdivition of Bayrāmiyye cult. His caliphate was given him by his father Sheikh Mecduddin Īsā. He was the writer of *Menākıb-ı Şeyh Mecdüddīn and Ādāb-ı Sālikīn* and *Şerh-i Esmā-i Husnā.* He was one of the important sufi, poet and muslim scholar of the century.

The aim of this thesis is to give information of his life, his works and introduce his work which name as *Fusūl-i Aşere* (958/1550).

This study includes introduction part, three chapters, discussion and an additional part. The introduction part includes bibliography and resources about İbn Īsā is stated. The first chapter includes his life, works and review of his works.

In the second chapter is mentioned *Fusūl-i Aşere* which has ten parts. At the first part Sheikh İbn Īsā explains Bayrāmiyye sheikh's sequence from Hz. Muhammed to himself. The second part is mentioning about Sultans and sheikhs propriety. The third part is about parlance and maqam. The fourth part explains the meaning of complaisance, effect, charm and influence. The fifth part is about dhikr and recitation. The sixth part is trying to explain asceticism, the good and the bad. The seventh part is about havass-ı esmā and their time. The eighth part is mentioning about combination of the name of demander and the name of demand. The nineth part is examining the nature of demander and the demand. And the last part is about vefk as a science.

The third chapter includes the translation of *Fusūl-i Aşere* from Ottoman language to Turkish and its evaluation.

The additional part of this thesis includes four copy and its evaluation.

İBN ÎSÂ SARUHÂNÎ VE FUSÛL-İ AŞERE ADLI ESERİ
(İNCELEME VE METİN)

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
TABLOLAR LİSTESİ	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
EKLER LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM
İBN ÎSÂ SARUHÂNÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. YAŞADIĞI DÖNEM	7
1.2. İBN ÎSÂ SARUHÂNÎ'NİN HAYATI	11
1.2.1. Bayrâmiyye Silsileleri ve Îseviyye Şubesi	12
1.2.2. İbn Îsâ'nın Halifeleri	16
1.2.3. İbn Îsâ'nın İlmî Kişiliği	17
1.2.4. İbn Îsâ'nın Şâirliği	18
1.3. İBN ÎSÂ SARUHÂNÎ'NİN ESERLERİ	23

İKİNCİ BÖLÜM
İBN ÎSÂ'NIN FUSÛL-İ AŞERE ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ

2.1. VARLIK VE İNSAN 37
2.1.1. Tevhidden Vahdet-i Vücûda 37
2.1.2. Âlemler (Hazarât-ı Hams) 40
2.1.3. İnsan (İnsan, Ânâsır-ı Erba'a, Rûh) 46
2.2. BAZI TASAVVUFÎ KAVRAMLAR 53
2.2.1. Seyr ü sülük 53
2.2.2. Mücâhede ve Riyâzet 60
2.2.3. Halvet 62
2.2.4. Zikir ve Tilâvet 65
2.2.5. Teveccüh, Câzibe ve Tasarruf 68
2.2.6. Tâc Giyme 71
2.3. ESMÂÜ'L-HÜSNÂ VE EBCED 75
2.4. TASAVVUF ÂDÂBI 93
2.4.1. Pâdişâhların Âdâbı 95
2.4.2. Şeyhlerin Âdâbı 97
2.4.3. Mürîdlerin Âdâbı 99
2.4.4. Muhiblerin Âdâbı 100
2.4.5. Dervişlerin Âdâbı 100
2.4.6. Uşşâkın Âdâbı 101

3. BÖLÜM
NÜSHALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ VE FUSÛL-İ AŞERE ADLI METİN

3.1. NÜSHALARIN DEĞERLENDİRMESİ 105
3.2. FUSÛL-İ AŞERE ADLI ESERİN TÜRKÇE METNİ 109
3.2.1. Fasl-ı Evvel 112
3.2.2. Fasl-ı Sânî 114
3.2.3. Fasl-ı Sâlis 119
3.2.4. Fasl-ı Râbi' 127

3.2.5. Fasl-ı Hâmis 131
3.2.6. Fasl-ı Sâdis 133
3.2.7. Fasl-ı Sâbi‘ 135
3.2.8. Fasl-ı Sâmin 148
3.2.9. Fasl-ı Tâsi‘ 152
3.2.10. Fasl-ı Âşir 159

SONUÇ 163
BİBLİYOGRAFYA 165
EKLER

KISALTMALAR

a.s : Aleyhi’s-selâm

Bkz. : Bakınız

B.B. : Büyükşehir Belediyesi

c. : Cilt

DİA : Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi

Haz. : Hazırlayan

Hz. : Hazreti

İ.A. : İslâm Ansiklopedisi

İst.tar. : İstinsah Tarihi

Ktp. : Kütüphane

ks. : Kuddise Sırrıhu

nr. : Numara

Neşr. : Neşreden

ö. : Ölümü

s. : Sayfa

ss. : Sayfalar

tar. : Tarih

Trc. : Tercüme

TTS. : Tasavvuf Terimleri Sözlüğü

TTDS. : Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü

vr. : Varak

Yay. : Yayınları

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Cümel-i Kebîr'in Sayısal Değerleri s. 79
Tablo 2. Cümel-i Sağîr'in Sayısal Değerleri s. 79
Tablo 3. Cümel-i Ekber'deki Sayısal Değerler s. 80

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Bayrâmiyye Tarîkatının Kolları s. 15
Şekil 2. Âlemlerin Adlandırılması s. 46
Şekil 3. Seyr ü Sülûk Mertebeleri s. 59
Şekil 4. Bayrâmiyye Tâcı s. 73
Şekil 5. İnsan Tabiatı ile Kevkeb İlişkisi s. 82
Şekil 6. Esmânın Zikredilecek Gün ve Saatleri s. 84

EKLER LİSTESİ

EK 1 : Fusûl-i Aşere Adlı Eserin Asıl ve Diğer Nüshalarından Örnekler ek s. 1
EK 2 : İbn Îsâ Saruhânî'nin Diğer Eserlerine Ait Örnekler ek s. 5
EK 3 : İbn Îsâ Saruhânî'ye Ait Fotoğraflar ek s. 17

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin ihtişam dönemi kabul edilen ve tasavvuf çevrelerinin büyük saygı gördüğü XVI. yüzyılda yaşamış Çelebi İlyas İbn Îsâ Mecdüddîn Saruhânî (ö. 967/1559-1560), Bayramiyye Tarikatında Tennûriyye'den ayrılan bir şube olarak kabul edilen İseviyye'nin kurucusu olarak bilinmektedir.[1]

İbn Îsa'nın tespit edebildiğimiz kadarıyla yirmi iki eseri vardır. Bunlardan *Menâkıbnâmesi, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi* ve bazı şiirleri hâricindeki diğer eserleri henüz günümüz Türkçe'sine aktarılmamıştır. Eserleri ve hayatı hakkındaki ayrıntılı bilgiler sonraki bölümde verileceği için bu bölümde onunla ilgili ulaşabildiğimiz kaynaklara ve akademik çalışmalara değineceğiz.

İbn Îsâ ve eserleri hakkında ilk bilgilere XVII. asırda yetişmiş ünlü Osmanlı âlimlerinden Kâtip Çelebî'nin (ö. 1067/1657) İslam literatürünün en kapsamlı biyografik eseri kabul edilen *Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fühûl*[2]'u ve *Keşfü'z-Zunûn an-Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*'undan[3] ulaşabilmekteyiz.

Yine biyografi türünde yazılmış olan üç ana bölümden oluşan ve içinde toplam 12572 maddenin yer aldığı Müstakîmzâde Süleyman Sa'deddîn'in (ö. 1179/1787) *Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Niseb ve'l-Künâ ve'l-Elkab*[4] adlı kitabında İbn Îsâ'nın eserleri hakkında, *Risâle-i Tâciyye*'sinde ise İbn Îsâ'dan naklederek Bayrâmiyye şeyhlerinin tâc giyimi ile ilgili bilgiler verilmektedir.[5]

Harîrîzâde Kemaleddîn'nin (ö. 1882), tarikatlar ansiklopedisi mahiyetindeki eseri *Tıbyânü Vesâili'l-Hakâik fi-Beyânî Selâsili't-Tarâik*'ten[6] Bayramîyye ve İbn Îsâ ile ilgili bilgiler edinebilmekteyiz.

---

[1] Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ* (XVI. yy), İstanbul 2012, s. 163.

[2] Kâtip Çelebî, *Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fühûl,* Süleymaniye Ktp, Şehid Ali Paşa, nr 1877, vr. 174, 293[b].

[3] Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn an-Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn,* İstanbul Milli Eğitim Basımevi, 1971, c. I, s. 913, c. II, ss. 1108, 1253,1270.

[4] Müstakîmzâde Süleyman Sa'deddîn, *Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Niseb ve'l-Künâ ve'l-Elkab*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 628, vr. 40[b]-110[a].

[5] Müstakîmzâde Süleyman Sa'deddîn, *Risâle-i Tâciyye: Traktat Über die Derwischmützen [Risâle-i Tâciyye*] *des Müstaqimzâde Süleymân Sa'deddin*, Neşr. : Helga Anetshofer-Hakan T. Karateke, Leiden 2001, ss. 62-90.

[6] Harîrîzâde Kemaleddîn, *Tıbyânü Vesâili'l-Hakâik fi-Beyânî Selâsili't-Tarâik*, Fatih Ktp., İbrahim Efendi, c. I, vr. 173[a].

Müellifin hayatı ve eserleri hakkında bilgi alabileceğimiz diğer bazı biyografik kaynaklar ise şunlardır : Süleyman Köstendili (ö. 1235/1819-20) *Bahrü'l-Velâye,*[7] Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1920) *Hediyyetü'l-Ârifîn, Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l- Musannifîn*,[8] Bursalı Mehmed Tahir (ö. 1925) *Osmanlı Müellifleri*[9] ve *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etıbbânın Terâcim-i Ahvâli*,[10] Hüseyin Vassâf (ö. 1929) *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr,*[11] Ömer Rıza Kehhâle (ö. 1987) *Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimü Musannifi'l-Kütüp El-Arabi.*[12]

Şâirlerin özet biyografilerinin alfabetik sıra ile verildiği, biyografik kaynaklarda zikredilmeyen, fakat kütüphanelerden tesbit edilen şâirlerin de esere alındığı Mehmet Nâil Tuman'ın (ö. 1952), *Tuhfe-i Nâilî*[13] adlı eserinde İbn Îsâ divan şâirleri arasındaki yerini almıştır.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı (ö. 1977) da *Osmanlı Tarihi*[14] ve *Büyük Osmanlı Tarihi'*nde[15] şeyhle ilgili bazı bilgiler vermektedir.

Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen ve ekibi tarafından yayınlanan *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi,*[16] *Osmanlı Bilim Literatürü Tarihi Zeylleri,*[17]*Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*,[18] *Matematikçiler, Astronomlar ve*

---

[7] Süleyman Köstendili, *Bahrü'l-Velâye,*Berlin Staatsbibliothek, Çeviren: Sezai Küçük-Semih Ceyhan, *1001 Sûfî,* Mavi Yayıncılık, İstanbul 2007, ss. 656-657.

[8] Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn, Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn,* (Müellif nüshası esas tutulmak suretiyle istinsah ve tashihleri İbnülemin Mahmud Kemal İnal ve Avni Aktuç tarafından yapılmıştır), Maarif Basımevi, İstanbul 1955, c. II, s. 226.

[9] Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2000, hazırlayan: Mustafa Tatcı- Cemâl Kurnaz, s. 18.

[10] Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etıbbânın Terâcim-i Ahvâli*, İzmir 1994, ss. 1-2.

[11] Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr,* Hazırlayan: Mehmet Akkuş ve Ali Yılmaz, Kitabevi, İstanbul 2006, c. II, s. 269.

[12] Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimü Musannifi'l-Kütüp El-Arabi,* c. II, s. 315.

[13] Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâilî,* Bizim Büro Yayınları, Ankara 2001, c. I, ss. 55-56.

[14] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983, 4. Baskı, c. II, s. 600.

[15] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi-XVIII. Yüzyıl,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı, c. VI, s. 481.

[16] Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi,* İstanbul 2008, c. I, s. 137.

[17] Ekmeleddin İhsanoğlu-Ramazan Şeşen, *Osmanlı Bilim Literatürü Tarihi Zeylleri,* İstanbul 2011, c. II, s. 444.

[18] Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, İstanbul 1997, c. I, s. 137.

diğer Bilimadamları (İslam) 7th-19th. Century,[19] *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi*[20] isimli kitaplarda da İbn Îsâ'nın eserlerinin kütüphane kayıt bilgileri ve içerikleri ile ilgili muhtasar bilgiler bulunmaktadır.

Mehmet Emin Müderrisoğlu'nun *Akhisar'lı Türk Büyükleri ve Eserleri*[21] ve yine Mehmet Emin Müderrisoğlu'nun *Akhisar'da Bahar Bayramı ve Çağlak Mesiresi*,[22] Ekmel İzdem'in *Dünkü Bugünkü Akhisar*,[23] İbrahim Gökçen'in *Saruhan Zâviye ve Yatırları*,[24] Abdulhalim Durma'nın *Evliyâlar Şehri Manisa*[25] adlı eserlerden İbn Îsâ ve özellikle Akhisar'daki yaşam hakkında detaylı bilgilere ulaşabilmekteyiz.

Sadık Erdem de "XV ve XVI yy.'da Yaşamış Manisalı Divan Şairleri",[26] makalesinde kendisine yer vermektedir.

Modern çalışmalardan Reşat Öngören'in, *Osmanlılarda Tasavvuf Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ* (XVI. yy)'da hem Şeyh İbn Îsâ, hem şeyhi ve babası Şeyh Îsâ'nın hayatına dâir hem de Bayramîlik ile ilgili genişçe bilgiler verilmiştir.[27] Mahmut Askeri Küçükkaya, Evliya Çelebi'nin tüm *Seyahatname*'sini tasavvuf ve tarikatlar çerçevesinde incelediği *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Tasavvuf ve Tarikatlar*'da[28] İbn Îsâ'ya atfedilen İsevviye'ye dâir az da olsa bilgiler vermiştir. Diğer modern çalışmalar da şunlardır: Ali İhsan Yurd (ö. 1993), *Akşemseddin Hayatı ve Eserleri*,[29] Fuat Bayramoğlu (ö. 1996), *Hacı Bayram-ı Veli: Yaşamı, Soyu*,[30]

---

[19] Ekmeleddin İhsanoğlu-Boris A. Rosenfeld, *Matematikçiler, Astronomlar ve diğer Bilimadamları (İslam) 7th-19th.C.*, İstanbul 2003, s. 325.
[20] Ekmeleddin İhsanoğlu-Ramazan Şeşen-Cevat İzgi, *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi,* İstanbul 1999, c. I, s. 64.
[21] Mehmet Emin Müderrisoğlu, *Akhisar'lı Türk Büyükleri ve Eserleri*, İzmir 1956.
[22] Mehmet Emin Müderrisoğlu, *Akhisar'da Bahar Bayramı ve Çağlak Mesiresi,* İzmir 1956, ss. 4-11.
[23] Ekmel İzdem, *Dünkü Bugünkü Akhisar*, Ankara 1944, s. 24.
[24] İbrahim Gökçen, *Saruhan Zâviye ve Yatırları*, İstanbul 1946, s. 27.
[25] Abdulhalim Durma, *Evliyâlar Şehri Manisa,* Yenigün Matbaacılık, Ankara 2013, ss. 81-88.
[26] Sadık Erdem, "XV ve XVI yy. Yaşamış Manisalı Divan Şairleri", *Türk Bilig*, Ankara 2004, sayı 8, ss. 84-85.
[27] Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, ss. 163-166.
[28] M. Askeri Küçükkaya, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Tasavvuf ve Tarikatlar, Şeyhler, Tekkeler, Ziyaretgâhlar*, Semerkand Basım Yayın, İstanbul 2012, s. 302.
[29] Ali İhsan Yurd, *Akşemseddin Hayatı ve Eserleri (düzeltme ve eklemelerle yayına hazırlayan, Mustafa S. Kaçalin),* İstanbul 1994.
[30] Fuat Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Veli: Yaşamı, Soyu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara1983, c. II, ss. 223, 271.

Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram-ı Velî*,[31] Ali Rıza Karabulut-Ramazan Yıldız, *Gülzâr-ı Ma'nevî ve İbrahim Tennûrî*.[32]

İbn Îsâ tarafından kaleme alınan, babasının tarikat anlayışına ve hayatına dair menkıbeleri içeren *Menâkıb-ı Şeyh Mecdüddin ve Âdâb-ı Sâlikîn* adlı eseri, Sezai Küçük-Ramazan Muslu tarafından *Akhisarlı Şeyh İsâ Menâkıbnâmesi*[33] adıyla latinize edilmiştir. Özellikle son üç menkıbede müellifle ilgili detaylı mâlumata ulaşabilmekteyiz.

İbn Îsâ'nın şiirleri ile ilgili yapılan çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Ali Yılmaz, "Esmâ-i Hüsnâ Şârihi İbn-i Îsâ-yı Saruhânî "[34] ve "Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri ve İbn-i Îsâ-yı Saruhânî'nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı"[35] adlı makaleleri yayınlamıştır. Aynı eseri çalışan Numan Külekçi, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*[36] adıyla şerh etmiştir.

Cemâl Kurnaz-Mustafa Tatcı, "İlyas İbn İsâ'nın Şiirleri",[37] adıyla yirmi iki gazelden oluşan *Nutk-ı İbn Îsâ* adlı yazma nüshasını edebiyat dünyasına kazandırmıştır. Helmut Ritter, *Karagös Türkische Schatten Spiele*,[38] ve Kenan Erdoğan-Tuğba Aydoğan, "Manisalı İki Şair, İbn Îsâ Akhisârî ve Birrî Mehmed Dede'nin Perde Gazellerinin Şerhi"nde[39] bu gazellerden Karagöz Gölge Oyununda yüz yıllarca okunan İbn Îsâ'nın perde gazeli üzerinde çalışmalar yapmışlardır.

---

[31] Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram-ı Velî,* Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 130.
[32] Ali Rıza Karabulut-Ramazan Yıldız, *Gülzâr-ı Ma'nevî ve İbrahim Tennûrî*, Ankara ts.(Elif Matbaası), s. 12.
[33] Sezai Küçük-Ramazan Muslu, *Akhisarlı Şeyh İsâ Menâkıbnâmesi,* Aşiyan Yayınları, Sakarya 2003.
[34] Ali Yılmaz, "Esmâ-i Hüsnâ Şârihi İbn-i Îsâ-yı Saruhânî", *Diyanet İlmî Dergi*, c. XXX/2, Ankara 1994, ss. 19-29.
[35] Ali Yılmaz, " Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri ve İbn-i Îsâ-yı Saruhânî'nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı",*Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 1998, sayı 2, ss. 1-34.
[36] Numan Külekçi, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, Akçağ Basım, Ankara 1999.
[37] Cemâl Kurnaz-Mustafa Tatcı, "İlyas İbn İsâ'nın Şiirleri",*TUBA* (Hasibe Mazıoğlu Armağanı-I), XXI (1997), s. 187-220. (Ankara Milli Ktp., nr. 3664/18, vr. 84^{b}-87^{a}, Ta'lik)
[38] H.Ritter, *Karagös Türkische Schattenspiele*, Wesbaden 1953, ss. 572-573.
[39] Kenan Erdoğan-Tuğba Aydoğan, "Manisalı İki Şair, İbn Îsâ Akhisârî ve Birrî Mehmed Dede'nin Perde Gazellerinin Şerhi", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, c. II, sayı 3, ss. 261-272. (Yazma için Manisa Ktp, nr. 5181/03-T.811.217)

Âmil Çelebioğlu (ö.1990), "Kültür ve Edebiyatımızda Allah"[40] ve "Türk Edebiyatında Manzum Dini Eserler",[41] makalelerinde ve *Kanûnî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı*[42] adlı kitabında İbn Îsâ'ya geniş yer vermiştir.

İbn Îsâ ile ilgili bilgiler edinebileceğimiz ansiklopedi maddeleri de bulunmaktadır. *Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi* "İbn İsâ",[43] *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* "İlyas İbn-i Îsâ-yı Saruhânî",[44] *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* "İbn İsâ",[45] *Encylopadia of Islam* "Ak Hisari",[46] *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı: Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi* "İbn Îsâ Saruhânî"[47] maddeleri doğrudan kendisine ait iken *İslam* Ansiklopedisi'ndeki "Bayramiyye"[48] ve *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi* "Bayramiyye"[49] maddeleri de müellif ile ilgili bilgi edinebileceğimiz diğer maddelerdendir.

Ramazan Muslu'ya ait "Halvetiyye'de Atvâr-ı Seb-a Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâlî'nin Atvâr-ı Seb-a Risâlesi",[50] müelliffin adının geçtiği makalelerdendir.

Muhteşem Yüzyılda Akhisarlı Şeyh İsa Paneli'nde Vahit Göktaş[51] ve Süleyman Akkuş[52] tarafından İbn Îsâ hakkında bilgiler verilmiştir.

Son olarak İbn Îsâ ve eserlerine dâir yapılmış tez çalışmaları da mevcuddur. Ülkü Kürkçü, *İbn-i Îsâ-yı Saruhânî: Ferahnâme, 1997*[53] adıyla Lisans Tezi ve Ali

---

[40] Âmil Çelebioğlu, "Kültür ve Edebiyatımızda Allah (cc)",*Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, sayı 1, İstanbul 1994, s. 42.
[41] Âmil Çelebioğlu, "Türk Edebiyatında Manzum Dini Eserler", (Şükrü Elçin Armağanı), *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Ankara 1983, s. 156.
[42] Âmil Çelebioğlu, *Kanûnî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul 1994, ss. 85, 90, 92, 106, 113.
[43] Safa Kılıçlıoğlu- Nezihe Araz- Hakkı Devrim, "İbn İsâ", *Meydan Larousse: Büyük Lugat ve Ansiklopedi*, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat, İstanbul 1971, c. VI, s. 163.
[44] *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, "İlyas İbn-i Îsâ-yı Saruhânî", Dergah Yayınları, İstanbul 1981, c. IV, s.375.
[45] Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, "İbn İsâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, c. XX, ss. 91-92.
[46] K. Süssheim-J. Schacht, "Ak Hisari", *Encylopadia of Islam, New edition (=El²)*, c. I, ss. 309-310.
[47] *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı: Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, "İbn Îsâ Saruhânî", Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, c. V, s. 121.
[48] Abdülbâki Gölpınarlı , "Bayramiyye", *İslam Ansiklopedisi*, c. II, s. 425.
[49] Fuat Bayramoğlu-Nihat Azamat, "Bayramiyye", *DİA*, İstanbul 1992, c. V, s. 270.
[50] Ramazan Muslu, " Halvetiyye'de Atvâr-ı Seb-a Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâlî'nin Atvâr-ı Seb-a Risâlesi", *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2007, sayı 18, ss. 43-63.
[51] Vahit Göktaş, "Şeyh İsa'nın Vasiyeti ve Edep", *Muhteşem Yüzyılda Akhisarlı Şeyh İsa Paneli*.
[52] http://www.akhisar.bel.tr/default.asp?site=1&sayfa=haber_detay&h=261

Yılmaz, *İbn Îsâ-yı Saruhânî ve Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı (Prof. Takdim tezi, 1996)*[54] adıyla Profesörlük Takdim tezi hazırlamıştır.

[53] Ülkü Kürkçü, *" İbn-i Îsâ-yı Saruhânî: Ferahnâme,1997"*, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, Lisans Tezi.

[54] Ali Yılmaz, *"İbn Îsâ-yı Saruhânî ve Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı (Prof. Takdim tezi, 1996)",* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

BİRİNCİ BÖLÜM
İBN ÎSÂ SARUHÂNÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Bu bölümde İbn Îsâ'nın yaşadığı XVI. yüzyıldaki siyasî ve tasavvufî çevre hakkında kısaca giriş yapılıp onun hayatı, ilmî kişiliği, şâirliği ve eserleri ile ilgili bilgiler verilecektir.

1.1. YAŞADIĞI DÖNEM

İbn Îsâ'nın yaşadığı XVI. yüzyılda (1498-1566) Osmanlı Devleti'ni Sultan II. Bayezid (ö. 1512), Yavuz Sultan Selim (ö. 1520) ve Kanûnî Sultan Süleyman (ö. 1566) yönetmiştir. Fatih'in 1481'de ölümünden sonra tahta çıkan II. Bayezid, ilk olarak iktidar mücadelesine girişen kardeşi Cem Sultan (ö. 1495) ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Hükümranlığı döneminde Avrupa'da İnebahtı, Modon ve Koron'u feth ederek Boğdan seferi ile buraları Osmanlı'ya bağlamış ve uzun mücadelelerden sonra Memlüklüler ile barışı sağlamıştır.[55] Bayezid'in, nisan 1512'de üçüncü oğlu I. Selim tarafından tahtan indirilmesinden sonra Osmanlı Devleti için yeni fetihler dönemi açılmış, ancak bu sefer yön doğuya çevrilmiştir.[56]

Yavuz Sultan Selim, Anadolu Türk çevrelerine gönderilen Erdebil Sofuları ile Şî'alaştırma ve böylelikle Anadolu'yu hâkimiyeti altına alma gayesindeki Şah İsmail'i 1514'de Çaldıran'da yenmiş ve Anadolu birliğini sağlamıştır. Ardından Halep, Humus, Şam ve Kudüs'ü alarak 1517'de Memlükleri ortadan kaldırmış ve İslam birliğini temin etmiştir.[57] Memlük Sultanlığı'nın ortadan kalkması ile Osmanlı Devleti, Orta Asya'da Suriye, Filistin, Elcezire ile Hicaz'da, Afrika'da ise Mısır'da hakimiyet kurmuştur.[58]

Bu dönemde Memlüklere tâbi olan Mekke Emîri'nin Mekke anahtarını kendisine teslim etmesi, Mısır'da bulunan son Abbasi halifesinin de beraberinde İstanbul'a gelmesi akabinde hilâfetin kendisine verilmesi, Yavuz Sultan Selim'e ve sonrasında gelecek Osmanlı padişahlarına mânevi hükümranlık olan "İslâm

[55] Ahmed Akgündüz- Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı,* Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, ss. 120-121.
[56] Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi*, Kabalcı Yayınevi, Ocak 2012, s. 353.
[57] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* c. II, ss. 219-277.
[58] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* c. II, s. 278.

Hâlifeleri- Hâdimü'l-Harameyn" ünvanlarını getirmiştir.[59] Avrupa'daki vaziyeti de olduğu gibi muhafaza etmiştir. Kendisinin 1520'de ölümü üzerine yirmi altı yaşındaki tek erkek çocuğu olan Kanûnî Sultan Süleyman tahta geçmiştir.

Her yönüyle yükseliş dönemi olarak kabul edilen ve yaklaşık yarım asırlık hükümdarlık döneminde Osmanlı Devleti en geniş sınırlarına ulaşmış, imparatorluk halini almıştır. Kanûnî zamanında onu Avrupa, üçü Asya olmak üzere en az on üç askeri sefer düzenlenmiş, Bağdat, Irak, Belgrad, Budapeşte ve Macaristan ele geçirilerek Türk yurdu haline getirilmiştir. Önemli denizaşırı başarılar elde ederek Cezayir, Tunus, Cerbe, Trablus ile Rodos ve Aden'e yerleşilmiş, İmparatorluk böylece Akdeniz'e hâkim olmuştur.[60] Osmanlı Devleti ile Safeviler arasındaki münasebetler Çaldıran zaferinden sonra da düzelmemiş, Şah İsmail'in ölümünden sonra yerine geçen Tahmasb, aynı hasmane tavrı sürdürmüştür. Osmanlı aleyhine girişimlerde bulunmuş olması 1533'te Doğu Anadolu'da İran'ın elinde olan Adilcevaz, Erciş, Van, Ahlat kalelerinin ve Bağdat'ın alınmasına, 1534'te Tebriz'e girilmesine sebep olmuştur. İkinci ve üçüncü İran seferleri sonunda Nahcivan'ın fethi, Şah'ın sulh istemesiyle anlaşma yapılarak Gürcistan'ın paylaşılmasıyla sonuçlanmıştır.[61] Kanûnî, Fatih zamanında hazırlanan teşkilât kanunlarını geliştirmiş ve kısmen değiştirmiş, devletin her çeşit yapılanmasını sağlamıştır. Netice olarak bu devir hem sınırların genişlemesi yani siyâsi ve coğrafî açıdan hem de ilim, kültür, hukuk ve maliye açısından Osmanlı Devleti'nin zirveye çıktığı bir dönem olmuştur.[62]

İhtişam dönemi kabul edilen XVI. yüzyılda, bu dirâyetli üç padişahın ve devlet ricalinin tasavvuf ve tarikatlara yakın ilgi gösterdikleri, hatta bu ilginin artarak devam ettiği bilinmektedir. Bunda o dönemde yetişen meşâyihin hem zâhiri hem de tasavvufî ilimlere vâkıf olmasının ve sultanların yetişme çağlarında, âlim ve ârif şeyhlerin mânevi tasarrufunda terbiye edilmiş olmalarının etkisi büyüktür. II. Beyazıt Halvetî şeyhi Çelebi Halife'ye (ö. 899/1493) ve sonrasında Bayramiyye ricalinden Şeyh Muhyiddin Yavsî (ö. 920/1514) ve Baba Yûsuf Sivrihisarî'ye (ö. 917/1511) intisab etmiştir.[63] Yavuz Sultan Selim'in, padişahlığı döneminde Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbn Arabî'ye (ö. 647/1240) olan teveccühü bilinmektedir. Şam'a

[59] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* c. II, s. 293.
[60] Roux, *Türklerin Tarihi*, ss. 360-361.
[61] Akgündüz- Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı,* ss. 150-151.
[62] Akgündüz- Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı,* s. 151.
[63] Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf,* ss. 257-258.

girdiğinde şeyhin kabrini buldurup türbe ve camii inşa ettirmiştir. Mevlânâ türbesinin yanına da büyük bir şadırvan yaptırmış ve Halvetî şeyhi İbrahim Gülşenî'ye (ö. 940/1534) Mısır'da zâviye kurdurmuştur.[64] Kanûnî Sultan Süleyman, baba ve dedeleri gibi tasavvufa meyilli olup, yüzden fazla şeyh ile buluşmuş ve tespit edildiği kadarıyla Nakşibendiyye, Mevleviyye, Halvetiyye ve Bayramiyye olmak üzere dört tarikattan zikir almıştır.[65] 1534'de Bağdat'ın alınmasından sonra Abdülkadir Geylânî'nin (ö. 561/1166) türbesi ve diğer türbeleri tamir ettirdiği, İmam-ı Âzam Ebû Hanife Numan bin Sabit'in (ö. 150/767) kabrini buldurulup çini ile süslü bir türbe haline getirildiği ve bir camii yaptırdığı bilinmektedir.[66]

Hacı Bayram Veli'nin (ö. 833/1430) ve devletin resmî Sünnîlik politikası doğrultusunda hareket eden ilk Bayramî şeyhlerinin Anadolu halkı arasında birlik ve beraberliğin sağlanması ve mânevî hayatın şekillenmesi konusunda büyük katkıları olmuştur.[67] Bu dönemde Nakşibendiyye, Mevleviyye, Zeyniyye, Kübreviyye ve Kadiriyye tarikatleri Anadolu'da yayılmış, devletin tarikatlara olan desteği ile Halvetiyye ve Bayramiyye en yaygın iki tarikat haline gelmiştir. Öncellikle Ankara ve çevresinde gelişen Bayramîliğin, İstanbul, Gelibolu, Bursa, Bolu, Balıkesir, İznik, Kütahya, Çorum, Göynük, Karaman ve Malatya'ya yayıldığı görülmüştür.[68] Bu destekle mânevi otoritenin mümessili olarak kabul edilen şeyhler, diğer bütün otoritelerden üstün tutulmuştur.[69] Ancak meşâyih, padişahların şahıslara yaptığı külliyetli ihsanlar karşısında müstağni tavır sergilemişler, idarecileri bazı yanlışlara karşı uyarma, dünya metaına meyletmelerini önlemek üzere nasihatlarda bulunma görevlerini sürdürmüşlerdir. Mutlak mânâda idarecilere yakın olmayı tasavvufî prensipler açısından uygun görmeyerek padişahtan uzak duran ya da bazı tutum ve davranışlarından dolayı tenkit eden tarikat şeyhleri de olmuştur. Şeyh Mecdüddin Îsâ (ö. 937/1530-31), Kanûnî Manisa valisi iken[70] ve tahta geçtikten sonra da[71] ona mesafeli duranlardan olup, açıkça teklif edildiği halde tekkesinin şehzâde tarafından

[64] Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf,* s. 260.
[65] Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf,* s. 251.
[66] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* c. II, s. 333.
[67] Fuat Bayramoğlu - Nihat Azamat, "Bayramiyye", *DİA*, İstanbul 1992, c. V, s. 271.
[68] Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî,* ss. 54-55.
[69] Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf,* s. 235.
[70] Küçük- Muslu, *Menâkıbnâme*, s. 188.
[71] Küçük- Muslu, *Menâkıbnâme,* s. 182.

mamur edilip, tekkeye vakıf tayin edilmesine izin vermemiştir.[72] Padişahlığı sırasında kendisinin arada sakalını tıraş etmesinden dolayı sünnet üzere olmadığına hükmettiği de menâkıbında geçmektedir.[73] İbn Îsâ, babasından farklı olarak devrin diğer pek çok meşâyihi gibi devlet ricâli ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmış[74] hatta *Fusûl-i Aşere* adlı eserinin, girişinde belirtildiği üzere Sultan II. Selim'e (ö. 981/1574) ulaşmasını ve ameliyle meşgul olunmasını istemiş,[75] ayrıca pâdişâhların âdâbına dâir bölüm ayırmıştır.[76] Manisa şehzâdeliği sırasında II. Selim adına te'lîf ettiği *Nuriye* adlı eseri[77] ile Şehzâde Mustafa (ö. 960/1553) adına te'lîf edilen *Camiü'l-Esrâr li-Ehlullâhi'l-Mukarrebi ve'l-Ebrar*[78] adlı eseri bu düşüncemizi desteklemektedir.

XV. yüz yılda Fatih Sultan Mehmet'in isteği ve desteği ile tasavvuf, felsefe, kelam ve fıkhın birleştirilerek çeşitli eserlerin verilmeye başlanması,[79] özellikle XVI. yüz yılda entellektüel tasavvuf ve ilim çevrelerinde İbn Arabî'nin daha da benimsenmesini sağlamıştır. Bunlar arasında İbn Arabî'nin fikirlerine ve eserlerine sahip çıkan Molla Fenârî (ö. 838/1435) ve İbn Kemâl (ö. 940/1691) gibi şeyhü'l-İslâmlar olduğu gibi, Nakşibendîyye ricâlinden Baba Ni'metullah (ö. 920/1514), Melâmiyye'den Ahmed Sârban (ö. 952/1545), Haveltiyye'den Yiğitbaş Velî (ö. 910/ 1504-05), Cemâleddin İshak Karamânî (ö. 933/1526-27), Şeyh Sümbül Sinan (ö. 936/1529), Şeyh İbrâhim Gülşenî (ö. 940/1533-34), Sofyalı Bali Efendi (ö. 960/1553), Celvetiyye'den Şeyh Üftâde (ö. 988/1580) ve Bayrâmiyye'den Akşemseddin (ö. 863/1459), Mecdüddin Îsâ Saruhâni, Bahâeddinzâde Efendi (ö. 952/1545) ile İbn Îsâ Saruhânî gibi ileri gelen şeyhler de vardır.[80] Akşemseddin'in Muhyiddin İbn Arabî'yi savunan *Def'u metâ'ini's-sûfîyye* adlı bir eser yazması

[72] Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 284.
[73] Küçük- Muslu, *Menâkıbnâme,* s. 182.
[74] Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 166.
[75] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, İstanbul BB. Atatürk Ktp., Osman Ergin, nr. 44, vr. 1^b.
[76] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 4^b-5^b.
[77] Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, c. II, s. 226; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, s. 18; Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. VI, s. 481; İhsanoğlu, *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, s. 137.
[78] Çelebioğlu, *Kanûnî Sultan Süleyman Devri*, s. 92.
[79] Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, ss. 341-342.
[80] Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, ss. 384-385.

Bayrâmiyye mensuplarının o dönem vahdet-i vücûd anlayışına sahip olduklarını da göstermektedir.[81]

1.2. İBN ÎSÂ SARUHÂNÎ'NİN HAYATI

İbn Îsâ'nın hayatı hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Bunların neredeyse hepsi babası Şeyh Îsâ Mecddüddin için yazdığı menâkıbında yer almaktadır. Buna göre o, Aydın vilâyetinin Saruhan sancağına bağlı bir kaza olan Akhisar'da 902/1496'de doğmuştur. Asıl adı İlyas, babasının adı Îsâ Mecdüddîn'dir. Geriye doğru, dedelerinden üçünün ismi: Şucâeddîn, Taşkun ve Oruç'dur.[82] Ailesi Akhisar'da iskân edilen ilk Selçuklu Türklerindendir.[83] Annesi, Şeyh Îsâ'nın 893/1487'de evlendiği ikinci hanımı Meryem Ana'dır. Bir yaşında iken annesi vefat etmiş, Muhsine Ana tarafından büyütülmüştür.[84] Meryem Ana'dan Abdi ve Fethi; ilk hanımı Muhsine Ana'dan Hızır olmak üzere üç kardeşi vardır.[85]

İbn Îsâ olarak meşhur olan müellif, Îlyas Çelebi,[86] Şeyh İlyas, İbn Îsâ Saruhânî, İbn Îsâ Akhisârî olarak da bilinmektedir. İbn Îsâ (Îsa'nın oğlu) nâmıyla tanınması, yetişme döneminde babası Şeyh Îsâ'nın çevresinde meşhur bir kimse olduğunu göstermektedir.

İbn Îsâ resmî ilimleri tahsil ettikten sonra seyr ü sülûkünü babası Mecdüddin Îsâ'nın yanında tamamlamıştır. Mecdüddin Îsâ, Bayrâmiyye şeyhlerinden Muhammed Çelebi'den icâzetli olmasına rağmen, daha sonra Şemsiyye-i Bayrâmiyye'nin Tennûriyye kolunun pîri İbrâhim Tennûrî'nin oğlu Şeyh Kasım Efendi'den de icâzet almıştır. Şeyh Mecdüddin, 919/1513 yılından itibaren Aydın ili ve Nazilli, Kestel, Köşk gibi kazalarla, Menteşe ili ve kazalarında irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Babasının Aydın'a yerleşmesi üzerine, İbn Îsâ 928/1522 yılında yirmi yedi yaşında Akhisar'daki tekkede müderrisliğe başlamış[87] ve 929/1522

[81] Bayramoğlu-Azamat, *DİA*, c. V, s. 272.
[82] Ali Yılmaz, "Esmâ-i Hüsnâ Şârihi İbn-i Îsâ-yı Saruhânî ", *Diyanet İlmî Dergi*, s. 21.
[83] Müderrisoğlu, *Akhisar'da Bahar Bayramı*, s. 7.
[84] Müderrisoğlu, *Akhisarlı Türk Büyükleri*, s. 44.
[85] Küçük- Muslu, *Menâkıbnâme,* s. 43.
[86] Öngören, *Osmanlılar'da* Tasavvuf, ss. 164-165; Küçük- Muslu, *Menâkıbnâme,* ss. 251-252.
[87] Müderrisoğlu, *Akhisarlı Türk Büyükleri*, s. 44.

de posta oturmuştur.[88] Babası hayatta iken ona karşı saygısızlık olacağı düşüncesiyle hiç kimseye halîfelik vermemiştir. İbn Îsâ'nın iki hanım ve iki cariyeden yirmi iki çocuğu olmuştur. Elli beş yaşını geçtikten sonra hummaya yakalanmış, diline bir miktar tutukluk gelmiştir. Bu hastalığı esnasında müridlerinin ricası üzerine *Menâkıb-ı Şeyh Mecdüddîn ve Âdâb-ı Sâlikîn* adlı eserini yazmıştır.[89] Akhisar'da 967/1560-61'de altmış beş yaşlarında iken ikinci kere yakalandığı hummadan vefat etmiştir.[90] Akhisar'da Şeyh Îsâ Mahallesinde Şeyh Îsâ Camii bitişiğindeki babasının türbesi ile İbn Îsâ'nın babasının ölümünden sonra içinde kalanın türbeye hizmet etmesi için tekyeye vakfettiği ev[91] arasına defnedilmiştir.[92]

Müderrislik ve Mısır kadılığı yapmış olan Vassaf Abdullah Efendi (ö. 1174/1761), İbn Îsâ'nın ahfadındandır.[93]

1.2.1. Bayrâmiyye Silsileleri ve Îseviyye Şubesi

İbn Îsâ'nın tarikat silsilesi Mecdüddin Îsâ Saruhânî ve Şeyh Kasım vasıtasıyla İbrahim Tennûrî'ye (ö. 887/1482) ondan da Şemsiyye-i Bayrâmiyye pîri Akşemseddin'e ulaşır. Buna göre İbn Îsâ'ya nisbet edilen Îseviyye'yi Tennûrîye'nin bir kolu olarak saymak gerekirken Harîrîzâde *Tibyânü Vesâili'l Hakâik* adlı eserinde Şemsiyye-i Bayrâmiyyenin kolu olarak göstermiştir.[94]

Bayrâmiyye, Hacı Bayram Veli tarafından Ankara'da kurulmuş olan Anadolu'daki ilk Türk tarîkatıdır. Bayrâmîliğin, Halvetîlik ve Nakşibendiliğin karışımı olarak ortaya çıktığı kabul edilmektedir.[95] Zîrâ Hacı Bayram Velî'nin şeyhi Ebû Hamidüddin Aksarayî'nin (ö.815/1412) Ebheriyye, Nakşibendiyye ve Halvetiyye'den manevî eğitim gördüğü bilinmektedir.[96]

---

[88] Küçük- Muslu, *Menâkıbnâme,* s. 45.
[89] Müderrisoğlu, *Akhisarlı Türk Büyükleri*, s. 45.
[90] Küçük- Muslu, *Menâkıbnâme,* ss. 254-255.
[91] Küçük- Muslu, *Menâkıbnâme,* s. 251.
[92] Cemal Kurnaz - Mustafa Tatcı, "İbn Îsâ", *DİA*, c. XX, ss.91-92. Şeyhin türbesi ile ilgili görseller eklerde verilmiştir.
[93] Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.VI, s. 481.
[94] Kurnaz - Tatcı, "İbn Îsâ", *DİA*, c. XX, s. 91.
[95] Bayramoğlu, *Hacı Bayram Veli*, c. II, s. 221.
[96] Fuat Bayramoğlu - Nihat Azamat, "Bayramiyye", *DİA*, c. V, s. 269.

Bayrâmiyye tarikatının silsilesi bir koldan Hz. Ebû Bekir'e çıkarken,[97] diğer koldan Hz. Ali'ye uzanmaktadır.[98] Bununla birlikte Şeyh İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere* adlı eserinde silsilesini Cüneyd-i Bağdâdî'den (ö. 297/909) Hz. Ali'ye oradan da Hz. Ebubekir'e dayandırmaktadır.[99]

Aşağıdaki verilen *Fusûl-i Aşere*'deki silsile ile diğer iki silsile karşılaştırıldığında Hz. Ali'den gelen silsilenin daha doğru olduğu görülmektedir. Ayrıca *Silsile-i Tarik-i Bayramî Der Güfte-i* Vânî[100] ve Şeyh Himmet Efendi'nin *Der Beyan-ı Silsile-i Bayramiye*'si[101] ile mukayese ettiğimizde İbn Îsâ'nın verdiği silsile ile benzerlik arzettiği görülmektedir.

XVI. yüzyılda yaşamış ve Medine valisi iken ölen (ö.1592) meşhur *Vankulu Lugatı*'nın yazarı Vankulu Mehmed bin Mustafa El-Vânî olduğu düşünülen Vânî' nin Bayrâmiyye silsilesi de İbn Îsâ'da son bulmaktadır.[102]

Şeyh İbn Îsâ'nın silsilelerini şöyle karşılaştırabiliriz:[103]

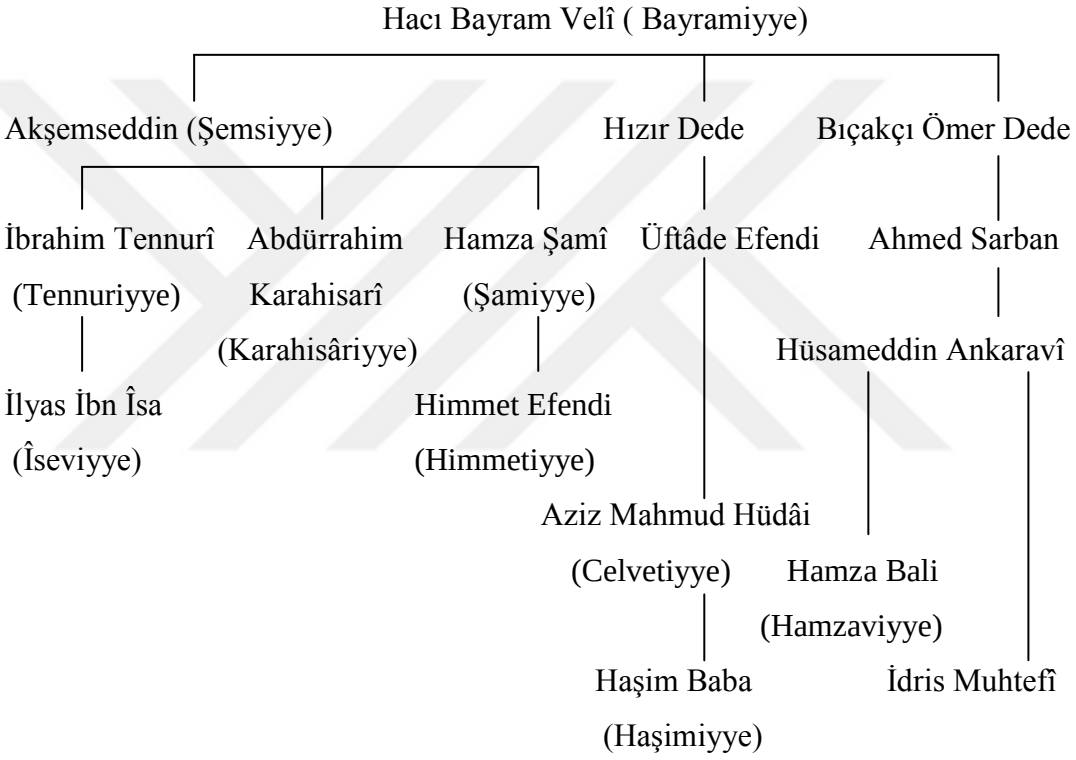
[97] Bayramoğlu, *Hacı Bayram Veli*, c. II, s. 221.
[98] Bayramoğlu, *Hacı Bayram Veli*, c. II, s. 222.
[99] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 3^b-4^b.
[100] Bayramoğlu, *Hacı Bayram Veli*, c. II, s. 268.
[101] Bayramoğlu, *Hacı Bayram Veli*, c. II, s. 275.
[102] Bayramoğlu, *Hacı Bayram Veli*, c. II, s. 271. İbni İsa'dan etti çünki mürur/ Gitti sâir Meşâyihe ammâ/ Kime nakletti bilmedik ânı/ Gerçi çokdur bu devrde hulefâ. (Vânî)
[103] Bayramoğlu, *Hacı Bayram Veli*, c. II, ss. 221-222; İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 3^b-4^b.

Sıddıkî Silsile	Alevî Silsile	*Fusûl-i Aşere*'deki Silsile
1) Ebû Bekir Sıddîk	1) Ali El-Murtaza	1)Hz. Ebû Bekir2)Hz.Ömer
2) Selman Fârisî	2) Hasan-ı Basrî	3) Hz. Osman 4) Hz. Ali
3) Kasım İbn Muhammed	3) Habib-i A'cemî	5) Hz. Hasan 6)Hz.Hüseyin
4) İmam Cafer Sadık	4) Davud-ı Tâî	7) Hasan-ı Basrî
5) Beyazid-i Bistâmî	5) Ma'ruf-i Kerhî	8) Habîb-i A'cemî
6) İbrahim Bistâmî	6) Serî-i Sakatî	9) Dâvud-u Tâî
7) Şeyh Musa El-Bistâmî	7) Cüneyd Bağdâdî	10) Ma'ruf-i Kerhî
8) Ebu'l Hasen Cürcânî	8) Mimşâd Dîneverî	11) Serî-i Sakatî
9) Ahmed Horasânî	9) Muhammed Dîneverî	12) Cüneyd Bağdâdî
10) Süleyman İsfehânî	10) Vecihüddin El-Kadî	13) Ali Ruzbârî
11) Süleyman Buharî	11)Ebu'n Necîb Suhreverdî	14) Ebu Ali Kâtib
12) İshak Harezmî	12) Kutbüddîn Ebherî	15) Osman Mağribî
13) Sadeddin Bağdadî	13) Rükneddîn Muhammed	16) Ebu'l Kâsım Gürgânî
14) Mahmud Kerhî	Nahhas El-Buhârî	17) Ahmed Gazzâlî
15) Osman Rumî	14) Şehabüddîn Tebrîzî	18)Ebu'n Necîb Suhreverdî
16) Mahmud Basr'i	15) Cemâleddin Şirâzî	19) Kutbüddîn Ebherî
17) Hasan Esterâbâdî	16) İbrahim Zâhid Gîlânî	20) Muhammed Sicâbî
18) Süleyman İskenderânî	17) Safiyüddîn Erdebilî	21) Şehabüddîn Tebrîzî
19) İbrahim El-Basrî	18) Sadrüddîn Erdebilî	22) İbrahim Zâhid Gîlânî
20) Şeyh Şâdî Er-Rumî	19) Alâaddin Ali Erdebilî	23) Şeyh Sâfî
21) Hamîdüddin Aksarayî	20) Hamîdüddin Aksarayî	24) Şeyh Sadrüddîn
22) Hacı Bayram Velî	21) Hacı Bayram Velî	25) Şeyh Hamîd Sultan
		26) Hacı Bayram Sultan
		27) Akşemseddin
		28)Seyyid Kâsım Kayserî
		29) Mecddüddîn Akhisârî

Bayrâmîlik Hacı Bayram Velî'nin ölümünü izleyen yıllardan başlayarak kollara ayrılmıştır. Bunlar aşağıdaki şemada gösterilmiştir.[104] Tennûriyye'den ayrılan bir şube olarak kabul edilen Îseviyye de Şeyh İlyas İbn Îsâ Saruhânî'ye nisbet edilmiştir.[105]

Îseviyye'nin İbn Îsâ'dan sonra nasıl devam ettiğine dâir şu an için bilgi sahibi değiliz.

Şekil 1. Bayrâmiyye Tarîkatının Kolları

Kaynak: Bayramoğlu, *Hacı Bayram Veli*, c. II, s. 223; M. Ali Aynî, *Hacı Bayram Velî*, Akabe Yayın, İstanbul 1986, ss. 162-167; Nihat Azamat, "İdrîs-i Muhtefî", *DİA*, c. XXI, s. 490.

[104] Bayramoğlu, *Hacı Bayram Veli*, c. II, s. 223.
[105] Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 163; Bayramoğlu, *Hacı Bayram Veli*, c. II, s. 223; Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 130; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, Marifet Yayınları, İstanbul 1981, s. 257.

1.2.2. İbn Îsâ'nın Halifeleri

Otuz üç sene mürşidlik yapan İbn Îsâ, çeşitli kişilere hilâfet vermiştir. Bunlardan ulaşabildiklerimiz ve hilâfet tarihleri şu şekildedir. 939/1532'da Baba Ahmet Germiyânî'ye, 940/1533'da Muslihiddin Germiyânî'ye, 943/1536'de Muhammed Rûmî'ye hilâfet vermiştir. Muhammed Rûmî hankahını başkent İstanbul yakınlarında bir yerde kurmuştur.[106] Suriyeli müellif Muhibbî, Mısır'lı Abdürraûf el-Münâvî'nin (ö. 1022/1613) *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Terâcimi's-Saâdeti's-Sûfiyye* (telifi: 1011/1602) adlı eserinden toparladığı bilgilerde Muhammed Rûmî'yi, Bayrâmî-Melâmî halifelerinden İdrîs-i Muhtefî'nin (ö. 1024/1615) silsilesinde göstermekte ve İdrîs-i Muhtefî'nin silsilesini Muhammed Rûmî, Seyyid Ca'fer, Emîr Sikkînî (Bıçakcı Ömer Dede) (ö. 880/1475) vasıtasıyla Hacı Bayrâm-ı Velî'ye ulaştırmaktadır.[107] Ancak gerek M. Ali Aynî, gerek Abdülbaki Gölpınarlı, gerekse Fuat Bayramoğlunun eserlerinde böyle bir bilgiye rastlayamadık. Saçlı Emir Efendi adıyla bilinen Seyyid Osman Efendi'nin (ö. 1003/ 1596) yerine geçen oğlu Seyyid Cafer'in 1051/1644'de vefat etmiş olması[108] da tarihsel olarak bu iddiayı mümkün kılmamaktadır.

951/1544'de Malatyavî Kâsım, İbn Îsâ'dan hilâfetini alıp Amasya'ya gönderilmiştir. Yine 951/1544'de Urla yakınlarında "Siyah (seyyah)" adıyla meşhur Rûşenî Nûrî'ye hilâfet vermiştir. Aydın'daki Fâte Hatîbi Abdi Halife (Şeyh Abdi Tirevî), Bayrâmiyye'den icâzetli olmasına rağmen İbn Îsâ'dan da icâzet alıp Gicegör'e yerleşmiştir.[109] Abdi Halife için Evliyâ Çelebi'nin, *Seyahatnâme*'sinde Çorlu'da bir tekkesi olduğu ifade edilmiştir.[110]

Bayındır yakınlarında Horonlu'da bulunan İmrân Sâyikâ da Bayrâmiyye'den mücâz iken İbn Îsâ'ya tâbi olmuş, icâzetnâme, tâc, âsâ, ridâ, seccâde, çerâğ, abâ ve kuşak verilmiştir.[111] Şeyh İlyas'ın hilâfet verdiği diğer zâtlar ise şunlardır: Şeyh Ömer Menteşevî, Şeyh Dede Hasan Bayındırî.[112]

---

[106] Küçük- Muslu, *Menâkıbnâme,* s. 253.
[107] Nihat Azamat, "İdrîs-i Muhtefî", *DİA*, c. XXI, s. 491.
[108] Aynî, *Hacı Bayram Velî*, s. 162.
[109] Küçük- Muslu, *Menâkıbnâme,* s. 253.
[110] Küçükkaya, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 302.
[111] Küçük- Muslu, *Menâkıbnâme,* s. 253.
[112] Mehmet Tahir, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih*, s. 2.

1.2.3. İbn Îsâ'nın İlmî Kişiliği

Osmanlı Müellifleri'nde hem "ulûm-ı resmiyye" tahsil ettiği hem de "vâkıf-ı ulûm bir zât" olduğu ve özellikle cifir, havass, vefk, ilm-i nücûm şubelerinde saygın bir yer edindiği bildirilen[113] İbn Îsâ'nın astronomi ile hesap ilmi sahasında ve matematik alanında da adı geçmektedir.

İslâm bilim literatüründe on dokuzuncu yüzyıla kadar tek bir ilim dalı olarak telakki edilen ilm-i ahkam-ı nücum, ilm-i nücum, ahkam-ı nücum, ilm-i hey'et, ilm-i eflak diye adlandırılan astroloji ve astronomi ile uğraşan kişilere müneccim, astrolog, astronom denmiştir. Yazdıkları eserlerde bu konuları birlikte işlemişlerdir.[114] *Keşfü'z-Zünûn*'da müneccim olmanın dört mertebesinden bahseden Kâtip Çelebi, birincisi takvim hesabını yapmak, usturlab aletini kullanmak; ikincisi nücum ilmini, yıldızların ve burçların tabiatlarını ve mizaçlarını bilmek; üçüncüsü yıldızların hareketlerini hesaplamak, ziç[115] ve takvim yapmayı bilmek; dördüncüsü hey'eti, yıldız hareketlerine dair hendesi delilleri doğru olarak bilmek şeklinde sıralamaktadır. Onun belirttiğine göre bu son mertebeye gelen kimse müneccim olabilmektedir.[116]

Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarları arasında müneccimlere itibar edilmiş, rasathaneler kurularak astronomi ve astroloji çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Melikşah döneminde müneccimler toplayarak "Celâli Takvimi" adı verilen takvimin oluşturulması da Osmanlı Devleti'nde müneccimliğin müesseseleşmesine ve devlet teşkilatında yer almasında ön ayak olmuştur. Dînî günlerin ve namaz vakitlerinin tayininde, kıble yönünün tesbitinde ve idari işlerin yürütülmesindeki faydaları dolayısıyla İslâm dünyasında astronomi ve astrolojiye verilen değer gün geçtikçe artmıştır. Takvim ve zayiçelerin hazırlanması ve idarecilerin geleceği öğrenme arzuları müneccimlerin saraylarda bulundurulması gereğini ortaya çıkarmıştır.[117]

---

[113] Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, s. 18.
[114] Feza Günergun, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1995, s. 159.
[115] Ziç: İslâm bilimleri tarihi literatüründe astronomi cetvellerine verilen ad.
[116] Günergun, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları,* s. 167.
[117] Günergun, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları,* ss. 159-208.

Fatih Sultan Mehmet'in davetiyle İstanbul'a gelen Ali Kuşçu (ö. 1474) ve öncesinde Kastamonu'ya gelen Fethullah Şirvânî (ö. 1453) tarafından çeşitli medreselerde matematik ve astronomi dersleri verilmiş ve bu konularda Ali Kuşçu tarafından *Risâle fi'l-Hisab, Risâle fi'l-Hey'e* adlarında iki önemli eser telif edilmiştir.[118] Takvime dair olan *Risâle-i Mukantarât, Miftâhu'l-Hisâb* ve *Tabiatnâme* İbn Îsâ'nın matematik, astronomi ve astroloji alanında oluşturduğu eserlerindendir.

Eserlerinde âyet ve hadisleri te'vil etmesi, zâhir ulemâsı ile bâtın ulemâsının görüşleri hakkında karşılaştırmalar yapması onun fıkıh, hadis, kelam, tefsir ilmine vâkıf olduğunu göstermektedir. Müderrisoğlu, onun Akhisar'daki tekkede müderrislik yaptığını bildirmektedir.[119] Ayrıca kurduğu Arapça ve Farsça cümlelerdeki inceliklere bakıldığında bu dilleri iyi bildiği görülmektedir.

İbn Îsâ, Muhammed Bedahşânî'den vefk ilmini, Baba Hamdi'den cifr ilmini öğrenen şeyhi ve babası Îsâ Mecddüddin'den bu ilimleri de tahsil etmiştir.[120] Yazdığı *Menâkıb'*ının sonunda İbn Îsâ kendisini, *"İlm-i cifr ve vefk'de asrında akrânı olmayan, tasarrufta, câzibede, teshîr-i kulûbda ve esmâ ihrâcında lâ-nazîr"* olarak bildirmektedir.[121]

O'nun *Fusûl-i Aşere ve Risâle-i İnsân* adlı eserlerinde insan vücudu ve organlarına dâir verdiği detaylı bilgilerden tıb bilimi ile ilgisi olduğu da düşünülmektedir. Bazı kaynaklarda "tabib" ve tıbla ilgili eser yazan bir bilim adamı olarak gösterilmektedir.[122]

1.2.4. İbn Îsâ'nın Şâirliği

Onun şâirliği hakkında: *"Bazen irticâlen yüz gazel söylerdi ki yanında iki kâtib yazmaya zorla yetişirdi. Ve bazen altı ay geçer bir mısra söylemezdi"*[123] denilmektedir. *Menâkıb'*ında bildirilen on bin ilâhi gazeli günümüze ulaşmamıştır.[124]

---

[118] Günergun, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları,* ss. 159-208.
[119] Müderrisoğlu, *Akhisarlı Türk Büyükleri*, s. 44.
[120] Küçük- Muslu, *Menâkıbnâme,* s. 6.
[121] Küçük- Muslu, *Menâkıbnâme,* s. 255.
[122] Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn,* c. II, s. 1270; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. II, s. 315.
[123] Küçük- Muslu, *Menâkıbnâme,* s. 254.
[124] Küçük- Muslu, *Menâkıbnâme,* ss. 252, 254.

İbn Îsâ'nın tasavvufî, ahlâkî ve nasihatnâme nev'inden manzumeleri bulunmaktadır.[125]

O'nun manzum olarak yazdığı sekiz yüz beyitlik *Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ*'sı Türk edebiyatında en meşhur ve en önemli mesnevî örneklerinden kabul edilir.[126] Halk için yazılmış, ağdalı bir dil kullanılmamış, her kesimden insanın anlayabileceği üslupla işlenmeye çalışılmış olan şerhde peygamber kıssalarına da yer verilmiştir.[127] Aşağıda bu eserin giriş kısmından bir bölüm sunulmuştur :

Zihî Sâni kim açdı bâb-ı in'âm
Vücuda geldi Âdem nice en'âm
Çü giydi her biri bir dürlü hey'et
Şu hey'et üzre kim isterdi hikmet

Düzetdi kudreti bin dürlü hayvân
Velîkin zübdesi oldı bu insân

Virildi Âdem'e lütf ile idrâk
Anunçün oldı gayrîden bu derrâk

Ki virdi gayre nisbet kadr-i a'lâ
Mükerrem eyledi bildürdi esmâ
Ve 'alleme Âdeme'l-esmâe küllehâ[128]
Budur evrâd cümle enbiyânun
Dahî gelmiş gelecek evliyânun

Kamu ümmet olanlar Mustafa'ya
Ki kāildür bu esmâ-i Hüdâ'ya

Mü'essirdür velî te'sîr geçdür

[125] Çelebioğlu, *Kanûnî Sultan Süleyman* Devri, s. 90.
[126] Ali Yılmaz, "Esmâ-i Hüsnâ Şârihi İbn-i Îsâ-yı Saruhânî", *Diyanet İlmî Dergi*, s. 26.
[127] Ali Yılmaz, "Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri ve İbn-i Îsâ-yı Saruhânî' nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı",*Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, ss.1-34.
[128] Bakara, 2/31. "Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti."

Nice şerh eyleyem takrîr güçdür
Meğer şol vaktin idem şerh-i takrîr
Muvâfık düşe bu tedbire takdîr[129]

Bir diğer manzum eseri olan *Nutk-ı İbn Îsâ*'sı yirmi iki tasavvufî gazelden oluşmaktadır. Şiirlerinin genelinde Hakk'ın celâl ve cemâl sıfatlarının eşyadaki zuhûrundan bahsederken ilâhî aşk ve vahdet-i vücûd görüşünü, vahdet-kesret, asl-fer, gül-hâr, bahr-şebnem, şems-zerrât, birlik-ikilik paradoksu çerçevesinde teşbih, mecaz ve sembollerle anlatmıştır.[130] Bu gazellerden bir tanesi dönemin Karagöz Gölge Oyununda perde gazeli[131] olarak uzun yıllar kullanılmış ve metni günümüze ulaşan perde gazellerinin en eski tarihlisi olarak kabul edilmiştir. Aşağıda sunduğumuz bu gazelinde, diğer eserlerinde gördüğümüz tasavvufî düşüncede varlık, vahdet-i vücûd konusuna değinmiştir.[132]

(1)
Hayme-i zıllim kurup fennimde geçtim çok hayâl
Ehl-i dil anlar hayâlim gayriler bilmek muhâl

Hazret-i Şeyh Küşterî bu zılli ta'rif eyleyüp
İbret alsunlar deyü fânî cihandan ehl-i hâl

Sûretâ irşâd idüp ey can dirilttin çün bizi
Her kımıltı vâhidindir kesret ansız bî-mecâl

Gök direksiz hayme oldu perde sûret gösterüp
Hayme ısısı gizlenüp gösterdi sûrette kemâl

[129] Külekçi, *Esma-i Hüsnâ Şerhi*, ss. 47-48.
[130] Kurnaz- Tatcı, "İlyas İbn İsâ'nın Şiirleri", *TUBA*, s. 194.
[131] Gölge Oyununda mukaddimeden önce Hacivat tarafından okunan, Karagöz'ün tasavvufî yönünü aksettiren semâi ve gazellere "perde gazeli" denilmektedir.
[132] Erdoğan- Aydoğan, "Manisalı İki Şair, İbn Îsâ Akhisârî ve Birrî Mehmed Dede'nin Perde Gazellerinin Şerhi", ss. 261-272.

İbni Îsâ Akhisârî der bu sûretler kamu
Kahr ü lûtfun mahzarıdır geh celâl ü geh cemâl.[133]

Mesnevî ve gazellerinde kullandığı teşbih, istiâre, tevriye ve cinas sanatları Osmanlı Türkçe'sinin inceliklerine vâkıf olduğunu göstermektedir.[134] Aşağıda bazı gazellerinden de örnekler verilmiştir:

(2)
Her kaçan mir'âta baksam kendi zâtum gösterür
Gayrı göstermez sücûd itmeğe Lât'um gösterür

Gösteren kesret nebâtı vahdetün mir'âtıdur
Bakduğumca aynuma zâtum sıfâtum gösterür

Bir vücudum var benüm âlemde hayy-ı nâtıkum
Âletem çü n'işlerin dâim hayâtum gösterür

Bilmeyen bilsün beni kim varluğum yoklukdadur
Gencümi vîrâne âhir memâtum gösterür

İbn Îsâ'yam fevâdumda benüm heşt-bihişt
Hem bu kabrümde azâbı seyyiâtum gösterür.[135]

(3)
Fânisin fâni hayâtum var dime
Şey değülsün başka zâtum var dime

Külli şey'in hâlikun şânundadur
Tut adem şey'ü sıfâtum var dime

[133] Kurnaz - Tatcı, "İlyas İbn İsâ'nın Şiirleri", *TUBA*, s. 207.
[134] Kurnaz - Tatcı, "İbn Îsâ", *DİA*, c. XX, s. 91; *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı: Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, "İbn Îsâ Saruhânî", c. V, s. 121.
[135] Kurnaz- Tatcı, "İlyas İbn İsâ'nın Şiirleri", *TUBA*, s. 201.

Ayn-ı vahdetdür sana kesret bu dem
Bâkīsin bâkī memâtum var dime

İkilikten tövbe kıl gel birliğe
Hakk'a dön geç seyyiâtum var dime

Zâhidâ gel gırre olma zühdüne
Bî-riyâ savm u salâtum var dime

Tayanursın bütdür a'mâlün sana
Put-perestler gibi Lât'um var dime

İbn Îsâ mâsivâ hep Lât imiş
Lât olursun şeş-cihâtum var dime.[136]

Diğer Türkçe manzum eserleri de şunlardır: *Kıyâfetnâme*, *Kıyâmetnâme*, *Rumûz-ı Dilgüşâ*, *Câmiü'l-Esrâr*. Bu eserlerle ilgili bir sonraki bölümde daha detaylı bilgi sunulacaktır.

[136] Kurnaz- Tatcı, "İlyas İbn İsâ'nın Şiirleri", *TUBA*, s. 201.

1.3. İBN ÎSÂ SARUHÂNÎ'NİN ESERLERİ

Bu kısımda İbn Îsâ'nın eserleri üzerinde durulacaktır. Görebildiğimiz kadarıyla kendisine atfedilen yirmi üç eseri mevcuttur. Kütüphanelerde yaptığımız detaylı araştırmalar neticesinde ulaştığımız ve aşağıda adı geçen pek çok eserinin muhtevaları ile ilgili ilk kez bilgiler sunulacaktır. Aynı zamanda hakkında daha önce bilgimiz olan bazı eserleri hakkında da düzeltmeler yapılacaktır.

Aynı eserin bazı nüshalarındaki isim farklılıklarının sebebi, adlarının kütüphane kayıtlarında geçtiği haliyle kayıt etmemizdir. Bu sebeple yazar adı ile birlikte eser adı ve nüsha kayıt bilgilerini birlikte vermeyi uygun bulduk.[137]

Eserlerin isimleri, muhtevaları ve kayıt bilgileri şu sekildedir:

1.3.1. *Fusûl-i Seb'a*: Atvar-ı Seb'a ile ilgili bir eserdir. Allah'ın insanı yedi tavırda yaratmasını[138] dikkate alan mutasavvıflar, bu tavırları yedi kat semaya, yedi gezegene, yedi vadiye ya da yedi iklime benzetmişlerdir.[139] İbn Îsâ da bu eserinde nefsin yedi mertebesi olan emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziye, kâmile mertebelerini izah etmiş, bu mertebelerin isimlendirilişlerini, her mertebedeki sâlikin yerilen ya da övülen yedi sıfatını ve bir üst mânevi mertebeye geçebilmesi için yapılması gerekenleri bildirmiştir. Her mertebeyi âyetlerle yorumlamıştır.[140]

Eserin ulaşabildiğimiz nüshaları şunlardır:

- İlyas b. İsa Saruhani İbn İsa, *Fusul-i Seb'a*, İstanbul B.B., Atatürk Ktp., Muallim Cevdet, nr. 462, vr. 30.
- *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a,* Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 820/3, vr. 19^{a}-25^{a}, Osmanlıca, Ta'lik.

1.3.2. *Risâle-i İnsân*: Eserde İbn Îsâ, on sekiz bin âlem ve ricâlullah ile ilgili bilgiler vermekte, insanın zâhirindeki ve bâtınındaki hâsiyetlerinden, kaç rûhu ve kaç nefsi olduğundan, dört unsurdan hangisine tâbi ve hangi melekle münâsebet hâlinde bulunduğundan bahsetmektedir. Nutfenin ve organların ana karnında oluşumundan

[137] Ancak kütüphane kayıtlarında yazar adının bulunmadığı nüshalarda yazar adını yazamadık.
[138] "Hâlbuki O, sizi türlü türlü evrelerden geçirerek yaratmıştır." Nuh, 71/14.
[139] Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* Kabalcı Yayınları, İstanbul 2001, s. 53.
[140] İbn Îsâ, *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a*, Süleymaniye Ktp, Hâlet Efendi, nr. 820-003, vr. 19^{a}-25^{a}.

itibaren aylara göre etkilendiği kevkeblerden söz etmektedir. İnsan vücuduyla ilgili tıbbî bilgilerin yanı sıra, tasavvufî açıklamalar da yapmaktadır.[141]

Eserin ulaşabildiğimiz nüshası:

- *Risâle-i İnsan*, Süleymaniye Ktp., Ali Nihat Tarlan, nr. 162/3, vr. 20^{a}-23^{a}, Türkçe, Rik'a, müstensihi: Hafız Hacı Ali Efendi, istinsah tarihi: 1824.

1.3.3. ***Miftâhu'l-Hisâb*:** Girişinde ***"Kavâid-i Defter-i Risâle-i Derviş Saruhanî"*** kaydı bulunan eserde müellifin hesâb ilminin gerekli olduğuna inandığı için aklında cem' ettiği bilgileri aktarmak istediği yazılıdır. Üç bölümden oluşan eserde, hicrî yılın denk geldiği yılın, ayların ve ilk günün hesabından, ilk günde yapılması tavsiye edilen virdlerden ve işlerden, ebced hesâbı, siyâkat, rakamlar ve kâtib-i tarîk ilminden bahsedilmektedir.[142] Ekmeleddin İhsanoğlu eseri hesâb sahasında yazılmış muhtasar bir eser olarak görmekte ve Osmanlı Matematik Literatürü içinde listelemektedir.[143]

Eserin ulaşabildiğimiz nüshası:

- İbn İsâ Sâruhânî, *Miftâhu'l-Hisâb*, Ankara Milli Ktp., nr. 4077/2, vr. 41^{b}-56^{a}, istinsah tarihi: 969.

1.3.4. ***Kavâid-i Teshîrât*:** Eser on beş fasıldan oluşmaktadır. Soru cevap şeklinde Türkçe kaleme alınmış olan eserde ilm-i nücum, vefk ilminin nasıl ve ne amaçlarla yapılacağı ile sahib-i kemâl ve sahib-i kitaptan mücâz olmanın gerekleri anlatılmaktadır.[144]

Eserin ulaşabildiğimiz nüshaları şunlardır:

- İlyas b. İsa Saruhani İbn İsa, *Kavaid et-Teshirat*, İstanbul B.B. Atatürk Ktp., Osman Ergin, nr. 857, vr. 44, Ta'lik.

[141] İbn Îsâ, *Risâle-i İnsân,* Süleymaniye Ktp, Ali Nihat Tarlan, nr. 162, vr. 20^{a}-23^{a}.
[142] İbn Îsâ, *Miftâhu'l-hisâb*, Ankara Milli Ktp., nr. 4077-2, vr. 41^{b}-56^{a}.
[143] İhsanoğlu-Şeşen-İzgi, *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi,* c. I, s. 64.
[144] İbn Îsâ, *Kavâid-i Teshîrât*, İstanbul B.B Atatürk Ktp., Osman Ergin, nr. 645/2, vr. 61^{b}-115^{b}.

- İlyas b. İsa Saruhani İbn İsa, *Kavaid et-Teshirat,* İstanbul B.B. Atatürk Ktp., Osman Ergin, nr. 645/2, vr. 61^{b}-115^{b}, Nesih, istinsah tarihi:1184/1771
- İlyas b. İsa Saruhani İbn İsa, *Kavaid et-Teshirat,* İstanbul B.B. Atatürk Ktp., Osman Ergin, nr. 1830/36, vr. 321^{a}-361^{a}, istinsah tarihi: 1336/1917.
- İbn İsa, İlyas b. İsâ, *Kavâidü't-Tezhîr,* Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, nr. 567/1, vr. 1-39.
- *Kavâid-i Teshir*, Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp., nr. 650/1, vr. 1^{a}-70^{b}, Ta'lik.
- *Tesehhurât,* Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Kıbrıs Ktp., Türkçe Yazmalar, II. Mahmud Ktp., nr. 1442/1, vr. 1^{a}-38^{b}.
- Ege Ün. Fen Edebiyat Fakültesi Ktp, nr. 41, vr. 122, müstensihi: Simavî Mustafa b. İbrahim.
- Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 3328/1.
- Süleymaniye Ktp., Tercüman Gazetesi Ktp., nr. 212, vr. 64^{a}-103^{b}, Rik'a.
- Türk Tarih Kurumu, nr. 470.
- Almanya Milli Ktp., Türkçe Yazmalar, Ms. or. oct. 1930. Staatbibliothek, Berlin, vr. 1^{b}-54^{a}, Nestalik-Nesih, istinsah tarihi: 1270/1853.
- *Kavaidü'd-Teshir*, bu nüsha Mehmed Emin Müderrisoğlu'nun özel kitaplığındadır.[145]

1.3.5. *Fusûl-i Aşere*: Tezimizin de konusu olan bu eserle ilgili ileride detaylı bilgi verilecektir.[146]

1.3.6. *Rumûzü'l-Künûz fi'l Cifr:* Türkçe on iki fasıldan oluşan eser, 965/1557-58 de tamamlanmış olup bu tarihten hicrî 2035 tarihine kadar meydana

[145] Müderrisoğlu, *Akhisarlı Türk Büyükleri,* s. 46.
[146] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, İstanbul B.B. Atatürk Ktp., Osman Ergin, nr. 44, vr. 1^{a}-38^{a}.

gelecek olaylardan sözetmektedir.[147] İbn Îsâ bir eser te'lîf etmesinin ve eserin ismini ***"Keşf-i Rumûzü'l-Künûz"*** koymasının sebebinin, babasının vasiyeti olduğunu bildirmektedir.[148] Padişahların, vezirlerin, Âl-i Osmanî'den gayrı başka padişahzâdelerden saltanata lâyık sancağa çıkmış olan şehzâdelerin hallerini, kavâid-i Rum şehzâdelerinin lalalarını ve onlardan sonra kimlerin gelip kimlerin gideceğini, kadıların ve kadı askerlerin, beylerin ve sancakların, meşâyihin hallerini anlatmaktadır. 2035 e kadar gelecek tarîklerin tevhid, taklid, tahkîk, sülûk, temkîn, tekmîl, rumuz, künûz, keşf, kerâmet ve ahlâk hallerini, ehl-i İslâm içindeki günâhkar tarîklerin i'tikadlarını, tevhid anlayışlarını ve ma'rifetlerini izah etmektedir.[149]

Bu eserle ilgili Encylopadia of Islam'da şöyle denilmektedir: *"Türkçe kehânetler kitabı Keşfü'r-Rumûz-i Künûz, Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünün zirvesine ulaştığı zaman yazıldı ve dünyanın sonuna kadar devam edeceğini İbn Îsâ önceden haber verdi. İsimlerin sayısal değerlerinden milletin kaderini hicrî 2035'e kadar tahmin etti".*[150]

Eserin ulaşabildiğimiz nüshaları şunlardır:

- İlyas b. İsa Saruhani İbn İsa, *Rumûz-i Künûz,* İstanbul Belediye Ktp., Muallim Cevdet, nr. 449, vr. 34, Nesih, Osmanlıca.
- İbn İsâ İlyâs b. Mecd ed-dîn Akhisârî, *Rumûz-i Kunûz*, Avusturya Milli Ktp, Türkçe Yazmaları, nr. H.0.52, vr. 44, Ta'lik, Osmanlıca.
- İbn İsâ İlyâs b. Mecd ed-dîn Akhisârî, *Rumûz-i Kunûz,* Avusturya Milli Ktp, Türkçe Yazmaları, N.F.288, vr. 10, Divanî, Osmanlıca.
- İbn İsâ, İlyas b. İsâ, *Rumûz-i Kunûz,* Millet Ktp., Ali Emîrî, nr. Şeriyye 575, vr. 43, Ta'lik, Osmanlıca.
- *Rumûz-i Kunûz,* Almanya Milli Ktp., nr. Ms. or. oct. 2541, vr. 70, Rik'a.
- İlyas b. İsa Saruhani İbn İsa, *Rumuz el-Kunuz,* İstanbul B.B. Atatürk Ktp., Osman Ergin, nr. 645/1, vr. 1^{b}-60^{a}, Nesih.

[147] İbn Îsâ, *Rumûzu Künûz*, İstanbul B.B. Atatürk Ktp., Osman Ergin, nr. 645/1, vr. 1^{b}-60^{a}.
[148] İbn Îsâ, *Rumûzu Künûz*, 60^{a}.
[149] İbn Îsâ, *Rumûzu Künûz*, 2^{a}-3^{a}.
[150] K.Süssheim-J.Schacht, "Ak Hisari", *Encylopedia of Islam*, New edition(=El^{2}), c. I, ss. 309-310.

- İbn İsâ İlyâs b. Mecd ed-dîn Akhisârî, *Rumûzu'l-Kunûz*, Milli Ktp, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp., nr. 3924, vr. 44, Ta'lik.
- İbn İsâ İlyâs b. Mecd ed-dîn Akhisârî, *Rumûzu'l-Kunûz*, Ankara Milli Ktp, Adnan Ötüken İl Halk Ktp., nr. 811/1, vr. 1^{b}-32^{a}, Ta'lik, istinsah tarihi: 1041/1630.
- *Rumûzu'l-Kunûz*, Diyarbakır İl Halk Ktp., nr. 1567, vr. 55.
- Mecd ed-dîn b. İsâ İlyâs Akhisârî, *Rumûz-i Kunûz fi'l-Cifr*, Bosna-Hersek Gazi Hüsrev Ktp., nr. R5234, vr. 35, Nesih.
- Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 915, vr. 40, Osmanlıca, Ta'lik.
- Süleymaniye Ktp., Lala İsmâil, nr. 282, vr. 69, Osmanlıca, Nesih.
- Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1986.
- Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3434.
- Süleymaniye Ktp., Uşşâkî Tekkesi, nr. 29, vr. 31, Ta'lik.
- Süleymaniye Ktp., İzmir, nr. 455, vr. 108, Nesih, istinsah tarihi: 1201.
- İbrahim Hakkı Konyalı Ktp., nr. 153, vr. 40, Müellif hattı, Nesih, istinsah tarihi: hicrî 965.
- *Cifr*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4224, vr. 231-255.
- *Rumûz-i Künûz*, Süleymaniye Ktp.,Tercüman Gazetesi Ktp., nr. 212, vr. 1-39^{a}, Rik'a, istinsah tarihi: 1863, Osmanlıca.

1.3.7. *Nûriyye*: Şeyh İbn Îsâ'nın, 950/1543-965/1558 yılları arasındaki Manisa'da şehzâdeliği sırasında II. Selim (Padişahlığı 974/1566-982/1574) adına yazdığı ve kendisine takdim ettiği bu eser[151] için Mehmet Tahir *"Eserlerinin büyüklerindendir"* demektedir. Bir yazma nüshasının *Nûriye ve'n-Nârîye* adıyla, Ankara Milli Kütüphane A 9279 da kayıtlı olduğu ve 251 sayfadan oluştuğu tespit edilmiştir. "*Muhteşem Yüzyılda Akhisarlı Şeyh Îsâ"* panelinde Doç. Dr. Süleyman Akkuş ***Nûriye ve'n-Nârîye*** adlı eser için 101 bölümden oluşmakta olduğunu, Nûr ve Nâr başlıkları altında iyilik ve güzellikler ile kötülüklerden bahsedildiğini bildirmektedir.[152]

[151] Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-Ârifîn,* c. II, s. 226; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, s. 18; Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. VI, s. 481.
[152] http://www.akhisar.bel.tr/default.asp?site=1&sayfa=haber_detay&h=261

Eserin ulaşabildiğimiz nüshası:

- *Nûriye ve'n-Nârîye,* Ankara Milli Ktp., nr. 9279, vr. 251.

1.3.8. *Nutk-ı İbn Îsâ*: Türkçe yirmi iki gazelden oluşan ve tamamı gazel nazım şekliyle yazılan bu eser, Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı tarafından yayımlanmıştır.[153] Muhtevası tassavufî olan beşli, altılı, yedili ve on yedili beyitlerde teşbih, istiâre, tevriye ve cinas sanatlarını kullanmış, edebî yönünü, dilin inceliklerini kullanma sanatını da göstermiştir. Şiirlerinin genelinde Hakk'ın celâl ve cemâl sıfatlarının eşyadaki zuhûrundan bahsetmiş, vahdet-i vücûd görüşünü, vahdet-kesret, asl-fer, gül-hâr, bahr-şebnem, şems-zerrât, birlik-ikilik paradoksu çerçevesinde teşbih, mecaz ve sembollerle anlatmıştır.[154] İçlerinden bir tanesi metni günümüze ulaşan en eski perde gazeli olarak kabul edilmektedir.[155] Yazma eser *Eşar* adıyla kayıtlıdır.

Eserin ulaşabildiğimiz nüshası:

- *Eşar*, Milli Kütüphane, nr. 3664-6, vr. 84^{b}-87^{a}.

1.3.9. *Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ:* 948/1541'de telif edilen mesnevî "mefâîlün mefâîlün fâîlün" vezniyle yazılmış, toplam 795 kadar beyit ihtiva etmektedir. Cenab-ı Hakk'ın Allah ismi ile Sabûr ismi arasındaki 99 ismi şerhedilmiştir. Eserin ilk beş beytinde Allah'ın insanı ve canlıları yarattıktan sonra insanoğlunu canlıların en seçkini yaparak ona idrak verip esmâyı bildirdiği, esmâ ile meşgul olmanın önemi âyetlerle izâh edilmiştir. Esma-i Hüsnâ'nın okunmasının âdâb ve erkânından bahsettikten sonra her ismin şerhi yapılmış, şerhlerin sonuna esmâların ebced hesabınca çıkarılmış adedleri ve okunacak vakitleri belirtilmiştir.[156] Ayrıca şerhde peygamber kıssalarına da yer verilmiştir. Eser fayda umularak halk için yazılmış, her

[153] Kurnaz- Tatcı, "İlyas İbn İsâ'nın Şiirleri", *TUBA*, ss. 187-220.
[154] Kurnaz- Tatcı, "İlyas İbn İsâ'nın Şiirleri", *TUBA*, s. 194.
[155] H.Ritter, *Karagös Türkische Schattenspiele*, Wesbaden 1953, s. 573; Erdoğan- Aydoğan, "Manisalı İki Şair, İbn Îsâ Akhisârî ve Birrî Mehmed Dede'nin Perde Gazellerinin Şerhi", s. 262.
[156] Külekçi, *Esma-i Hüsnâ Şerhi*, ss. 31-34.

kesimden insanın anlayabileceği üslupla işlenmeye çalışılmış ve eserde ağdalı bir dil kullanılmamıştır.[157]

Eserin ulaşabildiğimiz otuzdan fazla nüshası bulunmaktadır. Bazıları şunlardır:

- İbn İsâ İlyâs b. Mecd ed-dîn Akhisârî, *Şerh-i Esmaü'l-Hüsnâ,* Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, nr. 2557, vr. 38, istinsah tarihi: 948/1540, müstensih: Ahmed b. Mustafa Çakırzade.
- İbn İsâ İlyâs b. Mecd ed-dîn Akhisârî, *Şerh-i Esmaü'l-Hüsnâ,* Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, nr. 2712, vr. 41, istinsah tarihi: 950/1542.
- İbn İsa, *Şerh-i Esmâ'ü'l-Hüsnâ,* Ankara Milli Ktp., Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, nr. 3860, vr. 30, Ta'lik.
- İbn İsâ İlyâs b. Mecd ed-dîn Akhisârî, *Manzûm Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ,* Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, nr. 582/1, vr. 1^{b}-19^{a}, Nesih, istinsah tarihi: 1232/1815, müstensih: Leblebicizade Seyyid Ali b. Osman.
- İbn İsâ, İlyas b. İsâ, *Manzum Şerh-i Esmâil-Hüsnâ*, İstanbul Millet Ktp, Ali Emiri Koleksiyonu, nr. 1337/8, vr. 143-169, istinsah tarihi: 1009/1601.

Bu eserle ilgili yapılan çalışmalar ise şöyle sıralanabilir;

- Ali Yılmaz, "Esmâü'l-Hüsnâ Şârihi İbn Îsâ-yı Saruhânî", *Diyanet İlmî Dergi,* Ankara 1994, c. XXX, sayı: 2, s. 19-29.
- Ali Yılmaz, *"İbn-i Îsâ-yı Saruhânî ve Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı"* (Profesörlük Takdim Tezi, 1996).
- İbn Îsâ Saruhânî, *Esma-i Hüsnâ Şerhi*, hazırlayan Numan Külekçi, Akçağ Yayınları, Ankara 1997. Bu çalışmasında Esma-i Hüsnâ Şerhi'ni incelemiş, Esma-i Hüsnâ yazan şâirler, ilm-i nücûmla ilgili bilgi vermiş ve eserin metnini eserin sonunda yayımlamıştır.

[157] Ali Yılmaz, "Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri ve İbn-i Îsâ-yı Saruhânî' nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* s. 19.

- Ali Yılmaz, "Türk Edebiyatında Esma-i Hüsnâ Şerhleri ve İbn-i Îsâ-yı Saruhânî'nin Esma-i Hüsnâ'sı", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 1998, sayı 2, s. 1-34.

1.3.10. ***Menâkıb-ı Şeyh Mecdüddin ve Âdâb-ı Sâlikîn*:** Biyografi mahiyetindeki menâkıbnâmeler türüne örnek teşkil eden bu eser, Şeyh Îsâ Mecdüddin'in vefâtından sonra oğlu İbn Îsâ tarafından yazılmıştır. Şeyhin hayat hikâyesine dâir ayrıntılı bilgiler içermekte ve yer yer tarihi olaylara da işaret edilmektedir. Eserde özellikle Şeyh Îsâ'nın Osmanoğulları ile ilgili yorumları dikkat çekicidir.[158] Bu eser Ramazan Muslu ve Sezai Küçük tarafından ***"Akhisarlı Şeyh Îsâ Menâkıbnâmesi XVI Yüzyıl"*** adıyla günümüz Türkçesi'ne aktarılmış ve yayınlanmıştır. Yüz elli üç menkıbeden oluşan eserin son üç menkıbesinin (Şeyhin halifelerinin, İbn Îsâ'nın halifelerinin, İbn Îsâ'nın şemâili'nin bulunduğu) muhtemelen müridlerinden biri tarafından ilâve edildiği Ramazan Muslu ve Sezai Küçük tarafından bildirilmektedir.

Eserin ulaşabildiğimiz nüshaları şunlardır:

- İlyas b. İsa Saruhani İbn İsa, *Menakıb-ı Şeyh Mecdeddin ve Adab-ı Salikin,* İstanbul Belediye Ktp., Osman Ergin Yazma, nr. 323, vr. 74.
- İbn İsâ İlyâs b. Mecdeddin Akhisârî, *Menâkıb-ı Şeyh Mecd ed-dîn*, Manisa İl Halk Kt., Akhisar Zeynelzâde Koleksiyonu, nr. 1793, vr. 109+II.
- Akhisarlı bir ailenin özel kitaplığında bulunduğu bildirilen üçüncü nüsha[159] *Menakib-ı Şeyh Mecüdüddini İsa ve Adabı Salikin*, adıyla Mehmed Emin Müderrisoğlu'nun özel kitaplığındadır.[160]

1.3.11. ***Ferâh-nâme: Teshîrü'l-Ekber fî İlmi'l-Huruf*** adıyla da bilinen eser, harflerden mânâ çıkarmaya dayanmaktadır.[161] Müellif eserde, esmâü'l-hüsnâ'dan yirmi esmâyı çıkarmış, on esmâsını teshîr-i kulûb, beş esmâsını teshîr-i dünya ve diğer beş esmâsını da teshîr-i zâlim ile zararların def'i için okunmasının

[158] Küçük-Muslu, *Menâkıbnâme*, s. 13.
[159] Küçük-Muslu, *Menâkıbnâme*, s. 13.
[160] Müderrisoğlu, *Akhisarlı Türk Büyükleri*, s. 46.
[161] Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. VI, s. 481.

faydalarından, ne zamanlarda ve ne şekilde okunması gerektiğinden bahsetmiştir.[162] Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Bilim Literatürü Tarihi Zeylleri*'nde tabii bilimler üzerine hicrî 950'de telif edilmiş bir eser olduğunu bildirmektedir.[163]

Eser üzerinde Ülkü Kürkçü tarafından *"İbn Îsâ-yı Saruhânî: Ferahnâme, 1997, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi"*adıyla bir lisans tezi hazırlanmıştır.

Eserin ulaşabildiğimiz nüshaları şunlardır:

- İbn İsa Akhisari, *Ferah-nâme*, Milli Ktp., nr. A 9031, vr. 1^{b}-12^{a}, Nesih Kırma.
- Mecd ed-dîn b. Îsâ İlyâs Akhisarî, *Ferh-nâme*, Bosna-Hersek, Gazi Hüsrev Ktp., nr. R7421/3, vr. 97^{b}-99^{a}, Nestalik.
- Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 3143/21, vr. 156-161^{b}.
- Süleymaniye Ktp., Cârullah, nr. 1539-003, vr. 13^{a}-19^{b}.
- Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 1334.
- Süleymaniye Ktp., Tercüman Gazetesi Ktp., nr. 212.
- Atıf Efendi Yazma Eser Ktp., Atıf Efendi, nr. 1701.
- İÜ Ktp., TY, nr. 895.
- Bayezid Devlet Ktp., Bayezid, nr. 1380, vr. 6.
- Milli Ktp., nr. A 169, vr. 33^{a}-51^{a}.
- Milli Ktp., nr. A 4085.

1.3.12. *Risâle-i Gülşenî*: İçeriği hakkında henüz bilgi sahibi değiliz.

Eserin ulaşabildiğimiz nüshası:

- İsâ İlyâs b. Mecd ed-dîn Akhisârî, *Risâle-i Gülşenî*, Süleymaniye Ktp., Ali Nihat Tarlan, nr. 159/3, vr. 20^{b}-23^{b}, Türkçe, Nesih.[164]

1.3.13. *Tabiatnâme*: Kâtip Çelebi'nin zikrettiği eserin astroloji ve astronomi ilmi ile ilgili olduğu sanılmaktadır.[165]

Eserin ulaşabildiğimiz nüshaları şunlardır:

[162] İbn Îsâ, *Ferâhnâme,* Süleymaniye Ktp., Cârullah, nr. 1539-003, vr. 12-20.
[163] İhsanoğlu-Şeşen, *Osmanlı Bilim Literatürü Tarihi Zeylleri,* c. II, s. 444.
[164] Küçük-Muslu, *Menâkıbnâme*, s. 13; Ali Rıza Karabulut, *Mucem'ül Mahtûtâti'l-Mevcude fî Mektebâti İstanbul ve Anadolu*, c. I, s. 339.
[165] Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn*, c. II, s. 1108.

- İbn İsa Saruhani, *Tabiatname*, Atıf Efendi Yazma Eserler Ktp, Atıf Efendi, nr. 1701, vr. 10.
- Mecd ed-dîn b. Îsâ İlyâs Akhisarî, *Tabîat-nâme*, Bosna-Hersek, Gazi Hüsrev Ktp., nr. R 2863/1, vr. 1^{b}-16^{a}, Ta'lik.
- İbn İsâ İlyâs b. Mecd ed-dîn Akhisârî, *Tabiat-nâme*, Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp., nr. 565/4, vr. 45^{a}-50^{b}, Ta'lik.
- İbn İsâ Bayrâmî, *Tabiat-nâme*, Manisa İl Halk Ktp., nr. 6921/4, vr. 60^{a}-77^{b}, Osmanlıca, Ta'lik.
- Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5427-047, vr. 210-219.
- Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1027.
- Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 6945-002, vr. 77-87.
- İÜ Ktp, TY, nr. 895.
- Tercüman Gazetesi Ktp., nr. 212, vr. 39^{a}-55^{a}, Rik'a, müstensih: Hasan Efendi, istinsah tarihi: 1863, Osmanlıca.
- Otuz altı sayfalık bir diğer nüshası *Tabiatname* adıyla Mehmed Emin Müderrisoğlu'nun özel kitaplığındadır.[166]

1.3.14. *Terceme-i Müfredât-ı İbn Îsâ*:[167] Menâkıbnâme'de adı geçen bu eserin muhtemelen Mehmet Emin Müderrisoğlu'nun kitabında adı geçen[168] ***Müfredât-ı Tıb*** ile aynı eser olabileceğini düşünüyoruz.

Eserin ulaşabildiğimiz nüshası:

- Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 567, vr. 216.

1.3.15. *Risâle-i Mukantarât*: Takvime dairdir. Bir mukaddime ve on beş bâb üzere tertip edilmiştir.[169]

Eserin ulaşabildiğimiz nüshası:

- *Risale-i Mukantarat*, Âtıf Efendi Ktp., nr. 1698/001, vr. 17.

---

[166] Müderrisoğlu, *Akhisarlı Türk Büyükleri*, s. 46.
[167] Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, "İbn İsâ", *DİA*, c. XX, s. 92; Karabulut, *Mucem'ül Mahtûtât,* s. 339; Durma, *Evliyâlar Şehri Manisa*, s. 87.
[168] Müderrisoğlu, *Akhisarlı Türk Büyükleri*, s. 45.
[169] İhsanoğlu, *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, c. I, s. 137.

1.3.16. *Kıyâfetnâme*: *Osmanlı Müellifleri*'nde adı geçen eserin, insanların vücud yapıları ile karakterleri arasında ilgi kuran fizyonomiye (kıyâfet ilmi) ait manzum bir eser olduğu[170] ve takribi üç bin beyitten oluştuğu[171] bildirilmiştir.

Eserin ulaşabildiğimiz nüshası:

- Nuruosmaniye Ktp., nr. 1140.

1.3.17. *Kıyâmetnâme*: Üç bin beyitten meydana geldiği belirtilmekle beraber günümüze ulaşmamıştır.[172] Bu eserin *Kıyâfetnâme* adlı eserle aynı beyit sayısında olmasından ve günümüze ulaşmamış olmasından dolayı isim karışıklığı yapılmış olabileceği ve her iki eserin aslında aynı eser olabileceğini de düşünüyoruz.

1.3.18. *Rumûz-ı Dilgüşâ*: Türkçe manzum eserdir.[173] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* adlı eserinde *Rumûz-ı Dilkuşa Manzumesi* için Mesud Şirvanî'nin *Âdabü'l-bahs* şerhi olarak bahsetmektedir.[174] Eser günümüze ulaşmamıştır.

1.3.19. *Kenzü'l-Esrar*: *Keşfü'z-zunûn*, *Osmanlı Müellifleri* ve *Hediyyetü'l-Ârifîn*'de müellifin eserleri arasında bahsedilmektedir.[175] Eser günümüze ulaşmamıştır.

1.3.20. *Ebvâb-ı Sitte*: *Keşfü'z-zunûn*, *Osmanlı Müellifleri* ve *Hediyyetü'l-Ârifîn*'de bu eserden bahsedilmektedir.[176] *Bahrü'l-Velâye*'de müellifin *Âyât-ı sitte*

---

[170] Çelebioğlu, *Kanûnî Sultan Süleyman Devri*, s. 106; Küçük-Muslu, *Menâkıbnâme*, s. 12; Kurnaz - Tatcı, *DİA*, c. XX, s. 92.
[171] Ali Rıza Karabulut, *Mu'cemü'l-Mahtûtâti'l-Mevcûde fî Mektebâti İstanbul ve Anadolu*, c. I, s. 339
[172] Küçük-Muslu, *Menâkıbnâme*, s. 12; Kurnaz - Tatcı, *DİA*, c. XX, s. 92.
[173] Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn,* c. II, s. 1108; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, s. 18; Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-Ârifîn,* c. II, s. 226.
[174] Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. VI, s. 481.
[175] Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn,* c. II, s. 1108; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, s. 18; Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-Ârifîn,* c. II, s. 226.
[176] Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn,* c. II, s. 1108; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, s. 18; Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-Ârifîn,* c. II, s. 226.

adlı bir eseri olduğu belirtilmiştir.[177] Biz bu ikisin aynı eser olabileceğini düşünüyoruz. Eser günümüze ulaşmamıştır.

1.3.21. *et-Ta'likât alâ Şerhi Âdabi'l-Bahs*: Mesûd Şirvânî'nin *Âdabü'l-Bahs* adlı eserine yapılan şerh olduğu bildirilmektedir.[178] Eser günümüze ulaşmamıştır.

1.3.22. *Câmiü'l-Esrâr:* Âmil Çelebioğlu, ***Camiü'l-Esrâr li-Ehlullâhi'l-Mukarrebi ve'l-Ebrâr*** adlı Türkçe mesnevînin etvâr-ı seb'a ile ilgili tasavvufî bir eser olduğunu ve Şehzâde Mustafa Manisa'da iken onun adına 962/1554-1555'de te'lîf olunduğunu bildirmektedir.[179]

Eserin ulaşabildiğimiz nüshaları şunlardır:

- İbn Îsâ, Derviş Ahmed Saruhânî, *Câmi'ü'l-Esrâr*, Millet Ktp., Ali Emîrî, nr. Manzum 923.
- İbn Îsâ, Derviş Ahmed Saruhânî, *Câmi'ü'l-Esrâr*, Millet Ktp., Ali Emîrî, nr. 924 (istinsah yeri Manisa).
- İbn İsa, Derviş Ahmed Saruhanlı, *Cami el-Esrar*, İstanbul B.B. Atatürk Ktp., Muallim Cevdet, nr. 500, vr. 24.
- İbn Îsâ, Derviş Ahmed Saruhânî, Süleymaniye Ktp., Kemankeş, vr. 29.
- Mevlânâ Müzesi, nr. 2194, vr. 22-32, istinsah tarihi: 1237/1829-1830.

Bunların haricinde Türkiye Kütüphanelerindeki yazma eserler arasında yaptığımız araştırmalar sonucunda İbn Îsâ adına kayıtlı ve daha önce herhangi bir kaynakta adı geçmeyen eserleri de tespit ettik. Bu eserler şunlardır:

- Şeyh İbn Îsâ, ***Cevâhiru'l-Müşkilat***, Milli Ktp., Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp., nr. Hk 3287/2, vr. 26^b-96^b, Nesih.

[177] Süleyman Köstendili, *Bahrü'l-Velâye*, s. 657.
[178] Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-Ârifin,* c. II, s. 226.
[179] Çelebioğlu, *Kanûnî Sultan Süleyman Devri*, s. 92.

- İlyas b. Îsâ Saruhânî, ***Fasl fî Mâ Yeteallaku bi Havadis-i Müteferrika fîl-Cihâti Kabli Husulil-Mikât,*** Ankara Milli Ktp., nr. A 4425/2, vr. 48^{a}-63^{a}, Arapça, istinsah tarihi: 1059/1648
- ***Müntehab ve Muhtasar İbn Îsâ Lugatı***, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 7232, vr. 69, Ta'lik, Farsça-Türkçe.
- İlyas b. Îsâ Saruhânî, ***Şerhu Ehâdisi'n-Nebevî,*** Kahire Mısır Milli Ktp., Türkçe Yazmalar, Talat, nr. 154, vr. 29-44, Nesih, Osmanlıca; S 7079, vr. 43.
- İbn Îsâ, ***Risâle-i Vefk***, Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp., nr. 561/12, vr. 85^{b}-88^{b}.
- İbn Îsâ, ***Nizâmü'l-Edviye***, Kahire Mısır, Hidiv Ktp., Türkçe Yazma Eserleri, nr. 5874, vr. 440, Nesih. Kayıtta tıp ilimleri ile ilgili olduğu belirtilmiştir.
- ***Risâle-i Havâss-ı Esmâ ve Hurûf alâ Tarîkati Şeyh İbn İsâ***, Kahire Mısır Milli Ktp., Mecâmi Türkî Talat, nr. 128, vr. 60-65, istinsah tarihi: 1077/1666, müstensih: Yûsuf b. İbrahim.
- İbn İsâ İlyâs b. Mecd ed-dîn Akhisârî, ***Havâss-ı Esmâü'l-Hüsnâ***, Amasya Beyazıt İl Halk Ktp., nr. 85, vr. 16, Nesih, Türkçe.
- İlyâs b. İsâ Sârûhânî, ***Risâle-i İbn İsâ***, Almanya Milli Ktp., Türkçe Yazmalar, nr. Ms.or.oct. 1930, vr. 5^{a}-99^{a}, Nesta'lik-Nesih (2 risaleden oluşmaktadır).

İKİNCİ BÖLÜM
İBN ÎSÂ'NIN FUSÛL-İ AŞERE ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ

Fusûl-i Aşere bir giriş ve on kısımdan oluşmaktadır. Şeyh İbn Îsâ eserin birinci faslında Bayrâmiyye pîrlerinin Hz. Peygamber'den kendisine kadar ulaşan silsilesini, ikinci faslında pâdişâh ve şeyhlerin âdâbını, üçüncü faslında ta'bîr ve makamları, dördüncü faslında teveccüh, tasarruf, câzibe ve te'sîr gibi kavramları, beşinci faslında zikir ve tilâvet edeblerini, altıncı faslında riyâzet, salâh ve fesâdı, yedinci faslında havâss-ı esmâ ve onlara âit sâatleri, sekizinci faslında tâlib ve matlûb ismini birleştirerek esmâ çıkarmayı, dokuzuncu faslında tâlib ve matlûbun tabiatlarını ve son faslında da vefk tertibatını ele almıştır.

İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*'nin Sultan II. Selim'e ulaşmasını ve ameliyle meşgul olunmasını istemiştir.[180] Diğer ehl-i tasarrufun murad ettiği gibi kendisi de yönetimi altında bulunduğu şehzâdelerin ebedî saadete ulaşmalarını arzu etmiştir.[181] O eseri yazış gayesini şöyle açıklamıştır:

> "*Bu tafsîlâtdan murâd budur ki: bu risâleyi gören kendi ne hâldedir bilsin ve makām-ı a'lâyı bulsun. Nefsini evsâf-ı zemîmeden pâk edib, evsâf-ı hamîde ve ahlâk-ı latîfe ile müzeyyen ve ârâste kılsın. İş bu tarîk üzere isti'dâd kesbederek, vâdi-i tabîatda ve tenezzülâtda kalmasın. Rûh-ı izâfîyle hayât-ı ebedî bulsun. Nitekim Fahr-i Âlem sallallahu aleyhi ve's-sellem buyurur "Hallaktüm li'l-ebed". Bu hadis-i şerîfte rûh isti'dâddan ibâretdir ve nefh-i rûh dediği rûhun kabûlunden ibârettir ve bu rûhla hayât bulub zinde olmak iki şart üzerinedir: Birincisi mertebe-i insâniyet tahsil etmektir. İkincisi isti'dâd hâsıl kılmaktır. Ve bu mahalli Şeyh-i Ekber kuddise sırruhü'l-athar Fusûs'unda birinci fasıldaki Fass-ı Âdem'dir aleyhi's selâm, tafsilen beyân ve Dâvûd-ı Kayserî ayân etmiştir. Lâzım gelir ki hep nazar olunsun.*"[182]

İbn Îsâ insanın yaratılış gayesini yerine getirebilmesi için insâniyet mertebesi dediği kâmil insan mertebesine ulaşması ve kendisine verilen istidât her ne ise onu ortaya çıkarması gerektiğini söylemektedir. Genel olarak diğer te'lîf ettiği eserlerde belirttiği gibi bu eserde de "*Eğer bir kişi Bayramiyye silsilesi içinde olan şeyhlerden*

[180] İbn Îsa, *Fusûl-i Aşere*, 1[b].
[181] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 2[a].
[182] İbn îsa, *Fusûl-i Aşere*, 12[b]-13[a].

mücâz olmayıp bu risâleyi (Fusûl-i Aşere) görüp İbn İsâ'dan mücâz oldum diyerek meşgul olursa inşallah o dahî murâdına ulaşır" demektedir.[183]

On fasıldan oluşan *Fusûl-i Aşere* adlı eseri fasıllar halinde işlemekten ziyade, eserde çokça işlenen konuları ön plana çıkarmayı uygun bulduk. Şeyhin kavramlar hakkında fasıllar arasında yeni bilgiler vermesi bizi konuları bütünleme ihtiyacına itmiştir. Tahlilini yapacağımız bu bölümü dört başlığa ayırdık. Varlık başlığında; âlemler ve insan, tasavvufî kavramlar başlığında; seyr ü sülûk, zikir ve tilâvet, halvet, mücâhede ve riyâzet, tâc giyme, son iki bölümde esmâ-i hüsnâ ve ebced ile tasavvuf âdâbı hakkında müellifin verdiği bilgileri değerlendirmeye çalışacağız.

2.1. VARLIK VE İNSAN

Bu başlık altında varlık, âlemler, insan ve rûh konusunu, *Fusûl-i Aşere*'de müellif tarafından nasıl ele alındığını işlemeye gayret edeceğiz.

2.1.1. Tevhidden Vahdet-i Vücûda

Türkçe'de birlemek anlamına gelen tevhid Arapça vahade **(وحد)** kökünden gelmekte ve "Vahade" tek olmayı, tevhid ise bir şeyi diğerlerinden ayırarak onu tek kılmayı ifâde eder.[184] Yaradılış gayesi tevhide ulaşmak olan Müslümanlar için tevhid kavram olarak Allah Teâlâ'nın herşeyde tek olduğunu bilmek, her şeyden önce O'nun var olduğunu, bütün var olanların da O'nun iradesi ile sonradan vücut bulduğunu müşâhade etmektir.[185]

İslâm düşüncesinin odak noktasını oluşturan tevhid akidesi, bütün mezheplerin ve fikrî akımların aklı esas alarak tartıştığı bir meseledir. Sûfîler ise tevhidin sadece akıl ile değil ilham ve keşif yoluyla da kavranabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu durumda tevhid akılla kavranan bir fikir olmaktan öte bir tecrübedir ve herkes haline göre tevhidin bir mertebesinde bulunur.[186] Melek ve nebiler vasıtasıyla Allah'ın insanlara öğrettiği bu tevhid Hakk'ın halk için tevhididir ve dört

[183] İbn Îsa, *Fusûl-i Aşere*, 4[b].
[184] Hamide Ulupınar, "İlk Dönem Sûfîlerinde Tevhid Anlayışı", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl 9, sayı 22, s. 236.
[185] Ulupınar, "İlk Dönem Sûfîlerinde Tevhid Anlayışı", s. 237.
[186] Ulupınar, "İlk Dönem Sûfîlerinde Tevhid Anlayışı", ss. 236-238.

şekilde olur: Birincisi, münâfıkların tevhididir. Bunda ikrar olduğu halde tasdik yoktur. İkincisi, avamın tevhîdidir ki hem ikrar hem de tasdik vardır. Üçüncüsü, havassın ve mukarreb olanların tevhididir ki bunlar ulûhiyyet sırlarını ve rubûbiyyetin hakîkatlarını, Allah'ın nuru ve keşf yolu ile temâşâ eder. Dördüncüsü, ârif ve sıddık olanların tevhididir ki ârifler, varlık âleminde sadece bir olan Allah'ı görürler. Buna tevhidde fenâ adı verilir. Sûfî mahlûkatı da bizzat kendisini de göremez. Vahdetde kesreti müşâhede eder.[187] Tevhid, fenâ ve misâk gibi nazarî tasavvufun temel konularında ilk görüş bildiren sûfîlerden Cüneyd-i Bağdâdî'ye göre sûfî fenâ mertebesine eriştikten sonra, beşerî varlığından geçip rûh-i mücerred haline gelerek Allah ile bâkî olur, Hakk'ın vasıflarıyla donanmış bir halde gerçekten var olarak tekrar dünyevî duyularına döner. Hakîki tevhid de budur. Yani sûfî Hakk'ın karşısında ferdiyetsiz bir varlık, bir hâyâl ve gölge hâline gelir. Bu da kulun dünyevî varlığından önceki varlık durumudur.[188]

Tasavvufî tevhid, tarih içerisinde üç tür şekillenme göstermiştir. Vahdet-i küsûd veya tevhid-i küsûd (fenâ fi'l-küsûd) olan birinci tevhidde kul, Mevlâ'nın murâdı, maksadı ve matlubunu kendi murâdı, maksadı ve matlûbu haline getirir, kendi şahsî ve beşerî maksadını ve irâdesini terkeder. ***"İlâhî ente maksûdî ve rızake matlûbî"*** (Rabbim maksadım sensin, matlubum senin rızandır) sözü bu makamda olanların virdidir. Vahdet-i şühûd, tevhid-i şühûdî (fenâ fi'ş-şühûd) olan ikinci tevhidde mahabbetullahın kalbi ve aşkullahın rûhu istilâ etmesiyle kul kendinden geçer, vecd ve istiğrak halinde, her şeyi Allah'ın zuhuru ve tecellisi olarak görür. Kendini ve âlemi aklına getiremez. ***"Lâ meşhûde illallah"*** (Allah'tan başka müşâhede edilen ve görünen hiçbir şey yoktur, görünen herşey O'dur) der. Burada fenâ, şühûdda ve görüşte olduğu için buna şühûdî fenâ adı da verilir. Fakat bu tevhid hâli geçicidir. Üçüncü tevhid, vahdet-i vücûd, tevhid-i vücûdî (fenâ fi'l-vücûdî)'dir. Sadece Allah vardır, diğer şeyler O'nun zuhûru, tecellisi ve muhtelif tavırlarıdır. Bu tevhid ***"Lâ mevcûde illallah"*** sözü ile anlatılır.[189]

İlk dönem sûfîlerde mevcud olan vahdet-i şühûd, şühûdî tevhid ve fenâ anlatılmışken, VII/XIII. asırda vahdet-i vücûd bâriz şekilde ortaya çıkmış ve bütün

[187] Süleyman Uludağ, " Tasavvufî Ulûhiyet Telakkisinde Mertebeler", *Hareket Dergisi*, Mart 1981, s. 4.
[188] Süleyman Gökbulut, " Tasavvuf Tarihinde Cüneydî Çizgi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 2012/2, sayı 36, ss. 169-200.
[189] Uludağ, " Tasavvufî Ulûhiyet Telakkisinde Mertebeler", ss. 5-6.

tarikatları tesiri altına almıştır.[190] İlk dönem sûfîlerinin görüşlerinin vahdet-i vücûd olarak değerlendirilmemesi üzerinde durulmasının sebebi vahdet-i vücûdla maddeci panteizmin karıştırılmasından dolayıdır. Oysa vahdet-i vücûd, panteizm demek olmayıp, İslâm tasavvufuna mahsus bir anlayıştır. Yakından kavrandığı ve iyi niyetle ele alındığı takdirde onun, tevhidci görüşün daha şümüllü bir izahından başka bir şey olmadığı görülür.[191]

Bulmak, bilmek anlamındaki vcd (**وجد**) kökünden gelen "vücûd" terim olarak "varlık" anlamında kullanılır.[192] "Var olmak, bulunmak ve varlık" anlamındaki vücûd felsefe terimi olarak "bir şeyin zihinde ve zihnin dışında gerçek varlığa sahip olması" veya "bir şeyin aklî tahlil yoluyla belirlenen mâhiyeti, zâtı" diye tanımlanır. Vücûd "bir şeyin zâtının (özünün) dış dünyada fiilen tahakkuk etmesi" mânasında da kullanılır.[193] Hakk'ın zâtını zâtıyla bulması yani zâtının zâtıyla bulunmasıdır.[194] Dinî bir terim olarak vücûd, Allah'ın zihnin dışında gerçekliğinin bulunduğunu ve mevcudiyeti zorunlu bir varlık (vâcibü'l-vücûd) olduğunu belirtir. Allah'ın varlığı zâtının gereği yani kendindendir (bizâtihî/lizâtihî), O'nun dışındaki varlıkların mevcudiyeti ise kendileri dışındandır (bigayrihî/ligayrihî).[195]

Vücûdun ikinci anlamı "gerçek, gerçekteki" veya zihnin ve müşâhedenin mukabili olarak "dıştaki" demektir. Bu durumda vahdet-i vücûdu iki şekilde anlamak mümkündür. Birincisi varlığın bir olması, ikincisi bu birliğin itibarî veya müşâhedede değil dışta ve gerçekte bulunmasıdır.[196]

Varlık (Vücûd) sûfî ıstılahâtında genel olarak daha çok Hak için kullanılır.[197] İbn Arabî düşüncesinde Allah'ın Zâtından başka her şey âlemdir. Ama âlem her bakımdan başka değildir. Allah'ın kendi tezâhür mahallerinde kendi özünü açmasıdır. Vücûd, âlem aracılığıyla kendi karakteristik yönlerini ve özelliklerini izhâr eder; yani tümel ve tikel isimlerini, hem Allah'ın doksan dokuz ismini, hem de sabit varlıkları. Bir anlamda kâinat Allah'tan başkadır, zira Öz, bir biçimde onun

[190] Uludağ, " Tasavvufî Ulûhiyet Telakkisinde Mertebeler", s. 6.
[191] Mehmet Demirci, "Tevhidden Vahdet-i Vücûda, *Kubbealtı Mecmûası*", Yıl 10, Ocak 1982, Sayı 1, s. 24.
[192] Ekrem Demirli, "Vahdet-i Vücûd", *DİA*, c. 42, s. 431.
[193] Yusuf Şevki Yavuz, "Vücûd", *DİA*, c. 43, s. 137.
[194] Mahmud Erol Kılıç, *Şeyh-i Ekber-İbn Arabî Düşüncesine Giriş*, Sufi Yayınları, İstanbul 2013, s. 87.
[195] Yusuf Şevki Yavuz, "Vücûd", *DİA*, c. 43, s. 137.
[196] Ekrem Demirli, "Vahdet-i Vücûd", *DİA*, c. 42, s. 431.
[197] Kılıç, *Şeyh-i Ekber*, s. 88.

ötesinde yatar. Bir başka anlamda kâinat Allah'la aynıdır, çünkü burada O'nu isimlendirmeyen hiçbir şey bulunmaz. Bu aynılık ve gayrılık kavramlarından ifâde edilen şudur: Âlemdeki her bir varlık Vücûd'la özdeş ama aynı zamanda Vücûd'dan başka bir şeydir.[198] Varlık mertebeleri dediğimiz merâtibü'l-vücûd ise bu Vücûd'un mebdeinden son tenezzülüne kadar olan bütün basamaklarını içine alan bir tâbir olup bazen bunun yerine küllî mertebeler (merâtibü'l-külliye), tecellî mertebeleri (merâtibü'l-tecelliyât, mecâlî-i külliye), küllî mezâhir (mezâhirü'l-külliye) veya beş hazret (hazarât-ı hams) gibi adlandırmalar da kullanılmıştır.[199]

Şeyh İbn Îsâ varlık konusuna eserde bir bölüm ayırmış âlemler, fenâ, insan, anâsır-ı erba'a ve ruh gibi kavramlara açıklamalar getirmiş; bazı makamlarla da âlemleri ilişkilendirmiştir.[200] Biz şimdi bu konulara temas etmek istiyoruz :

2.1.2. Âlemler (Hazarât-ı Hams)

Muhyiddin İbn Arabî'ye ve onu takip eden bazı mutasavvıflara göre Allah'ın isim, fiil, sıfat ve tecellîleri sonsuz olduğu gibi bunların mazharları olan kâinat da sonsuzdur. Allah her an zuhûr ve tecellî halinde olduğundan bu zuhûr ve tecellîler tekerrür etmemektedir. Kâinat her an yeni bir tecellî ve yeni bir yaratılış durumundadır. "*O her gün bir iştedir*" (Rahmân, 55/29) meâlindeki âyeti, "O her an yeni tecellîlerle ve sürekli olarak zuhûr etmektedir" şeklinde yorumlayan mutasavvıflar, bu tecellîleri "hazarât-ı hams" adını verdikleri beş genel mertebede toplamışlardır. Hazarât-ı hams görüşü, özellikle vahdet-i vücûdu benimsemiş olan mutasavvıfların varlık ve yaratılış nazariyesini açıklamak için dayandıkları vazgeçilmez bir temel düşünce olmuştur.[201] Tasavvufta varlığın beş genel ve tümel kategorisine[202] hazarât-ı hams (beş ilâhî hazret), tenezzulât-ı hams, avâlim-i hamse veya tenezzulât-ı seb'a (yedi ruhsal iniş) denmiştir.

İlâhî veya kevnî herhangi bir hakîkat ve bunun âlemdeki tecellileri anlamında bir tasavvuf terimi olan hazret sözlükte "yakında ve yanında olmak, önünde

[198] William Chittick, *Varolmanın Boyutları (Tasavvuf ve Vahdet-i Vücûd Üzerine Yazılar)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2013, Çeviren: Turan Koç, ss. 209-210.
[199] Kılıç, *Şeyh-i Ekber*, s. 88.
[200] İbn Îsa, *Fusûl-i Aşere*, 8^{b}-15^{a}.
[201] Süleyman Ateş, "Hazarât-ı Hams", *DİA*, c. 17, s. 116.
[202] Süleyman Uludağ, *TTS*, s. 163.

bulunmak" anlamına gelir. Kavram, Rûzbihân-ı Baklî gibi bazı mutasavvıflarda da görülmekle beraber Muhyiddin İbn Arabî'de önemli bir tasavvuf terimi haline gelmiş, "varlığın genel mertebeleri ve âlemdeki bütün tecellileriyle birlikte ilâhî veya kevnî hakikat" anlamında kullanılmıştır. Allah'ın her sıfatı, her ismi ve her fiili bir hazret meydana getirdiği gibi belli bir sıfatın, ismin ve fiilin her bir tecellisine de hazret denir. Buna göre Allah'ın sıfat, isim ve fiillerinin sayısı kadar, diğer bir ifadeyle sonsuz sayıda hazretler (hazarât) vardır.[203] İbn Arabî vücûdun hakikatinin fikir ve nazar ile değil ancak keşf ilimleriyle bilinebileceğini ve bu ilimleri elde etmek için en şerefli yolun tecellî olduğunu söyler. Ona göre bu tecellî de ancak zât tecellisiyle olabilir yoksa sıfat ve fiil tecellileri vücûda dâir bilgilere kaynaklık edemez.[204]

Tasavvuf ehli hakikatinde bir olan vücûd mertebelerini daha iyi anlayabilmek için külliyât itibari ile ikiye, üçe, dörde, beşe, altıya, yediye ilâ-âhir taksim etmişlerdir. Bununla bereber bu hakikati kırklı, yüzlü tasnifle anlatanlar dahî olmuştur. Fakat bunlar külliyât itibari ile değil cüz'iyyât itibarıyladır. Çünkü cüz'iyyât itibarıyla vücûd mertebelerini sınırlandırmak ve bir sayıya hasretmek aslâ mümkün değildir.[205]

Şeyh İbn Îsâ ise varlık mertebelerini *Fusûl-i Aşere'*de âlemler (hazarât-ı hams) olarak izâh etmekte ve lâhut, ceberût, melekût, mülk, insan-ı kâmil olmak üzere beş mertebeye ayırmaktadır. O da bu mertebeleri bilmenin hâl ilmiyle, keşfle olabileceğini söylemekte, mertebelerin adlarını ve seyr ü sülûkte nasıl hâsıl olacağını kısaca bildirmektedir.[206]

Beş âlemi şu şekilde sıralayabiliriz :

1- *Âlem-i Lâhût*: Bu mertebeye *Âlem-i Zât-ı Baht, Vücûd-ı Mutlak, Beyaz-ı Mutlak, Hakīkatü'l-Hakāyık, Mâhiyetü'l-Mâhiyyât, Hüvviyetü'l-Gayb, Gayb-ü Meçhul, Ahadiyyet, Lâ Taayyün ve Amâ* da denilmektedir. Bunlar bakiyye-i vücûd-i idrâk ile fehm olunur.[207] Amâ, mutasavvıfların ahadiyet mertebesini ifade etmek için

[203] Mehmet Demirci, "Hazret", *DİA*, c. 17, s. 146.
[204] Kılıç, *Şeyh-i Ekber*, s. 223.
[205] Kılıç, *Şeyh-i Ekber*, s. 268.
[206] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 8^b-9^a.
[207] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 8^b.

kullandıkları bir terimdir.[208] Vücûd bu düzeyde herhangi bir taayyünden tümüyle bağımsızdır ve kesinlikle hiçbir tecelli vuku bulmamaktadır. Vücûd burada kevnî hakîkatın bir bölümü olmaktan çok, hâlâ bizzat ayn'dır. Ama daha sonraki bütün ontolojik merhalelerin başlangıç noktasını oluşturması bakımından O'nu kevnî hakîkatın bir bölümü olarak da telakki etmek mümkündür.[209] Mutlak Vücûd daha hiçbir taayyün göstermediğinden kısaca *lâ-taayyün* mertebesi olarak adlandırılır.[210] Vücûdun bilgisi sırdır ve ancak bu makâma eren kişiye bilinir olur. Ehlullaha göre ancak merkeze, asla doğru çıkılan makâmlar neticesinde istidâd sahibi kişi "vücûd sahibi" olabilirken sırf rasyonel malumatla vücûd hakkında konuşanlar ise daha evvel bu konuda fikir yürütenlerin görüşlerini nakletmekten başka bir şey yapmazlar. Çünkü bizzat kendileri vücûd olmamışlardır. Dolayısıyla vücûd ile cansız, donuk ve dolaylı bir irtibat halindedirler. Cüneyd-i Bağdâdî'nin *"Tevhidin bilgisi tevhidin olmasına terstir, tevhidin olması da tevhidin bilgisine terstir"*sözü[211] ve İbn Îsâ'nın *"Bakiyye-i vücûd-i idrâk"* sözü bu mânalar için söylenmiştir. İbn Arabî mektebinden yetişen muhakkik sûfîler esas dikkatlerini işte bu mânâdaki vücûda hasretmişler, beşerî ilk mertebelerden ziyâde bu son mertebe üzerinde yoğunlaşmışlar ve buna dâir bilgiler vermişlerdir.[212] İbn Îsâ'ya göre seyr ü sülûk mertebeleri, makâmlar ve tâbirler ahadiyyete erinceye kadardır ki, bu *fenâ-yı fi'z-zât* mertebesidir ve onu ancak ârifler bilebilir.[213]

2- ***Âlem-i Ceberût***: Bu âleme, *İlahî isim ve sıfatlar âlemi, âlem-i sıfât, cem'ul-cem', berzehu'l-berâzih, vâhidiyyet, taayyün-i evvel, akl-ı evvel, akl-ı küll, nefs-i küll ve muhîtü'l-a'yâni's-sâbite* denilmektedir.[214] Vücûd'un ilâhî vechine ait bütün faal taayyünleri (yani ilâhî isimler) olduğu kadar Vücûd'un mahlûk ya da kevnî vechesine âit pasif taayyünleri de ihtivâ eden bir tecelli türüyle kendi içinde "belirgin"dir (taayyün etmiştir). Hak bu merhalede hâlâ tek kalmaktadır. Bu tek henüz kesrete ayrışmamıştır; ama gene de bu bölünmenin zayıf bir alâmetini

[208] İsa Çelik, "Tasavvufî Gelenekte Hazarât-ı Hams", *Tasavvuf- İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2003, s. 167.
[209] Toshihiko İzutsu, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005, Çeviren: Ahmed Yüksel Özemre, s. 209.
[210] Kılıç, *Şeyh-i Ekber*, s. 251.
[211] Kılıç, *Şeyh-i Ekber*, s. 232.
[212] Kılıç, *Şeyh-i Ekber*, s. 243.
[213] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 14[b].
[214] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 8[b].

gözlemek mümkündür. Başka bir deyimle, Hak bilkuvve (potansiyel olarak) ayrışmış bulunmaktadır.[215] Allah Teâlâ'nın iki tecellîsi vardır: *Tecellî-i gayb* ve *tecellî-i şehâdet*. *Amâ'*da olan ahadiyyetin daha henüz vücûdları ve bilkuvve olarak kendisinde bulunan cemi'-i mümkinât sûretlerindeki ilk zâtî ve gaybî tecellisine *feyz-i akdes* denir ki bu Vücûd-i Mutlak'ın tabiatında bulunan taayyünât derecelerinden ilkidir. Fakat bu bir taayyünât-ı ma'kûledir ve âlem-i a'yân ve hisde bir vücûdu henüz olmamıştır. Zaten işte mümkinâtın bu mâkul hakîkatleri veya sûretleridir ki taayyünâtın bir basamak sonrasında bu sefer feyz-i mukaddese uğrayarak mevcudâtın a'yân-ı sâbiteleri hâline geleceklerdir.[216] İbn Îsâ bu mertebeye erişmenin nûrâniyet ve letâfet ile olabileceğini belirterek şöyle demektedir:

> *"Çoğunlukla bu tertîb pîr-i perverindir. Hüdâîler çalışarak bu tertibe sahip olamazlar. Kendilerinde bu durumu bulsalar şaşılmaz ancak başkasını irşâda kabiliyetli değillerdir."*[217]

Bu mertebeye Hakikat-i Muhammediyye de denilir.

3- *Âlem-i Melekût*: Bu mertebeye *Âlem-i ervâh, âlem-i ef'âl, rubûbiyyet, âlem-i gayb ve emr-i bâtın* da denilmektedir.[218] Şehâdet âlemi ile ceberût âlemi arasındaki[219] âlem-i ervah ile âlem-i misâlin müşterek olduğu mertebedir.[220] Mutasavvıflara göre Allah iki sûrette tecellî eder. Bunlardan biri gayb, diğeri ise şehâdet âlemindeki tecellîsidir. Gaybî tecellîsi ile kalbin istîdâdını verir. Bu tecellî, hakîkatı gayb âlemine âit olan Zâtî Tecellî'dir. Ve bu gaybî tecellî de Hakk'ın kendi nefsinden haber verdiği (ve Allah'ın kendisini üçüncü tekil şahıs *"Hû"* yani O zamiriyle gösterdiği vechile) hakkı olan Hüviyyetidir. Bu zâtî tecelli ezelden ebede kadar Hakk'a aittir.[221] Vücûd birinci ve ikinci taayyün mertebelerinden sonra ilmî sûretler sebebiyle, ruhlar mertebesine tenezzül eder. Bu mertebede ilmî sûretlerden her biri birer basit cevher olarak zâhir olur. Bu basit cevherlerden her birinin şekli, rengi olmadığı gibi zaman ve yerle de muttasıf değildir.[222] İbn Îsâ'ya göre bu mertebeye nefs ve akıl tasarrufuyla kesâfet letâfete dönüşerek ulaşılır. Yani maddî

---

[215] İzutsu, *Anahtar Kavramlar*, s. 209.
[216] Kılıç, *Şeyh-i Ekber*, s. 254.
[217] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 8[b].
[218] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 8[b].
[219] Süleyman Uludağ, *TTS*, s. 37.
[220] Kılıç, *Şeyh-i Ekber*, s. 268.
[221] İzutsu, *Anahtar Kavramlar*, s. 213.
[222] Çelik, "Tasavvufî Gelenekte Hazarât-ı Hams", s. 169.

bünye incelerek şeffaflaşır ve ilâhî vasıf hâline gelir. Ama tâlib-i Hak olana mekr yeridir, suvere ve nukûşa aldanır, bu yüzden Hakk'a ulaşmak için mürşid-i kâmil gerekir.[223]

4- *Âlem-i Mülk*: Bu âleme *Âlem-i âsâr, ecsâm, rubûbiyyet, âlem-i şehâdet, halk, zâhir, kesif, ecrâm ve mahsûsât* denilmektedir. Bunların hepsi dünya ve maddî âlemdir.[224] İbn Arabî, mülk kavramını zuhûr etmiş varlıklar âlemi için kullanır.[225] Bu mertebe Zât'ın hariçte görülen cisimler sûretinde tecellîsidir. Müşahedeye müsâit olması ve beş duyunun hepsiyle hissedilmesi sebebiyle şehâdet âlemi denilmiştir. İbn Îsâ bu mertebe için

> *"Sülûk bi'l-cümle enfüsîdir, Hak nesneler âleminde değil kalpte aranmalıdır"*[226] demektedir.

5- *Âlem-i Nâsût*: Bu âlem için İbn Îsâ şöyle demektedir:

> "*Âlem-i Nâsût'tur ki insân-ı kâmildir, her hayvâna göre değil. Zirâ câmiyyet ve mazhar ve mir'ât olur, bunlar hep avâlim-i külliyedendir. Ve avâlim-i cüz'iyye afâka mütaallikdir ki ayna görüne bâtını olmaya. Ammâ zâhir gözü olmayanın bâtın gözü dahî yokdur. Nitekim Hak Teâlâ Kelâm-ı kadîminde buyurur:"Bu dünyada kör olan kimse ahirette de kördür*."[227]

Yaradılışın esas gayesi Allah'ın bilinmesidir. Bu gaye insanda gerçekleşmiştir; çünkü insan özellikle de insân-ı kâmil, Hakk'ı kâmil bilgiyle bilen yegâne varlıktır.[228] Şeyh, Hakk'ı/ Hakîkatı dünyada göremeyenin ahirette de göremeyeceğini savunur. Ona göre *"Kalb tasfiye buldukça ayna olur, âfakda olân enfüsde görünür ve bu mün'akis olanları gören rûh-i revânîdir"*.[229]

Nâsût Âlemi, âlem-i şehâdet ile mertebe-i insanın toplamından ibaret olan mertebedir.[230] İnsan-ı kâmil en üst mertebesinde beşer cinsidir; aklî, rûhî ve maddî

---

[223] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 8[b].
[224] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 8[b].
[225] Çelik, "Tasavvufî Gelenekte Hazarât-ı Hams", *Tasavvuf- İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2003, s. 171.
[226] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 8[b].
[227] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 8[b]-9[a]. İsrâ, 17/72.
[228] Ebu'l-Alâ Afîfî, *Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011, Çeviren Ekrem Demirli, s. 150.
[229] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 8[b]-9[a].
[230] Kılıç, *Şeyh-i Ekber*, s. 268.

bütün varlık kemalleri sadece onda toplanır[231] ve "el-Hak el mahlûk bihî, feyz-i akdes ve feyz-i mukaddes" tecellîsinin yetkin tecelligâhı, ahadiyetü'l-cem mertebesinin sûretidir.[232] Kâmil insan, "hayvan insan" (el insanü'l-hayevân)'ın zıddıdır ve övgüye değer her insânî niteliğin somutlaştırılmasıdır ki o, bilgelik, merhamet ve tüm ahlâki ve mânevî iyiliklerin timsalidir. O insanlar arasında, onlara öte dünyadaki en üstün mutluluklarını kazanmalarına rehberlik eden ve irşadda bulunan bir Allah temsilcisidir. O insânî tezâhürü ile peygamberlerin ve büyük Allah dostalarının (ekâbiru'l-evliyâ) kılığında bulunur. Kâmil insan âlemin gayesidir. Zira Allah tüm sıfatlarını yalnız kâmil insan aracılığı ile izhâr eder; yalnız onda vücûd tam bir çiçeklenmeye durur. Kamil insan dışında hiçbir yaratık, Allah'ın tüm ahlâkî özelliklerini âlemde tezâhür ettirecek isti'dâda sahip değildir.[233] Câmiyyet, mazhar ve mir'ât olmak ile küllî âlemden kast edilen budur. İbn Îsâ'nın *"Mün'akis olanları gören rûh-i revânîdir ve makāmı beyne'l-hâc-i beyndir"*sözünden kastedilen, incelerek ilâhî vasıf hâline gelen rûhun akarak lahût âlemi ile nasût âlemi arasında bir makam kazanmasıdır.

Vücûd sahibi olabilmek, var olabilmek için vücûd mertebelerinin bir yerinde bir mevki ya da daha doğru bir ifadeyle bir tezâhür sahibi olmak gerekmektedir. Mutlak Vücûd'un hakîkatini idrak mümkün değildir; ancak taayyün ederek izâfî vücûd mertebelerine tenezzül etmesiyle beraber o nispette idrak olunabilirlik sahasına girer.[234] İbn Îsâ bu mertebeleri tasnif ederek[235] tâlibin hangi dâirede olduğunu, sâlikin ne mesafe kat ettiğini ve ne kadar letâfet tahsil ettiğini bu tasnife bakıp bilmesini istemiştir.[236]

İbn Îsâ'nın yaptığı tasnife göre mertebelerin ve âlemlerin adlandırılışı şu şekildedir:

---

[231] Afîfî, *Fusûsu'l-Hikem Okumaları,* s. 59.
[232] Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*,İz Yayıncılık, İstanbul 2004, Çeviren: Ekrem Demirli, s. 414.
[233] Chittick, *Varolmanın Boyutları,* ss. 207-208.
[234]Kılıç, *Şeyh-i Ekber,* s. 263.
[235] Şeyhin tasnifini yaptığı dâire-i nâsût'tan fenâ fi'z-zât mertebelerine erişme sıralamasını seyr ü sülûk konusunda işleyeceğiz.
[236]İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere,* 8[a].

Şekil 2. Âlemlerin Adlandırılması

Lâ Taayyün	➡	Âlem-i Lâhut	➡	Ahadiyyet
Taayyün-ü evvel	➡	Âlem-i Ceberût	➡	Vahidiyyet
Mertebe-i ervâh, Mertebe-i misâl	➡	Âlem-i Melekût, Âlem-i Ervah	➡	Rubûbiyyet
Mertebe-i Ecsâm	➡	Âlem-i Mülk, Âlem-i Ecsâm	➡	Rubûbiyyet
Mertebe-i İnsan-ı Kâmil	➡	Âlem-i Nâsût, İnsan-ı Kâmil.	➡	[237]

Kaynak: İbn Îsa, *Fusûl-i Aşere,* 8^{b}-15^{a}.

2.1.3. İnsan

İbn Îsâ'ya göre, insânın bir damla sudan vücûda gelip, Hakk'a ulaşıncaya kadarki maddi ve mânevî yolculuğundaki her safhayı, hem insanın hem de mürşid-i kâmilin iyi bilmesi gerekmektedir.[238] İnsana ait teşrîh (anatomi) ilmi, insanın kendisini bilmesinin anahtarıdır. Ama kendini bilmek Hakk'ı bilmeye göre, Güneş'ten bir zerre ve denizde bir damla gibidir. Beden rûhun bineğidir, asıl maksat ise Allah'ı tanımaktır. İşte kendi bedenini ve nefsini idrâk etmeden, Allah Teâla'yı tanımak dâvasında bulunan kimse, yiyecek ve içeceği olmadığı halde, şehrin bütün fakirlerini ziyâfete çağıran müflise benzer.[239] Bu yüzden mürşid-i kâmil, sâlikin tabiatını bilip ona göre irşâd etmeli,[240] sâlik de ebedî hayatı kazanmak için istidât kazanıp nefsini evsâf-ı zemmîmeden kurtarıp, evsâf-ı hamîdeye, ahlâk-ı latîfeye ulaştırmalı, vâdi-i tabiatda ve tenezzülâtda kalmamalıdır.[241]

Fusûl-i Aşere'de İbn Îsâ, daha çok insanın kendisini tanıması için tabiatları, bu tabiatların oluşumu, insana ait havâssı (hissler) ve mertebeleri, rûh çeşitleri ve

[237] Yazar eserde isim belirtmemiştir.
[238] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere,* 10^{b}.
[239] İbrahim Hakkı Erzurumî, *Mârifetnâme*, Bedir Yayınevi, Hazırlayan: M. Faruk Meyan, İstanbul 1999, s. 303.
[240] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere,* 10^{b}.
[241] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere,* 12^{b}.

mahiyetleri ile unsurları izâh etmiştir. İnsanın anatomik özelliklerine dâir tıbbî bilgiler de vermiştir.[242]

İbn Îsâ'ya göre insân, unsurlar ve hayat ile mürekkeb bir varlıktır. Anne rahminde yedi türlü kuvvet birleşerek âzâ (bedenin uzuvları), cevârih ve kuvvetler ortaya çıkar ve sonra gıdâ talebine başlar. Bu kuvvetler yedi tanedir: kuvvet-i câzibe, kuvvet-i mâsike, kuvvet-i hâzime, kuvvet-i dâfia, kuvvet-i gâziye, kuvvet-i musavvire ve kuvvet-i nâimedir.[243] İnsanın yürek, mide, ciğer, dalak, öd kesesi ve böbrek gibi iç organları ile bu çekme, emme, hazmetme, ayırma, işe yaramayanı dışarı atma, şekil verme ve üreme gibi kuvvetlerin hepsi bedende görevlidir.[244] Onun her bir iç organı bir illetin mahallidir. Bunlardan ciğer, musavvire kuvvetiyle midedeki insanın yediklerinden kalan latîf ve inceleri çekerek kan yapar, bütün vücûduna ondan gıda erişir, kıvâm bulur. Ciğerde pişen kandan tortu kalır: ona *göclük* derler, sevdâdır. Dalak onu kendine çeker ve peşinde köpük gibi sarıca bir nesne verir ki ona da safra derler. Öd bu kalan safrayı kendine çekip değiştirir.[245] Onda olan balgamı da akciğer cezb edip nefesle boğaza çıkarmaktadır. Bunlardan süzülüp ayrılan kan ciğerde su ile karışıp kıvam bulmadığından, kandaki o fazla suyu böbrek çekip süzmekte ve ayırmaktadır. Böbreklerde kalan artık sidik olup mesâneye gider. Kalan kan kıvamında olup damarlar yoluyla vücuda yayılmaktadır. Büyüme kuvveti, ondan organlara neşv ü nemâ verip et, yağ gibi kuvvet ve kudret hâsıl olmaktadır. Sonra damarlarda kalan kandan üreme kuvveti, erkekte meni, kadında yumurta ve süt meydana getirip, her biri özel yerlerine dolmakta ve birikmektedir.

İnsan bedenine dört sıvı hâkim olup bunlar: kan, sevdâ, safra ve balgamdır. Bunlardan birinin fazla ya da eksik oluşu hastalıkları doğurur.[246] Eğer [dalağa] bir âfet erişirse sevdâ kan ile kalır ve sevdâvî illetler hareket eder.[247] Sevdâ ile karışık kan vücuda dağılır. Ondan hummâ, cüzzâm, cünûn gibi sevdâvî hastalıklar meydana gelir.[248] Eğer böbreğe bir âfet erişirse su kanıyla kalır, istiskâ (vücûdda su birikmesi)

[242] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 9[a]-20[a].
[243] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 9[a].
[244] İ.Hakkı, *Mârifetnâme*, s. 304.
[245] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 10[b].
[246] İ.Hakkı, *Mârifetnâme*, s. 305.
[247] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 10[b].
[248] İ.Hakkı, *Mârifetnâme*, s. 305.

ârız olur. Eğer ciğerde su kanıyla kalırsa der hâsıl olur.[249] Öd kesesinde bir ârıza olursa, safrayı kandan ayıramaz, o kandan sarılık gibi safravî hastalıklar meydana gelir. Bunun gibi bedende bulunan a'zâ ve kuvvetlerin her biri kendi işlerinde olurlar. Bunların biri noksan olur ise yâhut görevini yapamazsa, çeşitli hastalıklar zuhûr ederek beden helâk olur, insan iş yapamaz hâle gelir.[250] İnsanın illetlerinin ve tabiatlarının bilinmesi, irşâd esnasında yemek, içmek ve hangi ilacın gerekli olduğunu ve ne tür etkilerinin bulunduğunu bilinmesini sağlamaktadır ve cemî-i fünûnda lâzımdır.[251]

Teşrih ehli demiştir ki, bedenin ilk rutûbetleri olan, dört halita (karışım) akıcı olan rutûbetli cisimler olup, gıdalar önce ona dönüşür ve bedenin eczâsı, hücreleri onlardan beslenir. Rutûbet halitası dört cinsdir. En üstünü kan cinsi olup, sonra balgam, sonra safra, sonra sevdâ cinsidir. Bunların tabiî ve gayr-i tabiî durumları vardır ve oluş sebepleri sıcaklık ve soğukluktur. İtidâlde olan harâretten kan, çok harâretten yakıcı safra, daha çok harâretten yakıcı sevdâ ve soğukluktan balgam meydana gelir.[252] Bu dört tabiatın oluş sebebi olduğu gibi hareket sebebi de vardır. Çünkü bedenin hareketi kanı, safrayı tahrik eder. Bazen sevdâyı da harekete geçirir. Lâkin balgamın dinmesini sağlar.[253] Güzel şeyler düşünmek de bu dört tabiatı tahrik edicidir. Dört tabiatın kesafetinden, kesif bir cevher meydana gelir ki uzuv ya da uzvun bir cüz'üdür. Bunun gibi dört halitanın lâtif buharlarından mizâc gibi bir lâtif cevher doğar ki o tabiî ruhtur. Hayvânî ruhu kabul istidâdını bulmuş mizâc üzere en önce rûh hâsıl olup, sonra bütün uzuvlara nefsânî kuvvetleri ve diğerlerini kabul istidâdını veren budur.[254]

Rahimde iken annenin aldığı gıdaya, gıdanın alım zamanına, sıcak ve soğuk oluşuna yani unsurların etkisine göre insanın tabiatı oluşmaktadır.[255] İnsanda nâr (sıcak), yâbis (kuru), bârid (soğuk) ve râtıb (yaş) olmak üzere dört tabiat vardır. Eğer rahimdeki cenin hârr gıda ile beslenirse nâr tab'lı olur. Sayf (yaz) günlerinde annenin memesinde oluşan kan kaynar, gıdadan safra kısmı gâlib olup ortaya çıkar. Kıtlık

[249] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 10[b].
[250] İ.Hakkı, *Mârifetnâme*, s. 305.
[251] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 11[a].
[252] İ.Hakkı, *Mârifetnâme*, ss. 313-314.
[253] İ.Hakkı, *Mârifetnâme*, s. 315.
[254] İ.Hakkı, *Mârifetnâme*, s. 315.
[255] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 9[a].

meydana gelir uykusuzluk çeker ve soluk sarı benizli olur. Derisi havuç rengi, kemikleri iri ve tez mizâclı olurlar.[256]

Cenin hazân (sonbahar) vaktinde nebâtât ve çiçekler kurumaya başladığında rahimde bulunursa gıdâsı yâbis (kuru) olur. Sevdâ kısmı gâlib gelir: hayâlî, irşâdı güc mizaçlı, gönüllü, çok konuşkan ve kindâr olur. Gönlü kararır, siyah renkli, gözleri çakır, kılları ayrı, dişleri uzun, dişetleri kızıl ve kabza meyilli olurlar.[257]

Bârid zamanda yani şitâ (kış) evvelinde ve zemherîde rahimde bulunan cenin bârid tabiatlı olur. Bu dönemde gıdanın çoğunluğu balgam ve mâlih (tuzlu) olur. Bedende beyazlık oluşur, karnı büyük, ekşiye meyilli ve yemek yerken bol su içkin olur. Gövdesinde kıl olmayıp, saçı sakalı uzun olmaz. Tez kakar tez geçer mizaçlı olur.

Şitâ günlerinin sonunda gıda balgama meyilli olmaz. Bu tabiatlılar buz renginde olur asla sarı olmazlar. Kemikleri iri olur. Elde ve ayakda uyuşukluk meydana gelir, ara sıra âzâları şişer. Soğuklarda öksürüğe meyillidir. Yemekleri geç hazm eder, yürümesi süst (tenbel), gayretsiz ve ağır olurlar. Cimâha kâdir olmazlar.

Bahar günlerinde rahimde gıdalanmaya başlayan, râtıb tabiatlı, demevî mizaçlı olur.[258]

İbn Îsâ, ilm-i ebdân (beden ilmi)'dan rûhlara dâir de bilgiler vermektedir. İnsanda makam, kuvvet ve kudretine göre üçü hayvanla müşterek beş rûh vardır. Bunlar rûh-i nebâtî, rûh-i hayvânî, rûh-i nefsânî, rûh-i izâfî (rûh-i insânî) ve rûh-i revânî'dir.[259] *İhyâ*'da iki mânâ ile kullanılan rûhun birincisi lâtif bir buhardır, onu kalbin harareti oluşturur ve menbâı cismâni kalbin oluklarıdır. Bedene yayılan damarlar vasıtasıyla bedenin sâir âzâlarına ve parçalarına dağılır. Onun bedene dağılışı ile koklama, dinleme, görme, hissetme ve hayâl nurları beden âzâları üzerine feyezan eder.[260] İkincisi insânda idrâk edici ve bilici latifedir. Cenâb-ı Hakk'ın, "*De ki: Rûh, Rabbimin emrindedir.*"[261] âyetinde kastettiği ruh da bu ruhtur, insanın

[256] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 9[b].
[257] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 9[b].
[258] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 10[a].
[259] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 9[a]-12[b].
[260] Ebû Hâmid İmam Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, İpek Yayınevi, Hazırlayan: Fikri Yavuz, c. 3, s. 9.
[261] İsrâ, 17/85.

hakîkatidir.[262] Cüneyd-i Bağdâdî "Ruhla ilgili bilgileri Allah kendisine tahsis etmiştir. Yaratıklarından hiç birini buna vâkıf kılmamıştır. İsrâ Sûresi'nde bildirilen rûh hakkında: O vardır, demekten fazla bir şey söylemek mümkün değildir"[263] demektedir. Sûfîlerin çoğunluğu: "Rûh bedene hayat veren mânâdır" diye ittifak etmişlerdir.[264]

İbn Îsâ'ya göre beş rûhtan rûh-i nebâtînin yeri ciğerdir. *Rûh-i insânî* de denen rûh-i hayvânînin yeri kendi iki yanındadır ve yürekteki dem-i latîften meydana gelir. Bu latîf demin özünü yürekten dimağ çeker orada rûh-i nefsânî olur, cümle âzâya gider his ve hareket bulur. Dimağda idrâk ve hareket eden bu nefsânî ruhtur. Başa gelen bir darbe ile idrâkın, hareketin bozulması ve bütün duyuların zarar görmesi bu sebepledir.[265] İnsandaki rûh-i izâfî Hak Teâlâ'nın Hicr Sûresinde buyurduğu rûhtur.[266] Değişik adlandırmaları vardır. Bu rûha da *rûh-i insâni* dendiği gibi *cevher-i evvel, cevher-i latîf, cevher-i pâk, deryâ-yı sânî, akl-ı evvel, kalem, rûh-i A'zam, ayn-ı hayât, rûh-i evvel, rûh-i hâs, rûh-i Muhammediyye* de derler. Meşâyihin çoğunluğu *rûh-i izâfî* ve *rûh-i Muhammediyye* derler.[267] İnsan ruhunun, gözle görülmeyen bir özel şekli ve belli bir bünyesi (kalıbı, heykeli) vardır. İnsan öldükten sonra bu ruh yaşamaya devam eder. Fikir ve akıl (anlama ve düşünme) bu ruhun özelliğidir. İlâhî hitaba muhatap olan, sorumluluk yüklenen ve mükellef olan da bu ruhtur.[268] Rûh-i izâfîye çok mertebeler kat edip, istîdât kazanıp, riyâzet ve mücâhede ile erilir ve ebedî hayat bulunur.[269] İbn Îsâ, Hz. Muhammed'in *"Ebed için yaratıldınız"* hadisinde anlatılmak istenenin, bu ruhla istîdâtı ortaya çıkarmak ve insanî mertebeye erişmek olduğu görüşündedir. Şeyh bu rûh ve mertebe[270] için

"Şeyh-i Ekber İbn Arabî Fusûs-i Hikem'de detaylarıyla açıklamış, Davud-ı Kayserî de ayân etti, sürekli okunması lâzım gelir" demektedir.[271]

---

[262] Gazâlî, *İhyâ,* s. 9.
[263] Ebû Bekir Muhammed b. İshâk Kelâbâzî, *Et-Ta'arruf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1979, s. 99.
[264] Kelâbâzî, *Et-Ta'arruf,* s. 99.
[265] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere,* 11[b].
[266] Ona şekil verdiğim ve rûhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın. (Hicr, 29/28-29)
[267] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere,* 11[b].
[268] Uludağ, *TTS,* s. 294.
[269] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere,* 11[b].
[270] Kat edilen bu mertebeleri seyr ü sülûk konusunda incelemeyi uygun gördük.
[271] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere,* 13[a].

Kalbi tasfiye buldukça mir'ât olan, âfâktakini enfüste gören, lâhutî âlem ile nâsutî âlem arasındaki insan-ı kâmilin sahip olduğu ruh, rûh-i revânîdir.[272] Rüyâ gören de bu rûhtur ve makâmı iki kaşın arasıdır. Hz Ali bu rûhla ilgili şöyle buyurmuştur: *"İnsan uyuduğu zaman rûhu bedenden çıkar, şuâı cesedde kalır. Kişi o rûhla rüyâlar görür, uyanırsa rûh bir andan daha kısa sürede bedene döner."*[273]

Kitapta bahsedilen diğer bir konu insandaki havâss (duyular) dır. Beşi zâhirde beşi bâtında olan 10 havâss vardır. Zâhirde olanlar: *işitme, görme, koklama, tatma ve tutma (dokunma)* duyularıdır. Hak yolunda bunlar sâlikin vasıtalarıdır bu yüzden yapılarının bozulmaması için illetlerini bilmek gerekir. Bâtında olan havâss: *his, hayâl, vehm, hâfıza ve mutasarrıfa*dır.[274]

Gazâlî *İhyâ'*da bu duyular için *"kalbin zâhir orduları"* adını vermiştir. Şeyh İbn Îsâ'nın anlattığı on duyu hakkında Gazâlî şöyle demektedir: Zâhir konaklarda duran beş duyu (kulak, göz, burun, tatma ve dokunma) bâtın konaklarda (dimağın içerisindeki boşluklar) duranlara taksim olmuştur. Zâhir konaklardaki duyular ile casuslar gibi şeyler târif ve idrâk edilir. İnsanoğlu bir şeyi gördükten sonra iki gözünü kapatır, kapatmadan evvel gördüğü o şeyin sûretini idrâk eder: bu hayâldir. İnsan hıfzettiği şeyler hakkında düşünür, bir kısmını diğeriyle terkib eder, bazı unuttukları varsa onları hatırlar ve onlar geri gelir. Sonra hayâline görünür mânâların tamamını görünenler arasında ortak bulunan bir his ile bir araya getirir. Yani iç âlemde ortak olan bir his vardır.[275] Bu ortak his, *hiss-i müşterek*tir ve yeri hayâlle birlikte dimağın sonudur. İnsan zâhir ve bâtın bütün duyularını hiss-i müşterekten alır. Bu hayâl, hiss-i müştereğin hazinedârıdır.[276] İbrahim Hakkı hiss-i müşterek için *"Beyinde bulunan üç boşluktan birinci boşluğun önüne bağlıdır"* der.[277]

Vehm his bakımından mevcut olup, dış duyu organları ile idrâk olunmayan cüz'î mânâları idrâk eder. Bu kuvvet hükm eder ki, kurt kendisinden kaçılması gereken bir hayvandır.[278]

---

[272] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 9[a].
[273] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 12[b].
[274] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 11[b].
[275] Gazâlî, *İhyâ,* s. 14.
[276] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 11[b].
[277] İ.Hakkı, *Mârifetnâme*, s. 297.
[278] İ.Hakkı, *Mârifetnâme*, s. 297.

Hâfıza beynin arka boşluğunun önünde bulunur. Vehim kuvvetinin, duyu organları ile anlaşılamayan cüz'î mânâlarından idrâk ettiklerini hıfz eder.[279] Bu hâfıza, vehmin hazinedârıdır.[280]

Mutasarrıfa, beynin orta boşluğun önünde bulunur. Bu kuvvetin hâl ve şanı, hayâl ve hâfızadan olan sûret ve mânâların bazısını bazısına birleştirmek ve bazısını bazısından ayırmaktır. Eğer akıl, mutasarrıf kuvvetini kendi sahasında kullanırsa, buna mütefekkire (düşünce ürünü) denir. Eğer bunu vehm kuvveti kendi duygularında kullanırsa buna mütehayyile (hayâl ürünü) denir.[281] Cenab-ı Hak, tahayyül, hatırlama, düşünme ve korunma kuvvetleri yaratmasaydı, insanoğlunun dimağı, eli ve ayağı bundan boş olduğu gibi, bu özelliklerden de boş olurdu.[282]

[279] İ.Hakkı, *Mârifetnâme*, s. 297.
[280] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 11[b].
[281] İ.Hakkı, *Mârifetnâme*, s. 298.
[282] Gazâlî, *İhyâ,* s. 14.

2.2. BAZI TASAVVUFÎ KAVRAMLAR

İnsanda ahlâki olgunluğu ve kemâl sıfatlarını gerçekleştirmeyi hedefleyen tasavvuf[283] Hz. Peygamber'in "Üsve-i Hasene" şeklinde ifâde edilen örnek kişiliğini model almakta ve İslâm'ın rûhu kabul edilmektedir. İnsandaki dünyâ tutkusunu atıp, ibâdet ve kulluk şuûrunu canlandırmayı sağlayan zühd ve zâhidâne hayat, tasavvufun önce "zühd", daha sonra "tasavvuf" adıyla ortaya çıkmasının en önemli sebeplerinden biri olmuştur. Tasavvufu güzel ahlâk olarak tanımlayanlar olduğu gibi Cüneyd-i Bağdâdî "Tasavvuf, sırrın ve rûhun Hakk'a ulaşmasıdır. Bu ise rûhun kuvvetli ve Hakk'la kâim olması sayesinde mümkün olur"[284] ve "Hakk'ın seni nefsânî sıfatlardan öldürüp kendisiyle ihya etmesidir"[285] şeklinde izâh etmiştir. İnsanda olabilecek bu Rahmânî vasıfların ortaya çıkması için onun ham ve aşırı taraflarını törpülemesi,[286] mücâhede ve riyâzet ile belli merhaleleri ve mertebeleri aşması gerekmektedir.

Bayrâmiyye şeyhlerinden İbn Îsâ kitabında bu mânevî eğitimi Hakk'a ulaşma yolu olarak görmekte, özellikle seyr ü sülûkdeki mertebeler, riyâzet, tilâvet-i Kur'ân, Hakk'ı zikir ve halvete çok önem vermektedir. Biz bu bölümde onun eserinde daha fazla değindiği riyâzet, halvet ve seyr ü sülûk mertebelerini, yine İbn Îsâ'nın verdiği tıbbî bilgilerle birleştirerek izâh etmeye çalışacağız.

2.2.1. Seyr ü Sülûk

İnsanı Hakk'a ulaştıran tavır, amel, ibadet, fiil, hareket ve davranış tarzları mânasında kullanılan sülûk kelimesi, ilk dönem tasavvuf klasiklerinde dinî hayatla ilgili bütün fiilleri kapsayan geniş bir kullanıma sahipken XII. yüzyılda tarikatların ortaya çıkmasından sonra daha çok "Hakk'a ulaşma yolunda belli tasavvufî âdâb ve erkânın uygulanması" anlamını kazanmıştır.[287]

---

[283] H. Kâmil Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri*, Erkam Yayınları, İstanbul 1997, s. 20.
[284] Kelâbâzî, *Et-Ta'arruf,* s. 136.
[285] Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi (Sûfîlerin İnanç ve Ahlâkı)*, Tercüme: Dilaver Selvi, Semerkand Yayın, İstanbul 2012, s. 528.
[286] Süleyman Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2010, s. 222.
[287] Süleyman Uludağ, *"Sülûk"*, DİA, c. XXXVIII, s. 127.

Sülûke bir tasavvuf terimi olarak ilk defa Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin *Tertîbü's-sülûk* adlı eserinde rastlanmaktadır. Sülûk, tarikatlar sonrası dönemde genellikle aynı anlama gelen seyr kelimesiyle birlikte (seyr ü sülûk) kullanılmıştır.[288] Bir rehberin öncülüğünde ve denetiminde çıkılan mânevî ve rûhî yolculuk olan seyr ü sülûkte sâir ve sâlik denilen yolcu, nefsindeki kötü huylardan arındığı ve iyi huylar edindiği ölçüde mesafe alır. Gayesi sâlikin kişisel arzu ve isteklerini yok edip tam anlamıyla kendisini ilâhî iradenin hâkimiyeti altına sokması, bu suretle diğer insanlara rehberlik yapmasına imkân veren kâmil insan mertebesine yükselmesidir.[289]

Seyr iki türlüdür: Birincisi, *Seyr ilallah*'tır. Hakk'a doğru yürümektir. Sâlik Hakk'ı tanıyınca bu yolculuk biter. *Seyr fillah* ise Hak'ta yürümek ki birinci seyr bittikten sonra başlar ve sonsuza kadar sürer. Seyrde ilk derece, maddi âlemi terktir. Seyrin ilk makamı tevbedir.[290] *Menâzilü's-Sâirin* müellifi Hâce Abdullah Herevî, kul ile Hak arasındaki makamları üç mertebede toplamıştır: İlki niyet, ikincisi gurbete girmek ve üçüncüsü de tevhid hakîkatına çeken müşâhedeyi elde etmektir.[291]

Muhyiddin İbn Arabî, kelimenin sözlükteki "katılmak, intikal etmek" anlamından hareketle sülûkü "mâna, sûret ve bilgide bir yerden başka bir yere intikal etme, makamlar üzerinde yürüme" şeklinde tanımlamıştır. Ona göre mânada sülûk, bir ibâdet menzilinden başka bir ibâdet menziline; sûrette sülûk, Allah'a yaklaşmak için farz kılınan bir amelden, emir ve nehiy şeklinde Allah'a yakınlaşmayı sağlayan başka bir amele; bilgide sülûk, bir makamdan başka bir makama, esmâ-i ilâhiyyede bir isimden başka bir isme, bir tecelliden başka bir tecelliye, bir nefisten başka bir nefse intikaldir.[292]

İbn Îsâ'ya göre seyr ü sülûkte riyâzet ve mücâhede ile mertebeleri bazı sâlikler kolay ve çabuk, bazı sâlikler daha zor aşar ve her mertebede istidât kazanır.[293] Hakk'ın nefhettiği ruhla hayat bulması için sâlikin mertebe-i insânîyete

---

[288] Süleyman Uludağ, *"Sülûk"*, DİA, c. XXXVIII, s. 127.
[289] Uludağ, "Seyr u sülûk", *TTS*, s. 312.
[290] Uludağ, "Seyr", *TTS*, s. 311.
[291] Abdullah el- Ensârî el- Herevî, *Menâzilü's-Sâirin,* Emin Yayınları, Bursa 2008,Çeviren: Abdürrezzak Tek, s. 72.
[292] Uludağ, "Seyr u sülûk", *TTS*, s. 312.
[293] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 12[a].

ulaşması gerekmektedir.[294] Zira o, *mertebe-i behâyim (mertebe-i hayvâniyet), mertebe-i besaât, mertebe-i melâik ve mertebe-i insâniyet* olmak üzere dört mertebeden bahsetmektedir. Kıllet-i taâm ve terk-i tamâ ile ilk önce mertebe-i hayvâniyeti aşan sâlik, terk-i gadab ile besâiyyetten, hilm ve hayâ ile de mertebe-i melâikiyyetten geçer ve insâniyet mertebesine varır. Bu mertebelerin aşılarak rûh-i izâfi ile hayat bulunduğu, kişinin kendisine ve başkalarına faydalı olduğu mertebe işte burasıdır. Buna insân-ı kâmil mertebesi de denir. Şeyhe göre mükerrem Âdem dairesine ulaşıp, tecelliye lâyık olmuş mu, beden mülküne hâkim olan nedir, kesâfet mi yoksa letâfet mi güçlüdür ancak insân-ı kâmil bilebilir. Bu mertebede artık havf ve recâ olmaz, bu dâirenin ehline *"lâ havf"* denilmektedir. Bu tarîk üzere olan kişi kendi hâlini, hayvân dâiresinde mi, yırtıcılarda mı, melâikeler mertebesinde mi, hangi mertebede olduğunu bilmelidir.[295]

Hak yoluna giren bir sâlikin insan-ı kâmil mertebesine erip, mürşidlik rütbesi elde etmesi şöyle gerçekleşir:

Sâlik, çirkin vasıf ve hallere bürünmüş nefsini güzel bir siyâset ve idâre ile Hak yolunda götürmekle sorumludur. Seyr ü sülûküne sadakatle devam ederek nefsi, mutmainne (huzur ve sükûn) makamına yükselir. Nefsin mutmainne haline ve makamına sahip olmasıyla, bu dereceye vâsıl olmuş ruhun ilâhî aşk ve mânevî harareti sayesinde nefisteki (Hakk'a karşı) soğukluk ve serkeşlik hâli gidip yerini ilâhî huzur ve itaat duygusu alır. Allah Teâlâ şu âyetinde nefsin bu yumuşamasından bahsetmektedir: "*Sonra onların derileri ve kalpleri Allah'ın zikrine yumuşar*"[296]

Fusûl-i Aşere'de İbn Îsâ sâlikin tabiatının, halvette ve normal zamanda görülen rüyâlara da etki ettiğini söyler. Ona göre rüyâlar seyr ü sülûkde ne mesâfede olduğunu gösteren sülûk nişanlarıdır.[297] Dört mîzac ve dört unsurla açıkladığı tabîatlar: *"nâri, turâbî, hevâî ve mâî"*dir.[298] "Sıcaklık, soğukluk, ıslaklık ve kuruluk", ateş, toprak, hava ve sudan ibaret olan anâsır-ı erba'ayı (dört unsur) oluşturmaktadır. Doğal babalar ve doğal analar adıyla zikredilen iki baba ve iki anne: fâil ve edilgendir. Sıcaklık ve soğukluk fâil, ıslaklık ve kuruluk edilgendir. Sıcaklık kurulukla birleşip ateş unsurunu, sıcaklık ıslaklıkla birleşip hava unsurunu, soğukluk

[294] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 13[a].
[295] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 12[a].
[296] Zümer, 39/23.
[297] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 13[b].
[298] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 13[a]-14[a].

yaşlıkla birleşip su unsurunu, soğukluk kurulukla birleşip toprak unsurunu meydana getirmektedir.[299]

İbn Îsâ, daha önce izâh ettiğimiz insan tabiatlarının, seyr ü sülûkte görülen rüyalar üzerindeki etkisini şöyle açıklamaktadır. Nârî tabiatlılarda, nâr unsuru etkendir ve mîzâcı safravîdir. Gördüğü rüyâlar sarıya meyilli olup, ateş, sarı atlar, sarı libaslar, vilâyeti ödle dolu, hamama, ocağa ve kendisine sarılık düşmüş görür. Harâret sâliki yakmadan bâridlerle tedâvi etmek gerekir.[300]

Bu rüyâları nâri tabiatlı olmayanlar da görebilir, ancak mürşidi kâmil olan sâlikin tabiatını bildiği için onun vücudunun harâret ve susuzluk çektiğini anlar.[301]

Turâbî tabiatlılar, yâbis özellikli ve sevdâvî mîzâclıdır. Bu tabiatlılar halvette ya da dışarda yürürken kolaylıkla harâret kazanırlar. Çoğunlukla kara duhanlar, karanlıklar, gece karanlıkları, arablar, siyah atlar, siyah libaslar, siyah dülbend ve kılıçlar, yüzünü gizleyenler ile güneşi tutulmuş ve bir sûret bir sûrete dönüşmüş görür. Düşünden uyansa korkar. Bu çeşit rüyâları diğer tabiatlılar da görebilir. Onlara da sevdâ ârız olmuştur, ilaç gerekir. Bunlar ehl-i sülûkun başlangıcında görünen sülûk nişanlarındandır. Bazen âlemi siyahlık kaplar görürler, dâiresine göre tâbir edilmelidir. Bîhâr-ı nefs (nefs denizi)'de, gama kapılmış, sıfat-ı celâl dâiresinde olabilir, mürşid-i kâmil'in anlaması gerekir.[302]

Hevâi tabiatlılar, râtıb özellikli ve demevî mîzâclıdır. Bunlar rüyâlarında kızıl bulutlar, kızıl libaslar, savaşlar, yaralar, hacemât yapılmış, sülük tutulmuş, kan alınmış ve kızıllara benzer nesneler görür. Sâlikin bu durumdan kurtulması için mürşidin teveccühü[303] gerekir ve bu teveccühü hîbe şeklinde olması gerekir.[304]

Mâî tabiatlılar, bârid özellikli ve balgam mîzâclıdır. Bu tabiatlılar rüyâlarında çoğunlukla kar, yağmur, dolu, bulanık akarsular, duru deryâlar, beyaz atlar ve beyaz libaslar görürler. Çok su içtikçe bu rüyâları görürler. Ancak balgam hareketi olduğu için rüyaların tabiri yapılmaz. Bu sâlike mürşidin bakiye-i celâl teveccühü

---

[299] İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, Çeviren: Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul 2007, c. 1, ss. 411-412.
[300] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 13[a].
[301] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 13[a].
[302] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 13[b].
[303] Teveccüh hakkında bilgi ileride verilecektir.
[304] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 13[b].

gerekmektedir. Teveccühü yavaş yavaş olmalıdır ki tâlib her dâireyi tamamlasın ve bir miktar letâfet bulsun.[305]

Rüyâlarda ayın birinden on dördüne kadar olan menziller seyr ü sülûkü, dervişin mânevî kemal yolculuğunu temsil eder. Yedi nefis veya yedi tavır (atvâr-ı seb'a) denilen ve nefsin terbiyesinde aşılması gereken makamları ifade eden merhalelerden birinci tavırda mübtedî sâlikin, nefs-i emmârenin yıldızı aydır. Kalp gönlün ve nefsin makamıdır. İman ve küfrün merkezi birdir, yani kalptir ve aya benzetilir. Eğer kalp iman ve vahdet nuruyla dolmuşsa o gönüldür, dolunaydır; eğer kalp zulmette kalmış, maddî gâilelerle dolmuşsa o nefistir; tutulmuş bir aydır.[306] Sâlik rüyâsında kamer görürse dâire-i nâsûttan çıkarak, kalbe düşer. Başlangıcında hilâl görür, dolunaya dönüşünce kemâle erer. Kalbten kesilince tekrar hilâl görür ve dâire-i rûha ererek güneş görür, imreet (kadın) sûreti hâlinde de görebilir. Şeyh İbn Îsâ rüyâ ile ruh mertebelerini bu şekilde ilişkilendirmektedir.[307]

Rüyâyı nübüvvetin bir cüz'ü şeklinde gören Gazâlî, *Mişkâtü'l- Envâr'*da güneşi hükümdar, güneş kaybolduğunda âleme ışığını onun vasıtasıyla yaydığı ayı da vezir olarak tabir eder.[308] Güneş değişmeyen, hep aynı ve aslî şekliyle göründüğü için tasavvufî açıdan Cenâb-ı Hakk'ın zâtını temsil eder. Ay ise ışığını güneşten alarak küçülüp büyüdüğü, yani şekli devamlı olarak değiştiğinden onun güneş gibi sabit bir görüntüsü mevcut değildir. Bu sebeple ayla ilgili olarak nâkıs, noksan, eksik, gedik, kem, yarım gibi sıfatlar kullanılmıştır. Mutlak güzellik ve kemal Cenâb-ı Hakk'a mahsustur. Gönülde doğacak olan mârifetullah bir güneştir. Ay gibi olan akıl gönlün mârifet güneşinden nurlanırsa güzeldir. Gönül güneş, ay akıl, yıldızlar da ilim gibidir. Ay nasıl karanlığı gideriyorsa akl-ı selîm de ay misali cehil ve küfür karanlığını giderebilmeli, sahibine hidayet yolunu buldurabilmelidir.[309] Nice mürşid-i kâmil, güneşin ya da bir güzelin görüldüğü bu mekr yerine "tecelli-i Zât" diyerek sâlike hilâfet verirler ancak bu "tecelli-i sıfat"tır ve Zât, bu sıfattan münezzehtir. Tâlib bu dâireden sonra sırra erer. Ehl-i sülûk bu dâireye sırr-ı akl, bu mahalden kalanına da rûh derler. "Rûh-i şeyh" diyecekleri mahalle "sırr-ı şeyh" diyenler vardır.

---

[305] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 13[b]-14[a].
[306] Âmil Çelebioğlu, "Ay", *DİA*, c. IV, s. 189.
[307] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 14[a].
[308] İmam Gazâlî, *Mişkâtü'l-Envâr/Nur Metafiziği*, Gelenek Yayınları, İstanbul 2004, Çeviren: Cüneyd Köksal, s. 58.
[309] Çelebioğlu, "Ay", *DİA*, c. IV, s. 189.

Buraya erişen akıl değil, rûhtur. Istılahta rûh, sır, nefs-i latîfe de derler, hepsi birdir. Nefsin her dâirede bir türlü tasarrufu olduğu için nefsi, rûh itibar ederler. Meselâ şakird olan bir kişi günahlarına yanarak önce suhte, kendi eğiterek danişmend (bilgili), ardından müderris, kadı ve müftü olur. Görünüşte kişi aynıdır ancak her bir dâire itibarınca ayrı bir isimle anılır.[310]

Rengiyle sırdan geçen sâlik, sırr-ı hafîye ordan sırr-ı ahfâya erer.[311] Celâl tecellisiyle harâret kazanarak fenâ fi's-sıfat hâline kavuşur. Ancak bu da mekr yeridir, bu dâireyi de fenâ fi'z-Zât sanarak hilâfet verebilirler. Ordan Cemâle, ordan rûh-i Muhammediye ardından bâtın-ı mutlaka ve sonra atâ dâiresine ulaşır. Bu dâireyi geçen el-ulûhiyye'ye, ordan hüviyye'ye ulaşır.[312] İbn Arabî'nin "İlâhî O" yani İlâhî Hüviyyet olarak adlandırdığı bu mertebe: Kur'ân'da *"O her gün iştedir"*[313] âyetiyle Hakk'ın her an ve her mahlukâtın şu ve ya bu varlık hâlinde, her birinin istidâdının taleblerine uygun bir biçimde kendisini izhâr ettiği mertebedir.[314] Ondan vâhidiyye'ye, ondan Ehadiyye'ye (Ahadiyye) ulaşır.[315] Bu bütün aktif (fâili) ve etkin (müessir) tecellîlerin birlik içince bulunduğu ilâhî teklik (Ahadiyyet-i İlâhîyye) ya da Allah mertebesidir.[316] Fenâ fi'z-Zât bu mertebede olur.[317]

İdrak hâli varsa o hâl vâhidiyyetdir ve Ehadiyyet başlangıcına kadar sürer. Ancak Ehadiyyet'te idrâk, vücûd kalmaz ve ikilik olmaz. Bütün seyr ü sülûk ve makâmlar ve ta'birât Ehadiyyete erinceye kadardır, sadece ârifler bilir.[318]

Şeyh Îbn Îsâ'ya göre seyr ü sülükte tâlibin aşacağı mertebelerin sıralaması ve isimlendirilmesi şu şekildedir:

---

[310] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 14[a].
[311] İbn Îsâ'nın renk sembolizmiyle ilgili verdiği bilgiler riyâzet konusunda işlenecektir.
[312] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 14[a].
[313] Rahmân, 55/29.
[314] İzutsu, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*, s. 252.
[315] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 14[a].
[316] İzutsu, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*, s. 209.
[317] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 14[a].
[318] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 14[b].

Şekil 3. Seyr ü Sülûk Mertebeleri

Kaynak: İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 13[a]-14[a].

2.2.2. Mücâhede ve Riyâzet

Nefsi eğitmek için onu birtakım tabii ve meşrû arzularından mahrum etmeyi ifade eden riyâzet, "nefsin şehvet denilen beden ve dünya ile ilgili arzularını kırmak, bunları etkisiz hale getirmek, nefsi aklın ve dinin tesbit ettiği sınırlar içinde tutmak" şeklinde de tanımlanmıştır.[319]

Tasavvufta Hakk'ın emrine uymak ve akl-ı selîmin gösterdiği yolda yürümek için bütün kötülüklerin kaynağı olan nefisle mücâdele halinde bulunmak, ona muhâlefet etmek esastır. Nefsin yeme, içme ve cinsel arzularını, mal-mülk, makam-mevki, şan-şöhret gibi dünyevî talep ve tutkularını denetim altında tutmak için yemeyi içmeyi, uyumayı, konuşmayı azaltarak zaruret ve ihtiyaç haliyle sınırlamak, diğer taraftan nefsi zor işlere koşmak, nefsin hileleri karşısında uyanık olmak riyâzetin esasını teşkil eder. Bu anlamda riyâzet, zühd, mücâhede, mücâdele, tahallî, nefis tezkiyesi ve tasfiyesi gibi tasavvuf terimleriyle yakın anlamlıdır.[320]

İlk dönem mutasavvıflarından Ebû Saîd Harrâz (ö.277/890 veya 286/899) *Kitâbü's-Sıdk*'ta *"Eğer nefis Allah'ın razı olacağı şeye uymaz ve işi ağırdan alırsa kişi onu hayatta sevdiği şeylerden alıkoymalı, bir şey arzuladığında ona karşı çıkmalı"*[321] der.

Diğer mutasavvıflar için olduğu kadar Şeyh İbn Îsâ için de riyâzet çok önemlidir. Çünkü Hakk'a ulaşma yolunda çok yiyen ve çok uyuyan sâlik ancak sıfat-ı behimiyyede kalır, yol alamaz ve Asl'a eremez.[322]

"***Nefsin, kalbin, rûhun ve aklın***" riyâzeti olmak üzere *Fusûl-i Aşere*'de riyâzetin dört çeşidinden bahseden Şeyh İbn Îsâ'ya göre riyâzet, rûh-i izâfetle Asl'a erinceye kadardır. Sâlik oradan beşeriyyet ve kesâfet âlemine geri döner ve Asl'a ulaşmak için riyâzette, perhizde ve mizâca göre aldığı gıdalarda gösterdiği mücâhedeyi tekrarlaması gerekir.[323]

Ona göre gerçek riyâzet ve perhiz "*arzuları terk etmek"*tir. Terkteki gaye nefsin helâk olmasıdır. Nefs yemeği, içmeği, lâtif sazları ve sadâları murâd eder.

---

[319] Süleyman Uludağ, "Riyâzet", *DİA*, c. XXXV, s. 143.
[320] Uludağ, "Riyâzet", *DİA*, c. XXXV, s. 143.
[321] Ebû Saîd Harrâz, *Kitâbu's- Sıdk (Doğruluk Kitabı)*, Hazırlayan: Himmet Konur, Rağbet Yayınları, İstanbul 2014, s. 41.
[322] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 17[b].
[323] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 18[b].

Bunlara benzer ne kadar nefsâni haz var ise onları terk etmelidir. Nefsin dünyevî taleplerine muhalefet etmek sadakadır. Mecâzî sevgili isteğini de gücü yettiğince şer'î ölçülerde karşılamalı, haddinden tecâvüz etmemelidir. Nefs güzel sözler, oyunlar ve şakalardan hoşlanır, eğitimli olanların bütün bunlardan nefsini men etmesi gerekir. Az yemeli, az konuşmalı, az yatmalı ve az uyumalıdır. Dâima a'mâl-i sâliha üzerine olmalı ve sefih olmamak için tedricen perhiz etmelidir.[324]

İbn Îsâ'ya göre nefsini kontrol altına alan kişi kalbini de kontrol altına almalıdır. Kalbin fikirlerine ve renklerine aldanmamalı; kalbinin parlaklığının, ruhâni varlığını etkisi altına almasına izin vermemelidir. Tâlimli olan, kalbden Hakk'ın aşkından başkasını silmelidir ki Hakk'ın kemâl-i kudreti onda zuhûr etsin, kemâlata mazhar düşüp mir'ât olsun. Sâlik kendisinde zuhûr eden kemâlatı kendisinden bilmeyip, *"Bu bende olan bir istidât idi ortaya çıktı"* diyerek gurura düşmemelidir. Aksi halde sonu hayırlı olmaz. Bu durumdan sakınılması gerekmektedir.[325]

Kalb, telvin (renk değiştirme) üzerinedir; ancak telvin mübtedîlerin hâlidir, müntehîlerde telvin olmaz.[326] Bu nûraniyetin ortaya çıkması ve letâfet kazanma, az yemek, az uyumak, çokça oruç tutmak, namaz kılmak, Kur'ân okumaya devam etmek ve Hakk'ı zikretmekle olmaktadır.[327]

Tasavvufta bir takım hâlleri, makâmları, seyr ü sülûk esnasındaki merhaleleri simgeleyen renkler, sûfîden sûfîye, tarîkattan tarîkata değişiklik gösterebilmektedir.[328] Daha çok Halvetiyye'de yaygın görülen renk sembolizmi nefsin mertebelerine işâret ederken, Nakşibendîlerde zikirle meşgul olan sâlikin kalbinin aldığı halleri göstermede kullanılmıştır.[329]

Şeyh İbn Îsâ, şehâdet ve imânın tasdikle gelen nûru olduğu gibi sâlih amellerin, nefsin, kalbin, rûhun, sırr-ı hafînin ve sırr-ı ahfânın, celâl ve cemâl sıfatlarının da kendilerine has nurları olduğunu söyler. Kitabında ânasırın bile dört türlü nurları bulunduğunu; "nârilere sarı, mâîlere beyaz, hevâîlere kızıl, sevdâvîlere siyah" göründüğünü bildirmektedir.[330]

---

[324] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 18[b].
[325] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 18[b].
[326] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 18[b].
[327] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 17[b].
[328] Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ*, s. 270.
[329] Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ,* s. 271.
[330] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 17[b].

O seyr ü sülûk mertebelerine göre letâifin aldığı renkleri nur olarak değerlendirmiş ve değişimleri de paylaşmıştır. Başlangıçtaki nefs rengi kızıldır, daha koyu değildir. Riyâzetle renk bozarır ve ağarır, kamer rengini alır. Bu renk kalbin ilk hâlinin rengidir. Kalb sonra sâfîleşir ve yedi renk de kalbte görünür hâle gelir. Rûh, akıl ile beraber sırra erer. Akıl dâiresi olan sırda akıl kalır, rûh beyaz olan libâsını değiştirir, sırda sarı renk alır. Sırr-ı hafîye varınca kûzegî (çömlek rengi) rengine döner. Sırr-ı ahfânın rengi yeşildir. Bahre erene kadar her mertebede ve her menzilde başka bir libas, başka bir keyfiyet ve başka letâfet hâsıl eder. Sâlik bahre erince artık renk kalmaz. Bundan sonrası için Şeyh Îsâ şöyle demektedir: "*Bundan ötesi hâldir, sâlik tam olarak bilemez, ancak yakîne erenler bilir. Onlar âriflerdir ki bunu söylemezler*."[331]

Kişi tövbe ile hevâlarından istiğfar edip, salih amel üzere olmalıdır. Ancak mürşid-i kâmil hizmetine erenler, huzurunda olanlar için bu kadar riyâzâta ihtiyaç yoktur. Çünkü mürşid-i kâmilin nazarı kırk bin riyâzet etmekten güçlüdür.[332] Sonunda kemâl bulan insânın kalbinden dünyevî dilekler silinir, murâd edindikleri gönlüne düşmeden gerçekleşir, sırr-ı hafî dâiresinde iken karşısındakinin ilmine, cehline ve anlayışına göre mânâ ve te'vilât söyler hâle gelir.[333]

2.2.3. Halvet

"Uzlet, inziva, yalnızlık, topluma karışmamak ve tek başına yaşamak" anlamlarındaki halvetin tasavvufî mânâsı "ne bir meleğin ne de herhangi bir kimsenin bulunmadığı bir yerde ve halde Hak ile sırren (mânen) konuşmak, rûhen sohbet etmektir."[334] Başlangıçta, toplum hayatını terkedip evinin bir köşesinde inzivaya çekilen veya ıssız yerlerde yaşamayı tercih eden zâhidler daha sonraki dönemlerde de bu âdetlerini sürdürmüşler, bazı mutasavvıflar ve tarikat mensupları bu yolda onları takip ederek halveti, tasavvufî hayatın bir unsuru haline

[331] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 18[a].
[332] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 19[b].
[333] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 19[a].
[334] Uludağ, *TTS*, s. 156.

getirmişlerdir.[335] Onuncu yüzyıldan sonra bir şeyhin gözetiminde çilehâne veya halvethâneye girip erbaîn çıkarma şeklinde uygulanmaya başlanmıştır.[336]

Cüneyd-i Bağdâdî diğer terbiye metodlarını da içermesinden dolayı halveti tasavvufî eğitimin mühim bir parçası görür. Devamlı abdestli olmak, oruç tutmak veya çok az gıda ile beslenmek, sürekli suskun kalıp tefekkür etmek, dâima tefekkür ve zikir hâlinde olmak, şeyhe tam bir teslimiyet göstermek ve havâtırı def etmeye çalışmak gibi şartlar halvetin yapısında mevcuddur.[337] On birinci yüzyılın ortalarından itibaren tarikatların âdâb ve erkânlarını kesin kurallara bağlamalarına paralel olarak halvetin ne şekilde uygulanacağı tesbit edilmiş ve halvethânelerin sahip olması gereken özellikler belirlenmiştir. Nitekim Şehâbeddin es-Sühreverdî'nin *Avârifü'l-Maârif*'inde halvet bütün ayrıntıları ile anlatılmıştır.[338]

İbn Îsâ için seyr ü sülûkte, riyâzet, mücâhede, zikir ve halvet bir bütündür. İrşâd edilecek tâlibin şeyh tarafından tabiatının ve mizâcının bilinmesi çok önemlidir. Bazı mizâcların irşâdı güçtür, eğer doğru uygulama ile doğru yerlerde ve doğru besinlerle halvete alınmazlarsa sefîh olurlar.[339] İç âlemin toplanması için halvete çekilmenin kalbin sâfîleşmesinde mutlak tesîri vardır; fakat bunun için ilk şart niyetin ve edebin güzel olmasıdır. Kim güzel bir edeb ve Resûlullahâ samimiyetle uyarak halvete girerse sonucunda kalbi nurlanır, dünyaya karşı zühd sahibi olur, zikrin tadını alır, namaz, Kur'ân tilâveti ve diğer işlerinde Allah için ihlâsla amel etmeyi elde eder. Aksi halde nefiste bir iç temizliği hâsıl olur ve onunla ancak ahiret ilmine faydası olmayan filozofların ve dehrîlerin önem verdikleri riyâzet ilimleri elde edilebilir.[340]

Fusûl-i Aşere'de halvetin süresi ve erkânından ziyâde özellikle tâlibin tabiatına göre uygulanacak perhîz şekillerinden ve halvette gördüğü rüyâlardan bahsedilmektedir. Halvette görülen rüyâlar ile ilgili bilgilendirme seyr ü sülûk konusunda verildiği için biz burada perhizde dikkat edilmesi gerekenler konusuna değineceğiz.

---

[335] Süleyman Uludağ, "Halvet ", *DİA*, c. XV, s. 386.
[336] Uludağ, "Halvet ", *DİA*, c. XV, s. 387.
[337] Süleyman Gökbulut, "Cüneyd'in Sekiz Şartı", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 2012/2, sayı 36, s. 215.
[338] Süleyman Uludağ, "Halvethâne ", *DİA*, c. XV, s. 388.
[339] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 9^{a}-13^{b}.
[340] Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif (Gerçek Tasavvuf)*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2013, Tercüme ve Tahriç: Dilaver Selvi, s. 279.

Şeyh İbn Îsâ, halvet ve riyâzet hâlindeki kişi Arap diyârında ise uygulayacağı rejim için şu şekilde bir tertîb vermektedir:

> *"Günde üçyüz tâne zeytin yesin. On tâne kalıncaya kadar her gün bir tane azaltsın. On tane kaldıktan sonra o on tane zeytin yerine onu karşılayacak bir kâşık zeytinyağı içsin. Kırk günde bir gün zeytinyağı içmesin ve seksen günde iki gün içmesin. Ömrü vefâ ederse kırk günde bir kâşık zeytinyağı içsin riyâzetin nihâyeti budur."*[341]

Buradaki riyâzet yolu tedricidir. Çok yemeyi âdet edinen kimse bir defada az yemeğe dönerse mizâcı buna tahammül etmez. Zayıflar ve meşakkati pek büyük olur.[342]

Nâr tabiatlılar tez mizaçlıdır bu yüzden seyr ü sülükleri de çabuk olur ve perhize kâdir değildir. Mürşid-i kâmil bu tabiatlıları bârid gıdalar, soğuk sular ve latîf havalı yerlerde irşâd etmelidir.[343]

Yâbis tabiatlıların irşâdı güçtür. Eğer mürşid yâbis gıda verir ve su vermezse üç gün içinde sefâhat (akılsızlık) ârız olur ve ölene kadar da gitmez. Çoğu sûfîlerin sefîh olma sebebi de budur. Bu sevdâvî tablılara yumuşak, şirin gıdalar verilmesi, şeyhin irşâdda işinin ehli olması ve bu tabiatlılara sürekli tasarrufta bulunması, vehb ile irşâd etmesi gereklidir.[344]

Bârid tabiatlılar perhiz yaptırılırsa vâkıa görmezler. Uykusuz olmaları onlara perhiz olarak yeter ve on güne kadar feth olur. Bunlara sıcak yemek, yoğun şerbetler verilmelidir.[345]

Râtıb tabiatlılara halvette dâima teveccüh gereklidir. Sıcak yemek verilip, sudan perhiz ettirilmelidir. Tedric ile perhiz ettirilmelidir aksi halde üç günde gül gibi solarlar ve tedricle irşâda diğerlerinden daha kabiliyetlidirler. İbn Îsâ tedricle irşâd için şu şekilde örnek vermektedir:

> *"Yüz tane menkûd ile halvete girer, her gün bir tanesi eksiltilip iki kaşık çorba kalınca irşâdı tamam olur. İki kaşıkdan daha aza kesinlikle indirilmemeli. Çünkü Rum (Anadolu) Halkı meyveler, sulu yemekler ve*

---

[341] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 19[a].
[342] Gazâlî, *İhyâ,* c. 3, s. 193.
[343] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 9[a].
[344] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 9[a].
[345] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 9[b].

şirdenlerle (hayvan bağırsağı) büyütülmüşlerdir. Katı gıda alırlarsa kabız olurlar. Zehir zahmeti ârız olur, çabuk tedâvi edilmelidirler."[346]

Tedricle riyâzet olmazsa kuvâ-yı hayâliye dilde ortaya çıkar, sâliki yoldan çıkarır. Hüküm sevdânın olur ve sevdâvî marazlar ortaya çıkar. Gönlü daralıp, her düşündüğünü söyler. Safra yener, dem kesilir, kuvvet gider. Kuvâ-yı hayâliye, vehm-i fâside ve nefs-i emmâre gibi Hakk'a giden yoldaki harâmîler, hayâlin, sevdâ ile safrânın çıkmasına ve gönül mülkünün yebûsetle harâb olmasına, akıl cevherinin elden gitmesine sebep olur. İnsan ağacı solar ve mânevî meyve veremez. Bu haliyle bir sene geçerse bir daha ıslâh olmaz. Dünyevî ve uhrevî nesnelerden lezzet almaz ve hayvandan daha aşağı hâle gelir.[347]

2.2.4. Zikir ve Tilâvet

Şeyh İbn Îsâ'nın seyr ü sülûkün önemli diğer bir esası olarak gördüğü zikr, sözlükte "anmak, hatırlamak ve yâd etmek", tasavvufta ise "Allah'ı anmak ve hatırlamak; O'nu unutmamak ve gaflet halinde olmamak" gibi anlamlara gelmektedir. Zikirde zikreden, zikredilenden başka her şeyden geçer, mezkûrdan başkasını hatırlamaz, kendisini kaybeder, yaptığı zikrin bile farkında olmaz.[348] Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "*Unuttuğun zaman Rabbini zikret*"[349] yani O'dan başkasını unuttuğunda, kendi zikrinde kendini unuttuğunda, sonra kendini zikretmede kendini unuttuğunda, sonra Hakk'ın seni zikretmesinde bütün zikirleri unuttuğunda, Rabbini zikret.[350] *Fusûl-i Aşere'*de *"Şevk ve aşkla, bî-ihtiyâri zikri haykırır"* derken İbn Îsâ sâlikin sadece Allah aşkıyla yanıp, kendini unutmasına vurgu yapmaktadır. Bunun için zikredenin tenhâda, gösterişten, nefsin hoşuna gidecek şöhretten uzak, tertîb, makam gözetmeksizin ve edebe riâyet ederek zikretmesi gereklidir.[351] Bayramiyye'de zikir kelime-i tevhid zikridir. İbret almak

[346] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 9[b].
[347] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 19[b].
[348] Uludağ, *TTS*, s. 385.
[349] Kehf, 18/24.
[350] Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn,* s. 109.
[351] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 17[b].

için kâinattaki olağan üstünlükleri düşünme anlamına gelen ve *"tefekkür fî acâibi'l-kudre"*şeklinde ifâde edilen düşünme tarzı da Bayramiyye'nin esaslarındandır.[352]

İbn Îsâ, Fahr-i Âlem'in Hz. Ebûbekir'e ihfâ (gizli) ile Hz. Ali'ye cehr (açıktan) ile zikretmeyi öğretmesinden dolayı her iki türlü zikretmenin de doğru olduğunu bildirmekte ve kalbe gelen hâtıratı gidermek için cehri zikri de gerekli görmektedir. Ancak yaşadığı yüzyılda ihfâ ile zikrin daha yerinde olduğunu vurgulamaktadır. Kur'ân'dan *"Gizlice ve kendin işitecek kadar bir sesle Rabbini zikret"*[353] ile Hz. Zekeriyya hakkında buyrulan *"Gizlice (içinden) yalvarmıştı"*[354] âyetlerini gizli ve riyâ içermeyen yakarışların kabul olunacağına delil göstermiştir. Çünkü ona göre gizli yapılan zikirlerde riyâ, şöhret ve garaz olmadığı gibi kalb Hak tarafından yunulmuştur.[355] Bayramîlikte müridin Allah'ı görür gibi ibadet etmesi demek olan "İhsân" mertebesine ermek için gizli zikir vazgeçilmez bir sülûk metodu olarak görülmektedir.[356] Beş vakit namazın arkasından okunan kelime-i tevhid ve esma zikri,[357] sabah ve ikindi namazı ardından okunan müsebbeât-ı aşere[358] (yedi kere okunan on), her sabah namazından sonra okunan vird-i şerif ve esmâ-i hüsnâ müridin gizli yaptığı Bayramîyye virdlerindendir.[359] Ayrıca Hacı Bayram'ın esmâ zikrine dayanan irşad usulü cehrî zikri esas alan Bayramî-Şemsîler tarafından uygulanagelmiştir.[360]

Allah'ı zikredenler, zikir konusunda kendilerine yapılan hitâbın farklılığı gibi, zikirlerinde de farklı derecelerdedirler. Nitekim şeyhlerden birine zikir sorulunca demiş ki: *"Mezkûr (zikredilen) tek, zikir muhtelif, zikredenlerin kalplerinin durumu*

---

[352] Bayramoğlu-Azamat, "Bayramiyye", *DİA*, c. V, s. 272.
[353] A'raf, 7/205.
[354] Meryem, 19/3.
[355] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 17[b].
[356] Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, s. 127.
[357] Bayrâmiyye tarîkatında beş vakit namaz arkasından üç kere kelime-i tevhid, yedişer kere *"Ya Latîf, Yâ Kâfi, Yâ Hafîz, Yâ Şâfi, Yâ Kerîm, Yâ Bâki, Yâ Rahîm ve entellahu Hak"* demek âdâbdandır. Aynî, *Hacı Bayram Velî*, s. 193. Ayrıca İbn Îsâ, on dörder kere "Yâ Vehhâb" isminin her namazdan sonra bir elin parmak boğumlarını sayarak okunmasının vird edinilmesini istemiştir. İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 24[a]; Küçük- Muslu, *Menâkıbnâme,* s. 81.
[358] Aynî, *Hacı Bayram Velî*, s. 192.
[359] Aynî, *Hacı Bayram Velî*, ss. 192-199.
[360] Bayramoğlu-Azamat, "Bayramiyye", *DİA*, c. V, s. 272. Toplu yapılan zikir tertibi ve şeyhin okuduğu tesbihler için de ayrıca Bkz. Küçük- Muslu, *Menâkıbnâme,* ss. 41, 53, 54, 62, 63.

ise farklı farklıdır."[361] Zikredecek mürid diz çöker, ellerini namazdaki gibi bağlar, gözlerini kapatarak gönlüne yönelir. Gizli zikir ile hem ilâhi hem de kevnî bir sıfat olan iman nûru müridin gönlüne iyice yerleşir. Bu nûr zamanla kuvvet kazanır ve onun vasıtasıyla mürid Allah'ın cemâl tecellîlerini müşâhede eder. Zikrettiğimiz hâlleri ve makamları elde eder, fenâ makamına ulaşır. Hakk'ın sıfat ve isimlerinin ortaya çıktığı yer hâline gelir. Vasl, fark, cem gibi hâlleri yakînen anlar. Zât'a âit isimlerin zuhûr yeri olan kalbin yedi nurunu müşâhede eder.[362]

Serrac zikrin esasını, yapılması istenen şeyler i'tibârıyla Hakk'a icabet olarak görür. Ve ona göre zikir iki şekilde olur. Birincisi, "tehlîl, tesbîh ve Kur'ân tilâveti" türünden şeylerdir. İkincisi, "Allah'ın birliğini, esmâ ve sıfatlarını hatırlatma (tezkîr), şartlarına göre kapleri uyarmadır." Yani Hakk'ın, ihsanının genişliğini ve hükmünün bütün varlıklara te'sîrini kavramak üzere kulu uyarmasıdır. O, ümid ehlini Hakk'ın vaâdi üzere, korku sâhiplerini Hakk'ın tehdidi üzere uyarıp zikre teşvik eder. Tevekkül ehlini "kâfi" oluşu üzere, murâkabe ehlini "nasib" ölçüsünde, muhabbet ehlini de kendilerine verdiği ni'metler nisbetinde zikre yöneltir.[363] Mânevi terbiyeye yeni başlayanın Kur'ân-ı Kerîm tilâvetinden ve ezberinden nasibi olmalıdır. Mürid Bakara ile başlayan yedi uzun sûrenin tamamını veya bir kısmını ezberlemeli, mümkün olmazsa, kendisine lâzım olan yerleri ezberine almaya çalışmalıdır.[364] Esmâ zikri, evrâd ve tilâvet-i Kur'ân-ı iki cihân saadetine ermeye vesile gören Şeyh Îsâ *"Sohbet sırasında ve manzum risâle okurken makamlı okumakta bir beis yoktur"* der. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'i makamla okumayı nefsin galebesi olarak gördüğünden, Kur'ân tilâveti, zikir ve virdlerde sesi ancak kişinin kendi duyacağı kadar olmalıdır ve sürekli yapılmalıdır.[365] Mürid, bazı vakitlerde kendisine bir usanç geldiği zaman nefsini zikre yöneltip Kur'ân okumaktan zikre geçer. Çünkü o nefse daha hafif gelir. Ayrıca bütün itibarın kalbe olduğu bilinmelidir. Kur'ân tilâveti olsun, namaz olsun, zikir olsun amelin tamam olabilmesi için kalp ile dilin birleşmesi gerekir.[366]

---

[361] Ebû Nasr Serrac Tûsî, *el-Lüma' İslâm Tasavvufu*, Altınoluk Yayınları, İstanbul 1996, Hazırlayan: Hasan Kâmil Yılmaz, s. 223.
[362] Cebecioğlu, Hacı Bayram Velî, s. 129.
[363] Serrac, *el-Lüma',* s. 223.
[364] Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 675.
[365] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 17[b]. Şeyh Îsâ, *Menâkıbnâme*'de her gece uyuyacakları vakit sağ yanına yatıp yetmiş kere *"Lâilâheillallah"* ve on dört kere "*Yâ Vehhâb"* ismini ahfâ üzere okunmasını dervişlere vird edinmelerini öğütler. Bkz., *Menâkıbnâme,* s. 81.
[366] Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 675.

2.2.5 Teveccüh, Câzibe ve Tasarruf

İbn Îsâ, müridlerin mânevi gelişimi için şeyhin ve sâlikin teveccühü, tasarrufu, câzibe özelliği ve te'sirâtının öneminden bahsetmektedir. Konuyla ilgili *Menâkıbnâme*'de *"Meşâyıhın cezbesi, tasarrufu ve tevcihi solunda olur. Himmetleri sağında durandan solunda durana artıktır. Zîrâ solunda duran nazara karşı durur"* demektedir.[367]

Şeyhin bütün mânevî gücünü ve ruhânî te'sîrini müridin kalbi üzerine yoğunlaştırarak ona feyz akıtması ve onu büyük bir mânevî değişime uğratması[368] demek olan ***teveccüh'***ün çeşitlerini ve alâmetlerini beş gruba ayırmaktadır. Bunlar "***celâl, cemâl, bakıyye, hîbe ve nûr-i nazar***"dır. İrşâd için şeyhin tâlibin kalbine teveccüh etmesi gerekmektedir.[369]

Dâire-i celâl'den teveccüh, irşâda göre gerek lütuf gerekse kahr için yapılır ve sıfat-ı kahriyyedendir. Tesirli olması için teveccüh ettiği kişinin sûretini mülahazaya getirmesi gerekmektedir. Alâmeti, celâl ihâta edecek olan kişinin bedeni ağırlaşır, dili dimağı kuruyup benzi bozularak, yüreği harekete geçmektedir.

İkincisi olan ***teveccüh-i cemâl***, lütuf, kadr-i rif'atın artması, âfâkî ve enfüsî letâfet kesb etmek, hürmet, izzet, mansıb ve merâtib kazanmak, rûhânî saltanat, bedenî sıhhat ve belâları defetmek içindir. Alâmeti kişinin bedeni yükten kurtulmuş gibi hafiflik ve ferahlık, letâfet ve sürûr hissetmesi, kendisinde gam, kaygı, gazabdan eser kalmaması, kalbe şehâdet âlemine mütaallık hâtıra gelmemesidir. Özellikle bârid tabiatlılara halvette iken bile teveccüh gerekir.[370]

Teveccüh-i bakıyye'de sâlik celâlle cemâl arasında daha fenâ fi's-sıfât etmeden şeyhi teveccüh eder. Bu durumda kalbde sûretler ve nukûş kalmaz, kalb sâfi kalır. Ve rüzgâr ile gelir ateş gibi yakar ve gider.

Dördüncü teveccüh için İbn Îsâ şöyle demektedir:

> *"**Nûr-ı gayr-ı mükeyyef** ile ya'nî **Ehadiyyet nuru**yla bu teveccüh kime erişirse hilâfete lâyık olur, kemâl bulur ve nâkıs kalmaz. Ve teveccüh eden gibi evvelde teveccühe kâdir olur. Bunda sır vardır dile gelmez ve bu dil ile*

[367] Küçük- Muslu, *Menâkıbnâme,* s. 27.
[368] Uludağ, *TTS*, s. 351.
[369] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 14[b]-16[b].
[370] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 10[a].

beyân olmaz. Bu makâm-ı Hızırdır, bunda kabz olmaz ve teveccühde hatâ gelmez. Ve bu sırra Hazreti Mûsâ aleyhi's-selâm mütehammil olmadı. Anınçün biz dahî tafsîlen beyân etmedik. Lâkin ehline ma'lûmdur."

Menâkıbnâme'de ise İbn Îsâ'dan nakil Şeyh Îsâ bu teveccüh için

"Allah'ın lütfu ve keremi kime erişir de inâyet ederse o kul bir gecede nur-ı hâssa erişip, hilâfete lâyık olur. Dilerse bir kula kırk yılda verdiğini bir gecede verir. Nur-ı hâs denilen nûr-ı zâttır, aynı zamanda ***gayr-ı mükeyyef*** *de denir."* şeklinde açıklama yapmaktadır.[371]

Teveccühün beşincisi ***hîbe***dir. Havâssa meşgul olan şeyhin kazandığı nurâniyeti hîbe etmesidir. Ehlullahın hîbeleri letâfet iledir. Her ne dâirenin letâfetini kazanırsa hîbe ettiği kişi o letâfet ile libaslanır. Bu teveccüh tilâvet-i Kur'ân, esmâullah, ed'iyye (dua), havâss ve zikir nurunu hîbe etmek ile olmaktadır. Hîbe olunan kişi hayatta ya da ölü olabilmektedir.[372]

Hîbe dört çeşit yapılır: Ya okuyup ve sevâbını bağışlar ya mâlından in'âm eder ya nurâniyeti hîbe eder ya da mürşid-i kâmildir ki tâlib ve sâlik ne makamda olursa o makamda mürşid onu suyun kaldırdığı gibi kaldırır. Bunların ehli olmayan bir kişi düşmanı üzerine in'âm ya da kahriye okuyup hîbe etse hîbesi kabul olunmaz, tesîri kendisine olur ve ne istediyse kendi başına gelir. Eğer helâk olunmasını istedi ise gelecekte kendisine uğrar.[373]

Teveccüh tertibi ise şudur: Şeyh, lütuf ya da teshîr etmek için ehadiyyet nûru ile murâd ettiği kişinin kalbine teveccüh eder. Bu teveccüh ağzından girer, yüreğinin ucunda akça iplik gibi damarcıklara yapışır, incelerek vücûda dağılır ve tesîr eder. Şeyh İbn Îsâ eserinde teveccüh konusunda kendisiyle ilgili şöyle demektedir:

"İbn Îsâ ki sâhib-i kitâbdır teveccüh-i celâlde dahî bir türlü nazarı var ve gayrı teveccühlerde dahî kezâlik. Gerek lütf için gerek kahr içün, eğer irşâda göre olur."[374]

Fusûl'da ***câzibe*** ve câzibe çeşitlerinden de bahsedilmektedir. Cezbeden, çeken, alımlı, sevimli ve çekim anlamlarında kullanılan[375] câzibe ve câzibe sahipleri

[371] Küçük- Muslu, *Menâkıbnâme,* s. 75.
[372] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 16[a].
[373] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 16[a]-16[b].
[374] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 16[b].
[375] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitapevi, Ankara 2013, s. 143.

İbn Îsâ'ya göre üç çeşittir: Biri şuğl (meşguliyet) ile hâsıl olur şuğlsüz olmaz, yani bunun için uğraşmak, çalışmak gerekir. Diğeri meczûblardan olur şuğl lâzım değildir. Biri de insân-ı kâmilin yüzündeki bir nurdur. Gelir karar eder ve her kim o karar etdiği yüze bakarsa fi'l-hâl mest olur. Bu hâl meczûblardan görünür ve kesble meczûb olmayanda da bu hâl olur. Bu bir letâfetdir, bazı mahbûb ve bazı mahbûbe yüzünde de olur. Her kimde görünürse mecâzen ma'şûk olur. Bu hâl bazı pâdişâhlarda da olur, adâletli yahût zâlim olmasına bakmadan herkes onu sever.[376]

İbn Îsâ ***tasarruf*** kavramıyla ilgili de açıklama yapmaktadır. Bu âlemde gerçek tasarruf sahibi Cenâb-ı Hak, bazı kullarını tasarrufa mazhar kılabilir. İki türlü olan tasarrufun biri ilâhî yardımla tabii şartları aşarak insanlar üzerinde bir takım olağanüstü işlere muvaffak olmak, diğeri de nefsin hayal gücüyle izâh edilen cem'-i himmet ve konsantrasyondur. Bazı insanlar böyle bir kabiliyetle yaratılırken bazıları riyâzet ile geliştirebilir.[377] Mürşid-i kâmilin derin ve keskin basiretiyle, müridlerin bâtınlarına vâkıf olma ve tasarruf etme yetkisi vardır.[378] Hacı Bayram Velî'nin himmet denilen özel mânevî yardımla bir müridini çok kısa sürede olgunlaştırdığı, bu müridin Şeyh Lütfüllah olduğu, kendisini Ankara'dan Balıkesir'e yaptıkları yolculuk sırasında yetiştirdiği bilinmektedir.[379]

İbn Îsâ'ya göre mürşidin bu tasarrufâtı ile tâlibin kesâfeti letâfet bulur, terakkîsi tenezzülünden fazla olur. Meşgul iken veya değilken suverden nesne görünmez olur ve nûrânîyyet kazanır. Bu hâl sahiplerinin âharda (öldükten sonra da) kendi dilese de dilemese de letâfetleri zuhûr eder. Ehl-i tasarruf olanlara ırak, yakîn, yaş, kuru, afâk enfüs birdir. Bazen âşikâr olarak, bazen de rûyâda görünürler. Sûreten varması gerekmeden kendileri gibi azîz pâdişâhlar ile gazâda bile olurlar.[380]

Tesîr konusunda İbn Îsâ çok açıklama getirmemekle birlikte tesîr etmenin üç şeklinden bahseder. Bunlar: Havâssla (duyular), nûrânîyetle ve harâretle olmaktadır. Üçü bir yerde birleşirse kuvvet bularak daha fazla tesîr edeceğini bildirir.[381]

---

[376] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere,* 16[b]-17[a].
[377] Serrac, *El-Lüma',* s. 529.
[378] Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif,* s. 141.
[379] Cebecioğlu, Hacı Bayram Velî, s. 149.
[380] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere,* 17[a].
[381] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere,* 17[a].

2.2.6. Tâc Giyme

Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'i mîrâca davetinde Hz. Cebrâil ile gönderdiği çeyizlerinden kabul edilen[382] tâc, tarîkat şeyhlerinin, rûhânî saltanat ve mânevî devlet simgesi olarak giydikleri külah anlamındadır ve her tarikatta diğerlerinden farklıdır.[383] Bir nevi tarîkat timsalidir. Tasavvufun ilk dönemlerinde sûfî kisvesi hırka kelimesiyle karşılanmıştır. Bu dönemde şeyhin dervişine giydirdiği tâc, ona verdiği herhangi bir örtü, mendil veya gömlek hırka kapsamı içinde değerlendirilmiştir. Sadece başlarına amâme saran müşriklerden farklılığın belirtisi şeklinde Hz. Peygamber'in ve sahâbenin yassı başlık (kalensüve) kullanmaları, üzerine beyaz, siyah veya yeşil amâme (sarık)[384] sarmaları, risâle ve taylasan[385] bırakmaları ve Resûl-i Ekrem'in Hz. Ali'ye sarık sarması sünnetten bazı delillerdir.

Eşrefoğlu Rûmî (ö. 876/1484), Resûlullah'a mi'racda altı veya on iki terkli/terekli mânevî bir taç verildiğini, daha sonra bu tâcın Hz. Ali'ye intikal ettiğini ve silsilesi Hz. Ali'ye ulaşan (Alevî) tarikatlarda sülûk mîracının belli mertebelerine erip hilâfete hak kazanan müridlere bu mânevî ve irfanî mirasın intikâlinin bir işâreti olmak üzere taç giydirildiğini anlatır.[386]

Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin *Risâle-i Tâciyye*'de İbn Îsâ Saruhânî'den naklen kubbeli, bal renginde, altı terkli sûfî tacını ilk giyen ve giydiren kimsenin Cüneyd-i Bağdâdî olduğunu söyler. Ebü'l-Kâsım Gürgânî'ye kadar (ö. 450/1058 veya 469/1077) şeyhlerin kendilerine özgü bir başlık giymedikleri, mülhid ve Râfizîler'in kullandıkları sarıkların tasavvuf ehlininkilerle karışması üzerine

---

[382] Yahyâ b. Sâlih İslambolî, *Tarîkat Kıyafetleri*, Hazırlayan: M. Serhan Tayşi ve Mustafa Aşkar, Sufî Kitap, İstanbul 2006, ss. 19-21. Eserde İslâmbolî, Rasûlullah Efendimizin hilâfet ve nübüvvetinin görünmesi için Kâbe'de Hz. Cebrâil tarafından giydirildiği, tarîk-i Muhammediyye'ye davetini temsilen sâlike de tasavvuf erbabınca bu geleneğin uygulandığını bildirir. Ayrıca Hz. Cebrâil cennetten tâc, hulle, kemer, asâ, na'leyn, burak, Refref getirip giydirerek beraberinde Sidretü'l-müntehâ'ya götürmüştür demektedir.

[383] Uludağ, *TTS*, s. 335.

[384] Başa giyilen edep tâcı, şeref takkesinin, altın sikkenin ve arakıyenin lengerini çevreleyen tülbente "isâbe" adı verilir. İsâbeye aynı zamanda amâme, destar ve fenâî de denir. Amâme, en güzel şekilde sarılan sarıktır. Destâr, alt-üst dolanan sarıktır. Fenâî, düz ve yassı olarak bir ya da iki kat sarılan sarıktır. İslambolî, *Tarîkat Kıyafetleri*, s. 26.

[385] Tâcın isâbesine sarılan amâme, destâr, fenâî ve şemlenin sarkan uçlarına taylasan ve risâle denir. İslambolî, *Tarîkat Kıyafetleri*, s. 28.

[386] Semih Ceyhan, "Taç", *DİA*, c. XXXIX, s. 363.

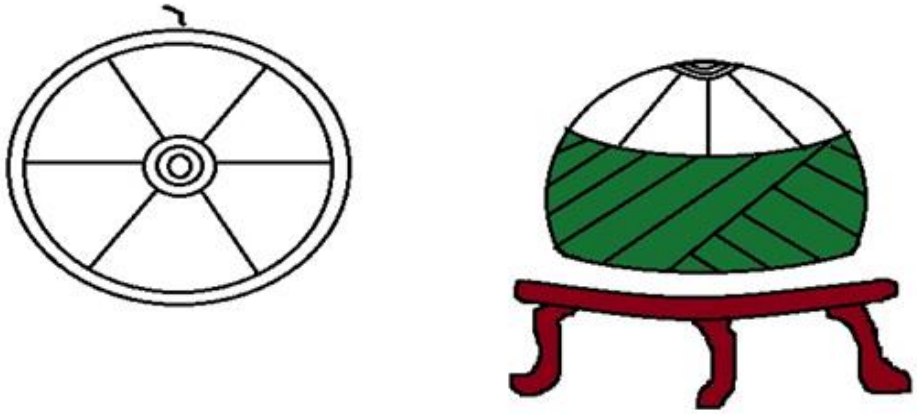
Gürgânî'nin ilk defa altı terkli, beyaz renkli bir tâc icât edip imâme ile başına giydiği *Risâle-i Tâciyye*'deki diğer bir rivayette nakledilir.[387]

Safiyyüddîn-i Erdebîlî'den itibaren tarikat mensupları iki karış uzunluğunda beyaz tâc giymiştir. İbrâhim Zâhid Gîlânî, Şeyh Safiyyüddin'e hilâfet verirken seyyid olması sebebiyle yeşil taç giydirmiş, ancak Safiyyüddin daha sonra seyyidliği konusunda şüpheye düşüp yeşil tâc yerine beyaz tâcı tercih etmiştir. Bu gelenek, Safeviyye'nin Somuncu Baba ile Anadolu'ya gelen silsilesi Bayramiyye'de de sürdürülmüştür.[388]

Beyaz renkli, altı terkli ve sarığı yeşil olan Bayramî tâcının tepesinde yine beyaz keçeden birbiri içinde üç daire bulunur.[389] Gül ismi verilen bu daireler,[390] tevhid-i ef'âl, tevhid-i sıfât ve tevhid-i zât olmak üzere tevhidin üç derecesine işarettir.[391] Tâcın altı terki ise imanın altı farz ve şartına, Allah Teâlâ'nın altı zâtî sıfatına, sağ, sol, ön, arka, üst ve alt olmak üzere altı yöne, *"kün (ol)"* diyerek Allah Teâlâ'nın altı günde âlemlere varlık vermesine, "elvân-ı sitte" denilen altı ana renge, meşâyıh ve dervişlerin altı şartla vahdet sırrına âşina olmalarına işaret eder.[392] Halvetiyye tarîkatının Gülşeniyye,[393] Celvetiyye, Uşşakiyye kollarında, Rifâiyye, Bedeviyye, Desûkiyye, Bektâşiyye, Mârûfiyye tarîkatında kullanılan tâcın tepesinde düğme bulunurken Bayramiyye'de düğme kullanılmaz. Kâdiriyye'nin Eşrefiyye kolunda da düğme bulunmazken, bazı kollarında beyaz düğme, bazı kollarında *"Mühr-i gül-i Kâdirî"* adı verilen damga bulunur.[394]

[387] Ceyhan, "Taç", *DİA,* c. XXXIX, s. 364.
[388] Reşat Öngören, "Safeviyye", *DİA,* c. XXV, s. 462.
[389] Bayrâmiyye Tâcı bölümün sonunda resmedilmiştir.
[390] Tâcın gülünün Hz. Peygamber'den intikal etmesi ile ilgili Bkz. Küçük- Muslu, *Menâkıbnâme,* s. 242.
[391] Cebecioğlu, Hacı Bayram Velî, s. 124.
[392] İslambolî, *Tarîkat Kıyafetleri*, ss. 58-60.
[393] Himmet Konur, *İbrâhîm Gülşenî Hayatı, Eserleri, Tarikatı,* İnsan Yayınları, İstanbul 2000, s. 163.
[394] İslambolî, *Tarîkat Kıyafetleri*, ss. 60-98.

Şekil 4.Bayrâmiyye Tâcı

Kaynak: Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, s. 124; İslambolî, *Tarîkat Kıyafetleri*, ss. 58-60.

Şeyh İbn Îsâ *Fusûl*'de mücâz olduğu şeyhlerin isimlerini zikrederken, aynı zamanda onların bulundukları devirdeki tâc giyimi ve renkleri ile ilgili bilgiler de vermektedir. Verdiği bilgiler karşılaştırma yapmamızı sağlamaktadır. Buna göre meşâyih, Ebü'l-Kâsım Gürgânî'ye gelene kadar tâc ihtiyar etmemişlerdir. Şeyh İbn Îsâ'nın *Fusûl-i Aşere*'de verdiği bu bilgi ile Müstakimzâde'nin *Risâle-i Tâciyye*'de verdiği bilgi aynıdır.[395] Ancak rengi hakkında bilgi *Fusûl*'da geçmemektedir.

Muhammed Siccânî, halîfesi Şehabeddin Tebrîzî'ye tülbentinden dört parmak daha yüksek beneviş (menekşe) renginde tâc giydirmiştir. İbrahim Zâhid Gîlânî vefât ettiğinde oğulları imâmeli siyah tâc sarınmışlar, esmâ zikrine sarılıp Halvetî tarikatını ihdâs etmişlerdir. Şeyh Sâfi kendisinin Âl-i Resûl olduğuna şübhelenip beyaz tâc kullanmış ve Şeyh Sadreddîn'e de beyaz tâc kullandırmıştır.[396] İbn Îsâ, "*Şeyh Haydar, Rum azîzlerinin dâvetine icâbet etmemesi üzerine, onlara muhâlefet olması için kızıl tâc giydirerek hâl ehline buğz etmiş, Râfizî ve dâll-i mudil olmuş, dîn ve*

[395] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 4[b].
[396] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 4[a].

mezheb elden gitmiş, ma'rifet mekrinde kalmış ve saltanat-ı âfâka meyil etmiş" demektedir.[397] Bu bilgi de Müstakimzâde'nin verdiği bilgi ile örtüşmektedir.[398]

Ayrıca eserde belirtildiği üzere Sultan Mehmet, Akşemseddin zamanında kısa ve uzun tâc giyimi konusunda şüphelerin giderilmesi için kendisinden açıklama yapmasını istemiş, Akşemseddîn de konuyla ilgili *Nûriye* adlı eserini yazmıştır. İbn Îsa açıklamada konuyla ilgili şöyle demektedir:

> *"Fahr-i âlem (a.s) imâme ile beraber, iki karış miktarı kalanfife (kalansüve) kebire giymiş ve İmâm A'zam rahimehullah da giymiştir, ondan beri ulemâ, umerâ da giymişlerdir."*[399]

[397] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere,* 4[a].
[398] Öngören, "Safeviyye", *DİA,* c. XXV, s. 461.
[399] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere,* 4[b]. Ayrıca *Menâkıbnâme*'de tâc ile ilgili olarak Şeyh *"Tâc giymek sünnet-i evliyâdır. Bir an bile tâcsız olunmamalıdır. Beyaz şemle sarınmak sünnet-i meşâyıhtır ve siyah sarınmak bizim pîrlerimizde yoktur"* der. Küçük- Muslu, *Menâkıbnâme,* s. 46.

2.3. ESMÂÜ'L-HÜSNÂ VE EBCED

İsmin çoğulu olan esmâ ile "güzel, en güzel" anlamındaki hüsnâ kelimelerinden oluşan esmâ-i hüsnâ (el-esmâü'l-hüsnâ) terkibi naslarda Allah'a nisbet edilen isimleri ifâde eder. Sadece Kur'ân'da geçen ilâhî isimler yüzden fazladır; muhtelif hadislerde Allah'a nisbet edilen başka isimler de mevcuttur. Esmâü'l-hüsnâ terkibinin, geniş anlamıyla bunların hepsini kapsamakla birlikte terim olarak daha çok doksan dokuz ismi içerdiği kabul edilir.[400]

Kur'ân'daki dört âyette yer alan esmâü'l-hüsnâ'nın önemini dikkate alan sûfîler bu isimleri zikir olarak okumuş ve açıklamak için de birçok şerh yazmışlardır. Bu âyetleri şöyle sıralayabiliriz: "Allah O'dur ki, kendisinden başka hiçbir ilâh yoktur. En güzel isimler (Esmâü'l-hüsnâ) O'nundur."[401], "En güzel isimler (Esmâü'l-hüsnâ) Allah'ındır. O halde O'na o güzel isimlerle dua edin."[402], "De ki: İster Allah deyin, ister Rahman deyin, hangisini derseniz deyin, en güzel isimler (Esmâü'l-hüsnâ) O'nundur."[403] ve "O, öyle Allah'tır ki, O'ndan başka hiç bir İlâh yoktur. Melik'tir, Kuddûs'tür, Selâm'dır, Mü'min'dir, Müheymîn'dir, Azîz'dir, Cebbâr'dır, Mütekebbir'dir. Allah, müşriklerin kendisine koştukları ortaklardan uzaktır. O, Hālık'tır, Bârî'dir, Müsavvir'dir. En güzel isimler (Esmâü'l-hüsnâ) O'nundur. Göklerde ve yerde olanlar O'nun şânını yüceltmektedirler. O, gâliptir, hikmet sahibidir."[404]

Allah'ı isimleriyle zikretmeye esmâ zikri veya esmâ çekmek denmiştir.[405] Nefsânî tarikatlarda nefs için yedi mertebe esas alındığından bunların her biri esmâü'l-hüsnâ'dan biriyle terbiye edilerek o isimlerin mânâsına uygun harekete alıştırılır.[406] Halvetiyye'de esmâ zikri, esmâ-i seb'a'dır ki bu zikir İbrahim Zâhid Gîlânî'den kalmıştır. *"Lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, Hakk, Hayy, Kayyum, Kahhâr"* olan bu yedi isime sonradan ilave edilen *"Vehhab, Fettâh, Vâhid, Ehad ve Samed"*

[400] Bekir Topaloğlu, "Esma-i Hüsnâ", *DİA*, c. XI,s.404.
[401] Tâhâ, 20/8.
[402] A'râf, 7/180.
[403] İsrâ, 17/110.
[404] Haşr, 59/23-24.
[405] Uludağ, *TTS*, s.126.
[406] H. Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011, s. 234.

isimleriyle adet on ikiye çıkarılmıştır.[407] Bazı tarikatlarda esma zikri yirmisekize kadar çıkmaktadır.[408]

Bayramiyye'de usûl bakımından esmâ sülûkun temeli kabul edilir ve bir Bayramî şeyhi olan İbn Îsâ, esmâü'l-hüsnâya çok önem verir. Örneğin *Fusûl-i Aşere*'de doksan dokuz isim ile bunlarla meşgul olan kişinin, meşgul olunacak saatin, her birinin hassalarının ve sonucunda neye, hangi mertebeye ulaşacağının bilinmesini Havâss İlmi (Havâss-ı esmâ) olarak görmekte ve açıklamaktadır. Kâtip Çelebi'nin yaptığı tanımlama da bu görüşü desteklemektedir: "Havâs ilmi Allah'ın güzel isimlerinin (Esmâ-i Hüsnâ), indirdiği kitaplarının ve duâların belli bir tertib üzerine okunmasının özelliklerinden bahseden bir ilimdir. Belli bir tertiple okunan bütün bu isimlerin ve duâların kendince bir özelliği vardır."[409]

Havâs terimini mutasavvıflar *"Özel bilgiler ve özel hallere sahip velîler"*[410] için kullanmışlar, havâs ilmini *"Nesnelerle harf, kelime ve duaların gizli özelliklerinden faydalanarak gaybdan haber verdiği veya varlıklar üzerinde etkili olduğu ileri sürülen bir ilim"*[411] olarak görmüşlerdir. Şeyh İbn Îsâ da iki cihân murâdına nâil olabilme ve kemâlâta ulaşabilmenin mürşid-i kâmil himmeti, Kur'ân tilâveti, havâss-ı esmâ ve icâzet-i pîr ile olabileceğini bildirmektedir.[412] *Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ* adlı mesnevîsinde yedi yüz doksan beş kadar beyitte Allah ismi ile Sabûr ismi arasındaki doksan dokuz ismi şerh ederken,[413] *Fusûl-i Aşere*'de daha ziyâde teshîr, kahr ya da murâd için okunması ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Her iki eserde de esmâ zikrini belli sâat, yıldız ve adede bağlamıştır. Bu zikir adetlerini gelenek üzere İbn Îsâ da ebced hesabına göre belirlemiştir.

İslâm düşüncesinde harfler ve rakamlar mukaddes sayılmış ve onlara metafizik değerler, anlamlar yüklenmiştir. Harfler, sözlerin ve seslerin sembolik işaretleridir. Varlığın ilk mâhiyetini oluşturmaktadır ve ilâhidir. Bu sırrî özelliğinden dolayı tasavvuf anlayışında harflere önem atfedilmesi, *"İlm-i Hurûf"* ve *"Kitâbu'l-*

---

[407] Konur, *İbrâhîm Gülşenî Hayatı, Eserleri, Tarikatı,* s. 29.
[408] Uludağ, *TTS*, s. 126.
[409] Hikmet Koçyiğit, "Havâssu'l- Kur'ân", *Journal of Islamic Research*, 2012, sayı 23(2), s. 57.
[410] Süleyman Uludağ, "Havas", *DİA*, c. 16, s. 517.
[411] Süleyman Uludağ, "Havas İlmi", *DİA*, c. 16, s. 517.
[412] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 19[b].
[413] Külekçi, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*.

Hurûf" gibi yüzlerce eserin meydana gelmesini sağlamış,[414] bazı müellifler de eserlerinde bu konuya özel bölüm ayırmışlardır. Hurûf ilminin İslâm dünyasında ilgi görüp yaygınlaşmasında Ma'rûf-i Kerhî (ö. 200/815), Zünnûn el-Mısrî (ö. 245/859), Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896), Cüneyd-i Bağdâdî, Ebû Bekir eş-Şiblî (ö. 334/946), Abdülkadir-i Geylânî (ö. 561/1166), Şehâbeddin es-Sühreverdî el-Maktûl (ö. 587/1191), Ahmed b. Ali el-Bûnî (ö. 622/1225) ve Muhyiddin İbn Arabî gibi mutasavvıfların büyük tesiri olmuştur.[415] Bûnî'nin *Şemsü'l-Maârifi'l-Kübrâ,*[416] İbn Arabî'nin *Esrârü'l-Hurûf,*[417] *El-Harf ve'l-Ma'nâ*[418] ile İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Esrârü'l-Hurûf*'u[419] bilinenlerdendir. İbn Haldun *Mukaddime*'sinde[420] ebced hesabına dâir bölüm ayırmıştır. Hatta hurûf ilmini tasavvuf geleneğine bağlayan İbn Haldûn bu ilmin dayandığı sırların ancak ilâhî ilhamla keşfedilebileceğini, akıl veya hesapla yapılan tahlillerin tılsımcılıktan öteye geçmeyeceğini de vurgulamaktadır. İbn Haldûn'a göre hurûf ilminin sonuçlarını esmâü'l-hüsnânın sırlarına dayalı olarak ortaya koymada şahsın mânevî mertebesi önemli rol oynar ve ancak ilâhî yardıma kavuşmuş olduğu için tabiat kanunlarının üstüne çıkabilen bir "nefs-i nâtıka" tabiattaki varlıklar üzerinde tasarrufta bulunabilir.[421]

Ebced, Arap alfabesinde harflerin kolaylıkla ezberlenmesi için, mânâ güdülmeden harflerin birleştirilmesiyle meydana getirilmiş sekiz kelimenin ilkinin adı olduğu gibi tümünün de adıdır.[422] Ebced hesabı, Arap alfabesindeki harflerin her birine belirlenmiş birer sayı vererek bir kelimenin sayısal değerini hesaplama ve bu değerden yola çıkarak kelimeyle aynı sayısal değere sahip başka kelimeler veya şeyler arasında bağlantı kurup yorumda bulunmaktır.[423] Ebced tertibinde sıralanan

---

[414] İsmail Yakıt, *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme,* Ötüken Neşriyat A.Ş, İstanbul 1992, s. 30.
[415] Mehmet Emin Bozhüyük, "Hurûf", *DİA*, c. XVIII, s. 399.
[416] Süleyman Uludağ, "Ahmed b. Ali el-Bûnî", *DİA*, c. VI, s. 416.
[417] Bir nüshası Halet Efendi, nr. 812/100^{b}-104^{b}'de olan eserde işlenen mevzu, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'de de yer almaktadır.
[418] Bu eseri kayıptır. Ancak *el-İcâze* adlı eserinde İbn Arabî bu eserinden bahsetmektedir. Mahmud Erol Kılıç, *Şeyh-i Ekber/ İbn Arabî Düşüncesine Giriş,* Sufi Kitap, İstanbul 2011, s. 71.
[419] Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud, nr. 2537, vr. 21^{b}-30^{b}.
[420] İbn Haldun, *Mukaddime,* Onur Yayınları, Çeviren: Turan Dursun, Ankara 1977, c. I, ss. 279-283.
[421] Bozhüyük, "Hurûf", *DİA*, c. XVIII, s. 399.
[422] Yakıt, *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı*, s. 23.
[423] Uludağ, *TTS*, s. 114.

harflerin oluşturduğu kelimelerin ilk üçü olan "Ebced, Hevvez ve Hutti" birler (âhâd: 1-10), ortadaki ikisi olan "Kelemen ve Sa'fas" onlar (aşerât: 20-90) ve son üçü "Karaşet, Sehaz ve Zazağ" da yüzler (miât: 100-1000) basamağında bulunan rakamları gruplandırır. Arapça'da "et-tâü'l-merbûta" denilen te (ة) açık te (ت) gibi, med-elif (آ) ve hemze de (ء) kürsüsü ne olursa olsun elif (ا) gibi kabul edilmiştir. Ayrıca Farsça ve Osmanlıca alfabelerde yer alan pe (پ), çe (چ), je (ژ) ve sağır kef (گ) Arapça'daki bâ (ب), cim (ج), ze (ز) ve kef (ڤ) gibi kabul edildiklerinden sayı değerleri de bu harflerinkilerle aynıdır. Ebced hesabındaki harflerin sayı değerleri, hesaplanışlarındaki farklılıklara göre el-cümelü'l-kebîr (asıl ebced), el-cümelü'l-ekber, el-cümelü's-sağîr ve el-cümelü'l-asgar gibi değişik isim ve tasniflerle ele alınmıştır.[424]

İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere* ve *Teshîrü'l-Ekber fî İlmi'l-Hurûf* adlı eserlerinde ebced hesabı, cümel-i sağîr, cümel-i ekber, cümel-i kebîr ve anâsır-ı ebced hakkında bilgiler vermiştir. Alfabenin kolay öğrenilmesi için ibâreler şeklinde sıralanan bu sekiz kelimeyi, harfleri farklı birleştirmesinden dolayı ikinciden itibaren farklı adlandırmış ve yedi kelime olarak sıralamıştır. Şöyle ki: Ebced, Hevvez, Hutti, Kelemen, Sa'fas, Karaşet, Sehaz, Zazağ[425] olan bu sekiz kelime *Fusûl-i Aşere*'de Ebced, Hevvezah, Tîkel, Mensa', Feskar, Şetseh, Zezağ olarak yedi kelime halinde geçmektedir.[426] Oluşturduğu ebced tabloları bu isimlere göre olmakla birlikte sayı değerlerinde bir değişiklik yoktur. Aşağıda tablolar gösterilmiştir.

[424] Mustafa Uzun, "Ebced", *DİA*, c. X, s. 69.
[425] Yakıt, *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı*, s. 24.
[426] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 31[b]-32[a].

Eserdeki asıl ebced (cümel-i kebîr) ve harf değerleri şu şekildedir;[427]

Tablo 1. Cümel-i Kebîr'in Sayısal Değerleri

ا	ب	ج	د	ه	و	ز
١	٢	٣	٤	٥	٦	٧
ح	ط	ى	ك	ل	م	ن
٨	٩	١٠	٢٠	٣٠	٤٠	٥٠
س	ع	ف	ص	ق	ر	ش
٦٠	٧٠	٨٠	٩٠	١٠٠	٢٠٠	٣٠٠
ت	ث	خ	ذ	ض	ظ	غ
٤٠٠	٥٠٠	٦٠٠	٧٠٠	٨٠٠	٩٠٠	١٠٠٠

Kaynak: İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere,* 22[a].

Eserdeki cümel-i sağîr, cümel-i kebîrden matruh olup aşerât, miât, ulûf adedlerinden aşar (on) alınarak hesaplanmaktadır ve harf değerleri şu şekildedir;[428]

Tablo 2. Cümel-i Sağir'in Sayısal Değerleri

ا	ب	ج	د	ه	و	ز
١	٢	٣	٤	٥	٦	٧
ح	ط	ى	ك	ل	م	ن
٨	٩	١	٢	٣	٤	٥
س	ع	ف	ص	ق	ر	ش
٦	٧	٨	٩	١	٢	٣
ت	ث	خ	ذ	ض	ظ	غ
٤	٥	٦	٧	٨	٩	١

Kaynak: İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere,* 29[b].

[427] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere,* 22[a].
[428] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere,* 29[b].

Eserdeki cümel-i ekber hesabı, harflerin rakamsal yazılışlarının ebced hesabına göre toplanmasıdır. Şöyle ki elif harfinin ebced değeri 1 yani ehaddir. Ehad kelimesinin harfleri احد 'den oluşmaktadır ve cümel-i kebîre göre 1+8+4=13 tür ve harf değerleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.[429]

Tablo 3. Cümel-i Ekber'deki Sayısal Değerler

	و	ه	د	ج	ب	ا
سبعه / 137	ستّه / 465	خمس / 705	اربع / 278	ثلث / 1035	اثنين / 611	احد / 13
ن	م	ل	ك	ى	ط	ح
خمسين / 760	اربعين / 333	[430] / 1090	عشرين / 630	عشره / 575	تسعه / 535	ثمانه / 596
ش	ر	ق	ص	ف	ع	س
[431] / 1080	مأتين / 501	مأيه / 56	تسعين / 590	ثمانين / 651	سبعين / 192	ستين / 520
غ	ظ	ض	ز	خ	ث	ت
الف / 611	تسعمأيه / 581	ثمانمأيه / 1642	سبعمأيه / 112	ستّمأيه / 511	حمسمأيه / 1751	اربعمأيه / 1324

Kaynak: İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 33[b].

[429] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 33[b].
[430] Metinde boş bırakılmıştır. Tablodan anlaşılacağı üzere "30" olmalıdır.
[431] Metinde boş bırakılmıştır. Tablodan anlaşılacağı üzere "300" olmalıdır.

Kâinatın ruhu gibi insanın ruhu da ilâhi bir mahiyet ve cevher arzederken, bedeni de maddî âlemden bir cüz oluşturmaktadır. Maddî âlem "anâsır-ı erba'a" (dört unsur) denilen toprak, su, hava ve ateşin muayyen terkiplerinin gelişimiyle meydana gelmiştir. Varlığın esâsını oluşturan yirmi sekiz harf dengeli bir dağılımla bu unsurlarda yer alır.[432] İnsanın bu âlemdeki mevcudiyetinin dört ana unsurdan teşekkül ederek varlığa gelmesi ve her unsurun ebced alfabe sırasına göre yedişerli gruplar halinde bir takım harflere karşılık olması, ayrıca insanın kâinatın özünü oluşturması düşüncesi, insanla felekler ve burçlar arası ilişkinin var olduğu anlayışını da getirmiştir.

Şeyh-i Ekber İbn Arabî *Fütûhât-ı Mekkiyye* adlı eserinde bu konuyla ilgili bir bâb ayırmış ve dokuz bahis halinde işlemiştir.[433] Kendisine göre harfler de bir ümmettir, onlar da yükümlüdür ve muhataptır.[434] Eserde vücûd genel bir kavram olarak görülür ve hem Tanrı'yı hem de âlemi içine alan bir bütün olarak tanımlanır. Harfler ise bu iki varlığı birleştirmektedir. Buna göre harfler ile vücûd arasında kaplam yönünden bir özdeşlik söz konusudur. İbn Arabi harflerle vücûd arasında böyle bir ilişki kurduktan sonra, varlık mertebelerinin benzerini harfler düzleminde tasarımlar. O, bu tasarımı keşfe dayandırır.[435]

İbn Arabî harfleri dört mertebeye taksim etmiştir. Bunların birinci mertebesi yedi felek olan Elif, Ze, Lâm harfleridir. İkincisi sekiz felek olan Nun, Sad, Dat harfleridir. Üçüncüsü dokuz felek olan, Ayn, Ğayn, Sin, Şın harfeleridir. Dördüncüsü de on feleğe âit olan diğer harflerdir. Bunun yanı sıra her harfin doğası da dört unsura karşılık olarak taksim edilmiştir. Feleklerin yaşlık, kuruluk, sıcaklık ve soğukluk gibi dört temel tabiata olan etkisinden bahsetmiştir.[436] Harfleri âlemlerle de ilişkilendirmiş, sınıflandırma yapmıştır. Ona göre birinci âlem gayb ve lütuf âlemidir. Bu âlemdeki harfler Ğayn, Sad, Kef, He, Te, Fe, Şın, Hı, Se ve Ha'dır. Bunlar rahmet, lütuf, yumuşaklık, yakınlık, dinginlik, ağırbaşlılık, iniş, tevâzu harfleridir. İkinci âlem şehâdet ve kahır âlemidir. Bu âlemdeki harfler kalan diğer harflerdir.

[432] Yakıt, *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı*, s. 30.
[433] Yakıt, *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı*, s. 31.
[434] İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, c. I, s. 158.
[435] Tahir Uluç, "İbn Arabî'de Mistik Sembolizm", *TASAVVUF: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl 7(2006), sayı XVI, s. 170.
[436] İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, c. I, s. 138-140.

Mülk, otorite, kahır, şiddet, cihat, çatışma ve didişme âlemidir.[437] Varlık mertebelendirmesinde ise melekût âlemi, ceberût âlemi, mülk ve şahadet âlemi, karışık âlem gibi âlemlere harflerin aidiyetlerini göstermiş,[438] harflerin sayısal değerlerinin bilinmesine göre keşf sahibi olanlara ruhânî menzil ve makamların ve mutlak birliğin sırlarının da açılacağını söylemiştir.[439]

İbn Îsâ da bu anlayış ile yirmi sekiz harf ve yedi kelimeden oluşan ebced, yedi kevkeb ve dört ana unsuru, insan tabîatıyla ilişkilendirmiş ve şu şekilde göstermiştir:[440]

Şekil 5. İnsan Tabiatı ile Kevkeb İlişkisi

Unsur => Kevkeb	**Kamer**	**Utarid**	**Zühre**	**Şems**	**Mirrîh**	**Müşterî**	**Zuhal**
Nârî -نارى	ذ	ش	ف	م	ط	ه	ا
Hevâî -هوائ	ض	ت	ص	ن	ى	و	ب
Mâî -مائ	ظ	ث	ق	س	ك	ز	ج
Turâbî -ترابى	غ	خ	ر	ع	ل	ح	د

Kaynak: İbn îsa, *Fusûl-i Aşere*, 32[b].

Fusûl-i Aşere'de esmâyı şerh ederken İbn Îsâ ayrıca bazı isimler için kimlerin virdleri olduğunu da bildirmiştir. Bunlardan Muhyî ismi için *"Hz. İsâ'nın, Reşîd ismi Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Şeyh Mecdüddîn Akhisârî, Cafer-i Sâdık (ö. 148/765) ve Şeyh Şiblî'nin virdidir"* demiştir. Hz. Yunus balık karnında Müheymin ismiyle niyazda bulunmuş, Kavî ismini Akşemseddin'nin İstanbul'un fethinde ve Sultan Selim Mısır'a girdiğinde okuduklarını belirtmiştir. Câmi' ismi için *"İbrâhim Pâşâ-yı maktül Sultan Süleyman Hân'ı bu isimle teshîr etmiştir"* demiştir.

[437] İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, c. I, ss. 214-227.
[438] İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, c. I, s. 157.
[439] İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, c. I, s. 219.
[440] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 32[b].

Metinde belirtildiği üzere esmâ zikri ile meşgul olacak kişi öncelikle itikatta, taâmda ve libâsda temiz olmalıdır.[441] Esmâ cümleleri ya murâd ya teshîr ya da kahr için okunmaktadır. Kahr için okuyacak olanın mazlûm ve sâbir, kahredilecek olanın zâlim olması gereklidir; aksi durumda zâlimin zâlime te'sîri olmamakta ve okuyanın kendisine dokunmaktadır.[442] Bütün nebîlerin, velîlerin ve mü'mînlerin evrâdı olan esmâ zikri[443] için bir mürşidden icâzetli olmak gerekmektedir. Ancak bir icâzeti olmayan da bu zikirden mahrum kalmamalıdır. Diğer eserlerinde de belirttiği gibi eserlerini okuyan kişi Şeyh İbn Îsâ'dan icâzetli olduğunu söyleyerek zikre başlayabilmektedir.[444]

Okunacak isim sayısı bir ya da iki ise "yâ" nidâsıyla, üçden fazla okunacaksa "elif lam" takısıyla okunmalı, kevâkib sâatlerine dikkat edilmelidir. İbn Îsâ'nın bildirdiğine göre yedi gün için, yedi yıldızın, yedişer sâati bulunmaktadır. Kişi esmâya hangi gün hangi sâatte başlarsa her gün o saatin yıldızını bulmalı ve sekiz gün kadar meşgul olmalıdır ki tesiri tam olsun. Esmânın adedleri tam okunmalıdır. Fazla okunmasında zarar yoktur, ancak eksik okunursa tesirin de eksik olacağı belirtilmiştir. Aded tamamlanınca duası edilmelidir. On kadar esmâyı birleştirip okumak câizdir. Esmâ zikrine Fâtiha Sûresini doksandokuz kere besmelesiz, yüzüncüde besmele ile okunup başlanması gerekmektedir. Ancak bu ilk okumada geçerlidir, her gün okunacak esmâ için gerekli değildir.[445]

İsimlerin zikredileceği günler ve vakitleri, kevkeb ve günlere göre değişmektedir. İsâbet ettiği günlerin kolay anlaşılması ve bulunması için aşağıdaki tablo oluşturulmuştur:[446]

[441] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere,* 20[a].
[442] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere,* 20[a].
[443] Külekçi, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, s. 47.
[444] Külekçi, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, s. 48.
[445] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere,* 20[a]-22[a].
[446] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere,* 21[b].

Şekil 6. Esmânın Zikredilecek Gün ve Saatleri

Kevkeb	Gök	Yekşenbe	Düşenbe	Seşenbe	Çeharşenbe	Pencşenbe	Âzine	Sebt
Zuhal	7	Beyne's-salateyn	Kuşluk	İkindi	Zeval	Akşam	Öğlen	Sabah
Müşteri	6	İkindi	Zeval	Akşam	Öğlen	Sabah	Beyne's-salateyn	Kuşluk
Mirrîh	5	Akşam	Öğlen	Sabah	Beyne's-salateyn	Kuşluk	İkindi	Zeval
Şems	4	Sabah	Beyne's-salateyn	Kuşluk	İkindi	Zeval	Akşam	Öğlen
Zühre	3	Kuşluk	İkindi	Zeval	Akşam	Öğlen	Sabah	Beyne's-salateyn
Utarid	2	Zeval	Akşam	Öğlen	Sabah	Beyne's-salateyn	Kuşluk	İkindi
Kamer	1	Öğlen	Sabah	Beyne's-salateyn	Kuşluk	İkindi	Zeval	Akşam

Kaynak: İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere,* 21[b].

Murâdı olan kişi esmâ şerhindeki ilgili isimleri bulup, o ismi adedince ve saatinde zikretmelidir. İsmin zikredilecek adedi, İbn Îsâ tarafından ebced hesabına göre hesaplanmıştır.[447] Biz bu adetleri şerhlerinde her ismin yanında, parantez içinde belirtmeyi uygun bulduk. Eserde esmâ şerhleri ve hangi dünyevî tesiri meydana getirdikleri şu şekilde bildirilmiştir.

Yâ Allah (66)- Şems saatinde okunan bu isim kişinin kalbine ziyâ verir ve nûr-ı ilâhi ile dolar, gam ve fesâdat gider. Dâima ferâhlık oluşur. Dünya malı eksilmez, mansıbdan ve merâtibden tenezzül etmez. Kalbinden mâsivâ rengi silinir ve kırk gün adedine riâyet edilerek okunursa latîf vâkıalar hâsıl olur.

Yâ Rahmân (298)- Rahmân, Şems saatinde bu ismi okuyanın şehâdet âlemine ait muradlarını kabul eder. Ekâbirden murâd hâsıl olur ve dünyâ genişliği elde eder,

[447] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere,* 20[a]-29[a].

devlet ve saâdet bulur. Mansıb ve merâtib sâhibi olur. Hasis (cimri) üzerine okunursa sahî (cömert) olur.

Yâ Rahîm (258)- Rahîm, Şems saatinde bu ismi okuyanın bâtın âlemine ait muradlarını kabul eder. Gadab def'olur. Zâlim düşman üzerine okunursa zulmü kesilir, adalet üzere olur.

Yâ Melik (90)- Bu isim kişinin zâhirini ve bâtınını kuvvetlendirir. Şems saatinde bu isim okunursa seferde ve hazerde belâlardan ve görünmez âfetlerden emin olur. Pâdişâhlar meşgul oldukça vilâyetler fethederler.

Yâ Kuddûs (170)- Bu isimle Müşteri saatinde meşgul olan kişi her meclisde hayır ile anılır. Bir mekânı ateş tutsa bununla defedilir. Gönülden hayâlleri siler. Kalplerin teshîri için denenmiştir.

Yâ Selâm (131)- Bu isimle meşgul olan âfetden, ekâbir haşmetinden, sular geçerken, ateşden, yıldırımlı yağmurlardan ve harâmilerden evde ve yabânda emin olur. Müşteri saatinde okunur.

Yâ Mü'min (136)- Dünyevî ve uhrevî murâdlarının kabul olunmasını isteyen Zühre saatinde bu ismi okur. Meşgul olanın kalbi nurlanır. Hasmına gâlib olur. Meşgul oldukça malı artar ve ekâbiri teshîr etmekde gayet faydalıdır.

Yâ Müheymin (145)- Müşteri saatinde meşgul olan kişi düşmanına gâlib olur. kelimâtta kavî olur. Yunus Peygamber balık karnında bu isme meşgul olup kurtulmuştur. Peder ve mâder teshîrine iyidir.

Yâ Azîz (94)- Kişi bu isme Mirrîh saatinde meşgul olursa ulular katında azîz, düşmanı makhûr ve hasmı mağlûb olur. Bu isim teshîr, kahr için câizdir ama teshîr niyetine olursa Müşteride meşgul olunmalıdır.

Yâ Cebbâr (206)- Bu isim Mirrîh saatinde zâlim, münâfık, kezzâb üzerine okunursa tenezzül ederler ve her biri bir derde mübtelâ olur ve halkın dili bağlanır. Meşgul olan üzerine râtıb ve yâbis kelimeler edemezler.

Yâ Mütekebbir (662)- Müşteri saatinde meşgul olanlar muradlarına kavuşup, ulu kişi olur. Teshîr-i ekâbir için mücerrebdir (denenmişdir). Pâdişâh ve vüzerâ ve umerâ gibi cümlesine teshîrdir.

Yâ Hālık (731)- Her işin başında meşgul olanların sonu murâd edilen şekilde olur. Şems saatinde, gizli olan ortaya çıksın ve hâin-müstakîm bilinsin diye meşgul olanlara düşman kalbinde ne varsa malum olur.

Yâ Bâri‘ (204)- Şeyh Şiblî, bu isme meşgul olanın hasmına gâlib olacağını söyler. Şems saatinde okunur. Meşgul olan iller elinden gelmez işler işler.

Yâ Musavvir (336)- Kamer saatinde meşgul olan kişi dilediğini rüyâsında görür ve bir kişinin şeklini mülâhazaya getirmek için okunur. İsme meşgul olacak kişi meşgul olmadan,dilediği kişinin şekli görünür.

Yâ Gaffâr (1281)- Zühre saatinde okunan bu isme meşgul olan, beylerin hışmından ve kadıların zülmundan Gaffâr'a duada bulunduğu sürece kurtuluşa erer, belâlar def'olur. Günâhkârlar tevbe eder, dünyâ-ahiret mağfiret bulur.

Yâ Kahhâr (306)- Mirrîh saatinde düşmanın kahrı, zülmün def'i, nuhûsetin (uğursuzluk) ve afâtın giderilmesi için okunur. Meşgul olundukça adedi düşer. Bu isimde adede sürekli riâyet etmek gerekmez ama adedden eksik olmamalıdır. Ne kadar fazla okunursa o kadar harâret artar ve harâret arttıkça tesir de artar ve etkisi düşmana çabuk erişir.

Yâ Vehhâb (14)- Zühre saatinde okunan bu isimde saate sürekli dikkat etmek gerekmemektedir. Parmakların boğumları sayılsa on dört olur. Başparmak iki ekdir kalanı üç ekdir. Bir kişi beş vakit farz namazın sonunda ondört kerre Yâ Vêhhâb derse o kişi ömründe dünya azlığı görmez. Dünyâ tahsili için çokça denenmiştir.

Yâ Rezzâk (308)- Kişi Zühre saatinde bu isme devam ederse, borçlu olan borçlarını öder ve gamları gider. Dünyevî murâdların cümlesi hâsıl olur.

Yâ Fettâh (489)- Meşgul olanın, beyler ve padişahlar huzurunda sözleri makbûl olur. Utarid saatinde bu ismi okuyan tâlibin hâcetleri giderilir.

Yâ Alîm (150)- Müşteri saatinde okuyan kişi dost, düşman, ekâbir vesâir avâm gönüllerinde olan efkârın ne olduğunu bilir. Meşgul olan üzerine nazarları temiz midir değil midir, bir kişiden yarar gelir mi, hizmet ettiği kişiden kendisine hayr gelir mi öğrenir, hayr-şer her ne ise kendisine malûm olur.

Yâ Kâbız (903)- Müşteri saatinde meşgul olan murâdına kavuşur. Her kim bu isme devam ederse bütün âlem onu severler. Pâdişâhlar hışmından korunur. Bir kere adedince okuyan reâyâ üzerine adaletli davranır. Meclisde hayr ile yâd olunup, kıyâmet kopunca iyi isimle anılır. Adaletde ve cömertlikte lâ nazîr (benzersiz) olur. Bu isim teshîr-i ekberdir.

Yâ Bâsıt (72)- Zühre saatinde, teshîr-i müennes ve dünya cem‘ için ve ekâbirden rızk taleb etmek için okunursa muradına kavuşur.

Yâ Hâfız (1481)- Kahriyyedendir ama helâk etmez, nuhûset verip düşmanı hasta eder ve zâlim üzerine okunursa ziyana uğratır. Zuhal saatinde okunur.

Yâ Râfi‘ (351)- Şems saatinde ekâbire ve pâdişâhlara tesir etmek ve kalpleri cezbetmek için okunur. Meşgul olan yüksek mertebe bulur. Bir kişi rüzgâr çıksın diye okuyup ve ne tarafa arkasını dönerse o taraftan rüzgâr çıkar.

Yâ Muizz (117)- Şems saatinde okuyan iki cihânda saâdet bulur. Mansıbdan ve merâtibden tenezzül etmez, zâhiren ve bâtınen dâima terakkî bulur.

Yâ Müzill (870)- Mirrîh saatinde kimin üzerine okunursa zelîl olur. Eğer zâlim mazlûm üzerine okursa, okuyan zâlimi zelil eder, okuyanın mutlaka mazlûm olması gereklidir.

Yâ Semi‘ (180)- Dost ve düşman, mahbûb ve mahbûbe gönlünde olan hayrın ve şerrin işitilmesi, her birinin murâdının bi’l-cümle malûm olunması için Müşteri saatinde okunur.

Yâ Basîr (302)- Büyük etkisi olan isimlerdendir. Şems saatinde meşgul olan dişi veya erkek görmediğini görür. Pâdişâhlar, vüzerâ, umerâ, ekâbir ve genç-ihtiyar üzerine tesir eder.

Yâ Hakem (68)- Emîr, kadı yâhud müftünün hükmünde hatâ etmemesi için Şems saatinde okunur.

Yâ Adl (104)- Şems saatinde meşgul olan zulümden kesilir. Bir kimse üzerine meşgul olurlarsa onun dahî zulmünü adalete döndürür, yâvuzluğu gider, iyilerden olur.

Yâ Latîf (129)- Bir kişiden bir nesne isteyecek olan kişi bu isme meşgul oldukça murâdı hâsıl olur. Zühre saatinde okunur.

Yâ Habîr (812)- Müzekker için Şems saatinde, müennes için Kamer saatinde okunur. Meşgul olan erkek dişi üzerine fayda ve zarar var mı bilir, anlar.

Yâ Halîm (88)- Zâlim erler, yâvuz kadınlar üzerine okunursa sakinleşirler. Zuhal saatinde okunur.

Yâ Azîm (1020)- Devlet, saâdet, gayret, mansıb ve merâtib bulmak için Utarîd saatinde okunur. Meşgul olan günden güne terakkîde olur.

Yâ Gafûr (1286)- Şems saatinde okuyan hapisden kutulur ve kul ise hür olur ve gamgîn (dertli) ise şâd olur.

Yâ Şekûr (526)- Müzekker için Şems saatinde, müennes içün Zühre saatinde okunur. Meşgul olan erkek dişi belâlardan, zulümden ve kahrdan emîn olur.

Yâ Alîyy (110)- Şems saatinde meşgul olanı halk-ı âlem severler ve kadr-i âli bulur.

Yâ Kebîr (232)- Meşgul olan pâdişâhlardan ve vüzerâdan iyilikler bulur, mansıblar alır, mertebeler elde eder ve sürdürdükçe terakkî eder. Müşteri saatinde okunur.

Ya Hafîz (998)- Hasta üzerine okunursa sıhhat bulur ve gönül kasâvetleri gider, husûsan tâûn ve vebâlarda meşgul olunur. Şems saatinde okunur.

Yâ Mukīt (550)- Şems saatinde meşgul olan kuvvet bulur: güreşçi, zûrbâz, kemânkeş olması farketmez.

Yâ Hasîb (80)- Hasis üzerine Zühre saatinde okurlarsa cömerd olur, okuyan dahî teshîr bulur.

Yâ Celîl (73)- Şems saatinde okunur. Süren ve sürülen dünya ehli olsa, hevâlardan kesilir ve latîf vâkıalar görür. Aşk-ı mecâzi ilâhîye tebdîl olur.

Yâ Kerîm (270)- Zühre saatinde meşgul olan gamdan uzaklaşır. Yâre vuslat bulur. Hatalardan kurtulur, atâlar bulur. Mâl-ı Kârun ve zâlim zülmünden emin olur. Hasta ise sıhhat bulur. Müşteri saatinde teshîr-i müzekker için gâyet kuvvetlidir.

Yâ Rakīb (312)- Zühre saatinde okunur. Meşgul olan teshîr için müennesde Zühre ve müzekkerde Müşteri ve ekâbirde Şems saatlarinde okursa muradına kavuşur.

Yâ Mucîb (55)- Müşteri saatinde okuyanı Hüdâ redetmez. Ancak kebâir dileği makbul değildir.

Yâ Vâsi‘ (137)- Kamer saatinde okunur. Teshîr-i zen ve dünyâdır. Gamı giderir, mansıb ve merâtib yönünden kalbe genişlik verir.

Yâ Hakîm (78)- Zühre ve Kamer saatinde okunması teshîr-i müennes ve müzekker için denenmişdir.

Yâ Vedûd (20)- Meşgul olanın kalbi nûrlanır ve keder kalmaz. Teshîr-i müennes-müzekker, zengin-fakir birdir. Vedûd harflerinin telaffuzu ağızdadır söylerken yebûset (kuruluk) verir. Halvetîlerde bu hâl vardır onun için ekseri müksiri'l-kelâmdır. Kamer saatinde okunur.

Yâ Mecîd (57)- Dünyevî ihtiyaçlar için meşgul olan muradına kavuşur. Zühre saatinde okunur.

Yâ Bâis (573)- Şems saatinde meşgul olana gizli işler âşikâr olur. Düşman zarar verir mi, dost iyilik eder mi kendisine malûm olur.

Yâ Şehîd (319)- Müşteri saatinde okunmasının etkisi kuvvetlidir. Kalbi aydınlatır. Düşman üzerine okundukça dost olur. Meşgul olana harâret vermez.

Yâ Hak (108)- Saat[448]

Yâ Vekîl (66)- Zühre ve Müşterî saatinde okunması dişi veya erkek farketmez etki eder. Bu isimle çok meşgul olunması halinde meşgul olan hasmına gâlib olur ve harâret vermez.

Yâ Kavî (16)- Mirrîh saatinde murâdın fethine okunur. Akşemseddin Hazretleri İslâmbol fethinde ve Sultan Selim Mısır'a girdiğinde bu ismi okumuşlardır.

Yâ Metîn (500)- Zührede saatinde meşgul olan ve olunan ulu, bây, sahî olur.

Yâ Velî (46)- Mirrîh saatinde meşgul olan latîf vâkıalar görür, kalbi letâfet bulur ve salâha meyl eder.

Yâ Hamîd (62)- Müşteri saatinde meşgul olan nefsâni hevâlardan kesilir. Âlemde iyi adla anılır ve aklı ziyâde olur.

Yâ Muhsî (148)- Şems saatinde meşgul olan muhabbet-i dünyâdan ve aşk-ı mecâziden kesilir, ehl-i ırz olur.

Yâ Mübdî (56)- Müşteri saatinde meşgul olan murâd edindiğini rü'yâsında görür ve zâhirde dahî teshîrdir.

Yâ Muîd (124)- Utarid saatinde okunur. Masru (saralı) ve korkulu düşler görenler meşgul olurlarsa murâd hâsıl olur.

Yâ Muhyî (68)- Zühre saatinde meşgul olana halk-ı âlem kıyâmete değin tâbi olurlar ve tam teshîrdir. İsâ aleyhi's selâmın virdidir.

Yâ Mümît (490)- Mirrîh saatinde kimin üzerine okunursa ona uğursuzluk gelir, merîz (hasta) olur yahûd ölür.

Yâ Hayy (18)- Şems saatinde ya hasta olan meşgul olur yâ da hasta üzerine okunur. Mahbûs meşgul olursa kurtulur.

[448] Bu isim için metni hazırlarken esas alınan tüm nüshalarda sadece bu kadarına rastladık, açıklamaya ulaşamadık.

Yâ Kayyum (156)- Müşterî saatinde meşgul olan saâdet, mansıb, merâtib elde eder ve yâre vuslat bulur. Ele gelenin elden çıkmaması için meşgul olunur.

Yâ Vâcid (14)- Zuhal saatinde meşgul olan dilden, gönülden, sihrden ve mekrden (aldanmaktan) emin olur. Meşgul olana Hak Teâlâ veled-i sâlih verir.

Yâ Mâcid (48)- Zühre saatinde meşgul olanın tasaları gider ve saâdet-i ebedî bulur. Bu ismin vefkini çıkarıp içerlerse Hak Teâlâ veled-i sâlih verir.

Yâ Vâhid (19)- Mirrîh saatinde meşgul olan mâsivâdan kesilir ve kalbi nurlanır ve meşgul olunana dahî etki eder.

Yâ Ehad (13)- Müşteri ve Mirrîh saatinde meşgul olan ve olunan ehl-i hevâdan kesilir, Hakk'la olur. Yaramaz yoldaşlardan zarar görmez.

Yâ Samed (134)- Müşteri saatinde meşgul olunması müzekker ve müennes için teshîr-i âmmdır.

Yâ Kādir (305)- Şems saatinde meşgul olan gazâda, davâda ve ticarette kâdir olur.

Yâ Muktedir (744)- Şems saatinde meşgul olan a'dâya gâlib ve dost üzerine her sözünde güçlü olur. Ricâ vaktinde meşgul olanlar ulular katında sözünde tesirli olur. Hacı Bayram Sultân virdidir, etkilidir.

Yâ Mukaddim (184)- Ekâbir ve pâdişâhlar katında makbûl olmak, müstekîm anılmak, saâdetin artması ve ebedî nuhûset görmemek için Zuhal saatinde meşgul olunur.

Yâ Muahhir (841)- Zuhal saatinde meşgul olana düşman etki etmez. Nifâkdan, kezzâbdan, bühtândan, hışımdan ve zülmdan emîn olur.

Yâ Evvel (37)- Şems saatinde meşgul olan her işin üzerine gâlib olur ama her iş öncesinde başlamadan okumalıdır.

Yâ Âhir (801)- Mirrîh saatinde okunur, kahriyedendir. Zâlimleri ve a'dâları ıslâh eder, hasta ve helâk eder.

Yâ Zâhir (806)- Zuhal saatinde kim meşgul olursa ve kime meşgul olur ise kini, kibiri, gadabı ve hayâlâtı gider. Genele teshîr eder.

Yâ Bâtın (62)- Kamer saatinde meşgul olan kişi latîf düş ve rüyâlar görür ve murâdı rüyâsında bilinir. Gam bulutlarını giderir, mânevi güneş ortaya çıkar.

Yâ Vâli (47)- Şems saatinde meşgul olan, her kişi ile dost olur ve âlemde düşmanı kalmaz. Güçlü teshîrdir.

Yâ Müteâlî (551)- Zuhal saatinde meşgul olan ehlullah makamlarından tenezzül etmişlerse geri terakkî ederler. Ululara saat lâzım değildir ama mansıb ve merâtib terakkîsinde lâzımdır.

Yâ Berr (202)- Zühre saatinde okunur. Teshîr-i dünyâdır. Meşgul olan malının hesâbını bilmez. Yâr ve ağyâr ayağına gelir.

Yâ Tevvâb (409)- Müşteri saatinde meşgul olan hevâlardan kesilir, kalbi nurlanır ve kebâirden emîn olur. Hüdâ katında duası red olunmaz.

Yâ Müntakım (630)- Kahriyedendir. Düşman ve asker üzerine okunursa okuyana karâr ve mukâvemet edemezler. Mirrîh saatinde okunur.

Yâ Afüvv (156)- Şems saatinde meşgul olanın kalbi nurlanır, günâhları gider ve mecâzi hevâları kesilir.

Yâ Raûf (287)- Utarid saatinde yâvuzlar ve zâlimler üzerine okunur. Erkek-dişi üzerine okumak câizdir ve mücerrebdir.

Yâ Mâlikü'l-Mülk (212)- Utarid saatinde pâdişâhlar ve uluları teshîrdir. Dişi-erkek birdir.

Yâ Ze'l-Celâli ve'l-İkrâm (1100)- Şems saatinde meşgul olan zâhirde ve bâtında ebedî devlet ve saâdet bulur.

Yâ Muksit (209)- Müşteri saatinde okunur. Medyûn (borçlu), mahbûs, ma'zûl (işten çıkarılmış) meşgul olursa muradına kavuşur.

Yâ Câmi' (114)- Maktül İbrâhim Pâşâ, Sultan Süleyman Hân'ı bu isimle teshîr etmiştir. Teshîrde her murâd için bu denli güçlü bir isim yokdur. Müşteri saatinde okunur.

Yâ Ganî (1060)- Şems saatinde meşgul olan mansıb, merâtib ve kadr-i âlî bulur ve meşgul olunana da etki eder.

Yâ Muğnî (1100)- Zühre saatinde meşgul olan fakir ise zenginlik bulur, ma'zûl ise mansıb olur ve bende (köle) ise azâd olur.

Yâ Mâni' (161)- Şems saatinde okunur. Meşgul olana seferde, korkulu yerlerde zarar gelmez.

Yâ Dârr (1001)- Mirrîh saatinde kahriye için okunur.

Yâ Nâfi' (201)- Dosta ve düşmana karşı her işin başlangıcında meşgul olurlarsa neticesi hayr olur. Zuhal saatinde okunur.

Yâ Nûr (256)- Bu isim şirinliktir, meşgul olanı halk-ı âlem severler. Müsellesde vefkini okunurlarsa gâyet faydalıdır. Müzekker için Şems ve Müşteri, müennes için Zühre ve Kamer saatinde okunur.

Yâ Hâdî (20)- Şems saatinde meşgul olanı Hak Teâlâ dalâletden ve zindândan kurtarıp tarîk-i müstekîm üzere kılar. Irz ve saâdetini arttırıp, iki cihânda makbul olunanlardan eyler.

Yâ Bedî‘ (86)- Müşteri saatinde meşgul olan her hâlinde gün be gün terakkîde olur. Zâhir ve bâtında hiçbir murâdda tenezzül etmez.

Yâ Bâkī (113)- Şems saatinde meşgul olundukça kişi mansıb, merâtib, mâl ve evlâdını kaybetmez, elinde bâki kalır. Hiçbir işde tenezzül etmez.

Yâ Vâris (707)- Dünyevî ihtiyaçlarda Zühre saatinde okunan bu isim için ahirete yönelik isteklerde belirli bir saati yoktur. Meşgul olan neye niyet ederse mutlaka muradına ulaşır.

Yâ Reşîd (514)- Dünyevî murâdlar için Şems saatinde okunur. Ahirete yönelik istekler için belirli bir saati yoktur. Saâdet-i ebedî ve saltanat-ı sermedî isteyenler bu isime meşgul olurlar. Hasan Basrî rahimullah ve Şeyh Mecdüddîn Akhisârî’nin virdidir. Bu isim aynı zamanda Ca’fer-i Sâdık ve Şeyh Şiblî’nin de virdidir. Meşgul olan dünya ve âhirette mahrum olmaz.

Yâ Sabûr (298)- Şems saatinde meşgul olan ve olunan halîm olur; zulmü, hışmı gider ve kalbine genişlik gelir.

2.4. TASAVVUF ÂDÂBI

Sözlükte *"Terbiye, incelik, nezâket ve kabul gören kullara uyma"* demek olan edeb, tasavvufta kişiyi kötü hâl ve hareketlerden vazgeçiren bir meleke[449] olarak görülmüştür. Aynı zamanda esas, kural, âyin, hüküm, şart, ahlâk ve saygı gibi anlamlara gelen edeb terimi üzerinde tasavvufun doğuş döneminden itibaren önemle durulmuştur.[450]

Sûfîlerin sefer, hareket, ikâmet, hâl ve durumlarına göre hem ibâdetleri yerine getirirken hem de birbirlerine karşı davranışlarında birtakım edebleri vardır. Âdâb konusu onların şekil ve usûl bakımından başkalarından ayrıldıkları, kendilerine has özel durumlarıdır.[451] Sûfiler tasavvuf için ahlâkı, ahlâk için de edebi vazgeçilmez görmüşlerdir. Onlara göre edeb, bütün iyi ve güzel işlerin ayrılmaz bir parçasıdır.[452] Onlar tasavvufun genel esaslarına uygun olarak edebi zâhirî ve bâtınî olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Zâhirî edeb beden ve şeriatla, bâtınî edeb ise kalp ve Hak'la ilgilidir. Her ikisine de önem verilmekle birlikte esas olan bâtınî edebdir. Zira edebin bu şekli mutlaka bedene de yansır.[453] *Âvârifü'l-Maârif* sahibi *"İnsanın edebi ancak güzel ahlâkın tam manasıyla elde edilmesiyle kemâle erer. Güzel ahlâkın tamamı, huyun ve yaratılışın güzelliğinden oluşmaktadır. Dış yaratılış, insanın zâhirî sûretidir; ahlâk ise onun iç âleminin bir ifâdesi ve yansımasıdır"* der.[454] Abdullah İbn Mübârek de *"Kulluktaki (hizmetteki) edeb, hizmetten daha üstündür"* diyerek bâtınî edebin önemini vurgular.[455]

Sûfîlerden biri şöyle demiştir: *"Zâhiren ve bâtınen edebe sarıl. Zâhirî edeblerden birini kötü yapan kimse, zâhiren cezalandırılır. Bâtınî edeplerden birini kötü yapan kimse de, bâtınen (ilâhî feyzden mahrum bırakılarak) cezalandırılır.*[456] Yine Abdullah İbn Mübârek *"Kim edebleri hafife alırsa, sünnetlerden mahrûm bırakılarak cezalandırılır. Sünnetleri hafife alan kimse farzlardan mahrum*

[449] Süleyman Uludağ, "Edeb",*TTS*, s. 116.
[450] Süleyman Uludağ, "Edeb", *DİA*, c. X, s. 414.
[451] Serrac, *el-Lüma*, s.153.
[452] Himmet Konur, *İnsana Yolculuk-Tasavvuf Ahlâkı ve İlâhî Ahlâk*, H Yayınları, İstanbul 2009, s. 73.
[453] Süleyman Uludağ, "Edeb", *DİA*, c. X, s. 414.
[454] Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 353.
[455] Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 356.
[456] Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 357.

bırakılarak, farzları hafife alan da ma'rifetten mahrûm bırakılarak cezalandırılır" demiştir.[457]

İlâhi sırlara riâyet, Allah Teâlâ'yı murakabe etmek, havâtırı def ederek kalpleri korumak, Allah'tan başkasının bilmediği güzel düşüncelere sahip olarak uyanık bir kalp, duru bir zihin, sağlam bir niyet ve tam bir yönelişle Allah'a kulluk etmek de sûfîlerin dikkat ettiği âdâb ve şemâil cümlesindendir.[458]

Tasavvuf ve tarîkat terbiyesinin amacı sâliki Hakk'a ve halka karşı hem zâhir hem de bâtın itibariyle edebli hale getirmektir. Birçok hayır ve fazîletin kaynağı olan edebe uygun davranış tasavvufî hayatta çok geniş bir uygulama alanı bulmuştur. İlk sûfîler, camiye girmenin edebinden helâya girmenin edebine kadar bütün davranışlarını belirli kurallar çerçevesinde düzenlemişlerdir. Tarîkatlar döneminde bu kurallar "âdâb", "âdâb ve usul", "âdâb ve erkân" tâbirleriyle ifade edilmiştir.[459] Mutasavvıfların sohbetlerine katılan ve tarîkata intisâb eden kişilerin uymaları zarûrî olan âdâb ve erkândan, seyr ü sülûk sırasında göz önünde bulundurulması îcabeden kurallardan, şeyh ve ihvâna karşı takınılması gereken tavırlardan bahseden, mürîd ve dervişlere yol gösteren eserlere *Âdâbü'l-Mürîdîn, Edebü'l-Mürîd, Âdâbü'l-Mutasavvife, el-Vesâyâ, Tarîkatnâme* gibi isimler verilmiştir. Bu konuda bazı eserler yazıldığı gibi müstakil tasavvufî eserlerde bölümler de ayrılmıştır.[460] Meselâ Serrâc (ö. 378/988) *el-Lüma'*da, Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996) *Kūtü'l-Kulûb'*da, Kuşeyrî (ö. 465/1072) *er-Risâle'*de, Hucvîrî (ö. 465/1072) *Keşfü'l-Mahcûb'*da, Gazzâlî (ö. 505/1111*) İhyâ'*da, Abdülkâdir el-Geylânî (ö. 561/1166) *el-Gunye li Tâlibî tarîkı'l-Hak*'da ve Necmuddîn-i Dâye'nin (ö. 654/1256) *Mirsâdu'l-İbâd Mine'l-Mebde İle'l-Me'ad'*da âdâb meselelerine yer vermişlerdir.

Ebu'n-Necîb es-Suhreverdî'nin (ö. 563/1168) *Âdâbü'l-Mürîdîn* adlı eseri mürîdlerin âdâbı, İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) *Tedbîrât-ı İlâhiyye* adlı eseri meliklerin (halîfe ve hükümdarların) âdâbı ile ilgili olup, Ebû Hafs Ömer Suhreverdî'nin (ö. 632/1234) *Avârifü'l-Maârif*'i de bilinen ilk âdâb eserlerindendir.

---

[457] Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 357.
[458]Serrac, *El-Lüma'*, s.15.
[459]Süleyman Uludağ, "Edeb", *DİA*, c. X, s.414.
[460]Ebu'n-Necîb Ziyâüddîn Suhreverdî, *Âdâbü'l- Mürîdîn*, Çeviren: Süleyman Gökbulut, *Dervişin El Kitabı*, Tibyan Yayıncılık, İzmir 2010, s. 13.

İbn Îsâ, pîrim dediği babası Şeyh Mecdüddîn için yazdığı menâkıbnâmesine "*Menâkıb-ı Şeyh Mecdüddîn ve Âdâb-ı Sâlikîn"* adını koymuş ve menkıbelerde derviş olmak isteyenlerin, sâliklerin ve şeyhlerin âdâbından bahsetmiştir.[461] Ayrıca *Fusûl-i Aşere*'de tarîkat ehlinin olduğu kadar tarîkat mensubu olmayan kişilerin edeblerinden de bahsetmiştir.[462] Biz bu konuyu altı başlık hâlinde işlemeyi uygun gördük.

2.4.1. Padişahların Âdâbı

Çeşitli kesimlere mensup insanların kendilerine has edebleri bulunduğunu düşünen mutasavvıflara göre genellikle edeb; şerîat, hizmet, Hak ve hakīkat edebi olarak dörde ayrılır. Şeriat edebi Allah tarafından vahiy ve ilhamla öğretilir. Allah Peygamber'ini, Peygamber de ümmetini bu edeble terbiye etmiştir. Allah'ın Peygamber'ine öğrettiğine "ilâhî edeb", Peygamber'in ümmetine öğrettiğine "Muhammedî edeb" denir. Bu ikisini içeren şerîat edebi şer'î hükümlerin titizlikle uygulanmasından ibarettir. Hizmet edebi, padişahların ve devlet adamlarının huzurunda gözetilen edebtir. Sûfîlere göre hakîki hükümdar Allah'tır. Hükümdarlara karşı gösterilen edebin hakîkati Hakk'a gösterilen edebtir. Hizmet edebi şeriat edebinin özel bir kısmını teşkil eder ve eğer maddî bir fayda umulursa kişi aslında kendine hizmet etmiş olur. Hakk'a karşı edeb nerede, ne zaman ve kimde zâhir olursa olsun Hakk'ı kabul edip O'na boyun eğmek, O'ndan geleni asla reddetmemek ve her vakit O'ndan razı olmaktır. Hakîkat edebi, insanın Hakk'ta fâni olup kendini ve edebi görüp gözetmemesidir.[463]

Tedbîrât-ı İlâhiyye adlı eserinde *"İmam sâlih olunca, teb'a da sâlih olur, çünkü o Hakk'ın ahlâkıyla ahlâklanınca bu ahlâk onun teb'asında da zâhir olacaktır. Bu sebeple halîfe (hükümdar) şerîatı (ilâhi kānûnu, kānûnları) muhâfaza etmeli, mülkünü ona itâatli kılmalıdır, hem zâhir hem de bâtın hükümleri göz önünde bulundurmaktan gâfil olmamalıdır. Şefkat ile muâmele ve muhabbet etmelidir. Her birine mevki ve sınıfına göre bol bol bağışta bulunmalı, mârûf ile emr ve münkerden*

[461] İbn Îsâ, *Menâkıb-ı Şeyh Mecdüddîn ve Âdâb-ı Sâlikîn*, İstanbul Belediye Kütüphanesi, Osman Ergin Yazma, nr. 323.
[462] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 4^{b}-8^{a}.
[463] Süleyman Uludağ, "Edeb",*DİA*, c. X, s. 415.

nehy etmelidir"[464] şeklinde hükümdarlara tavsiyede bulunan İbn Arabî gibi İbn Îsâ da padişahların edeblerinden, yapması ve dikkat etmesi gereken hususlardan bahsetmiştir. İbn Îsâ'nın bu konudaki ifâdeleri ile İbn Arabî'ninkiler arasında pek çok benzerlik bulunmaktadır.

Yönetimi altında bulunduğu padişahlar, şehzâdeler için nazar ve himmette bulunarak onların ebedî saadete ulaşmaları için dua eden[465] İbn Îsâ'ya göre padişahlar,[466] İslâm'ın gereği üzere adaletli yönetim sergilemeli, düşmanlık içinde olanlara karşı durmalı, dostluk etmemeli ve hatta ortadan kaldırmalıdır. Şerîate aykırı vaaz etmekten sakınmalıdır. İdâresi altında bulunanların yaşadıkları haksızlıkları, ezâ ve zulümleri bilmeli, buna göre tedbirler almalı ve cömert olmalıdır. Hakka yakın olmak için cimrilikten, hasetten, dünya çokluğundan uzak durmalı, nefsinden başkasını kendisine düşman bilmemelidir. Çünkü nefsine tâbi olmayan Hak'la olur. Hak ile olana düşman zarar veremez. Bu yüzden kişi dâima hâlini bilip nefsinin ne istediğini anlamalı, İslâm şerîatı üzerine olmalı, evliyâ duası ile rif'at (yücelik) bulup dergâh katında makbul olmalı, böylece ebedî saâdete ermelidir. Zîrâ Hz. Ali *"Nefsini bilen rabbini bilir"* buyurmuştur. Hevâ ehli ile çok arkadaşlık etmemeli, cenâbetle yatmamalı, virânelerde ve meyhânelerde bulunmamalıdır. Zirâ gaflet saâdete zarar verir. Allah yolunda olanlara karşı garezsiz olmalıdır. Velîlerden ahvâl-i âlem ile ilgili bilgiler almalıdır.

Şeyh İsâ padişahlığa lâyık olanlar için şöyle demiştir:

> *"Padişahlar her daim hayırlı işler üzerine olmalı, yedi memleket yönetimi altında olsa kanâat etmemeli, diyâr-ı Asnam'ı İslâm mescidi hâline getirmeye niyet ederek, dîni yayma gayreti içinde olmalı. Bu niyet içinde olan padişahlara uğursuzluk gelmez. Ancak bu niyet ve gayret içinde olmazsa dîn şevket bulmaz. Sâlih amel üzere olan fukarânın ya sohbetlerine katılmalı ya haber yollamalı yahut varıp hayır dualarını almalı. Aksi hâlde nasibi kesilir. Gerekiyorsa hankahlardaki dervişlerin ihtiyâcını gidermeli; varsa borçlarını ödemeli, tamirleri yaptırmalı, yardımda bulunmalıdır. İkiyüzlülerle arkadaşlık etmekten kaçınmalı, ehl-i bid'at ve mülhîd ile konuşmaktan*

[464] İbn Arabî- Ahmed Avni Konuk, *Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi,* Hazırlayan: Mustafa Tahralı, İz Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 27.
[465] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 2[b].
[466] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 4[b]-5[b].

sakınmalıdır. Mezhebimizde cüzî ihtiyâr ile her gün taleb etmekle tedbirin takdire muvâfık olması ümid edildiği için Cebriyye i'tikâdındaki gibi kaderimdeki gelir deyip havâssdan vazgeçmemelidir."[467]

2.4.2. Şeyhlerin Âdâbı

Arapça "önder, kabile başkanı ve yaşlı adam" gibi anlamlara gelen şeyh için Farsça'da "pîr" kullanılır. Şeyhle aynı anlamda kullanılan mürşid, Arapça doğru yolu gösteren, irşâd eden demektir. Gerçek mürşid, Hz. Muhammed'dir. Diğer mürşidler O'nun manevî mirasını elde etmeye muvaffak olmuş kişilerdir.[468] Tasavvuf ehline göre mürşid bir tarikata intisap ederek seyr ü sülûkünü tamamlayan ve şerîat, tarîkat, hakîkat ilimlerinde yüksek dereceye ulaşan, müridlere rehberlik yapan ve onları irşad eden kişidir.[469]

İbn Îsâ eserinde tarîk-i meşâyihi Ka'be-i Celil yoluna, şeyhleri de o yolu yücelticilere benzetir. Hac yolunda kumandansız olanı harâmîlerin soyup, varını yoğunu alacağı gibi müridin gönül mülkü seyr ü sülûk harâmîleri olan kuvâ-yı hayâliyye, vehm-i fâside ve nefs-i emmâre tarafından harâb edebilir. Bu yüzden tâliblere ve sâliklere münâsib olan tertîb üzere mürşid-i kâmil huzurunda olmaktır. O bir kere mürşid-i kâmil nazarına erişmeyi kırk bin riyâzet etmekten kavî görmektedir.[470]

İbn Îsâ *Fusûl-i Aşer*e'de mürşid-i kâmilin vasıflarını ve âdâbını detaylıca anlatmıştır.[471] Buna göre şeyhler, mübtedîlere teveccühlerini ziyâde etmeli, zikirde ve tilâvetde hilmle çağırmalıdır. Yolda yürürken dervişleri ile zikir edip, halkın dikkatini çekmemeli, ikiyüzlüler gibi tâclarını büyütüp, sakallarını kabartıp salınmamalı, nasihatte bulunurken tâclarını çıkarmamalıdır. Yeni derviş olanlara tâc giydirmemeli ve câhile hilâfet vermemelidir. Vehme düşmemeleri için hevâdan eser kalmayan, riyâ olmayan ve tarikat şartlarını tamamlamış olanlara hilâfet vermelidir. Eğer ilim ehline hilâfet verecekse şu şekilde nasihat etmelidir:

---

[467] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere,* 4^b-5^b.
[468] Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul Eylül 2004, s. 455.
[469] Reşat Öngören, "Şeyh", *DİA,* c. XXXIX, s. 51.
[470] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere,* 19^b.
[471] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere,* 5^b-6^b.

"Ümmet-i Muhammed üzerine iftirâ etme, kimseyi tekfîr etme, az bir günah için kimsenin katline kasd etme, avâm sohbetlerine gitme, ilim kuvvetiyle kâfirleri Müslüman eyle, hazır Müslümanı kâfir etme. Günahını gördüğün kimseye hilmle, nasihatle istiğfar et diye tavsiye eyle, ulu gönülleri inci bil, duru gönülleri sıfat-ı gazabiyye ile öldürme."[472]

Şeyhler gazab vaktinde gayret-i Hakk'a düşüp, sakin olmalıdır. Hak sabredenleri sever. Sabretmeyen gayret-i nefsle şerri çeker. Her işi Hak Teâla'ya ısmarlamalı ki tez yerine gelsin.

Yine şeyhler müridleri ile dünyevî kelam etmemeli, dişleri görünerek gülmemelidir. Mürîdlerinin eşlerini kendisine eş almamalıdır. Çünkü onlar tarîkat ehli içinde gelinleridir. Ancak mürîdlerinin kızlarını oğullarına almak ve şeyhin kızını mürîdin oğluna vermek câizdir. Tarîkat içindeki halk altı bölüktür; pîrler, karıcıklar, yiğidler, gelinler, oğlanlar, kızlar. Gördükleri pîrleri baba, karıcıkları ana, yiğidleri karındaş, gelinleri kızkarındaş, oğlanları oğul, kızları kızkarındaş edinmelidir. Edeb şudur ki, kişi tarîkat içinde gördüğü kişiyi değil görmediği kişiyi eş olarak almalıdır ve bu nazar ehlullaha göredir. Bu şekilde yapılmalıdır ki avamla havâsın farkı olsun.

Halvete alacağı mürîdlerin tabiatlarını bilmeli ona göre gıdâ vermelidir. İbn Îsâ insan tabiatıyla ilgili olarak,

"Meselâ yâbis tab'ların irşâdı güçtür. Eğer hârr gıda verirlerse buhar dimağa çıkar, şems aklın yüzüne sehâb gibi perde olur, sefîh eder, tekrar ıslâh olmaz. Bu yüzden hârr tab' olanların suya dahî perhîz etmesi gerekir. Yoksa vâkıa kesilir ve tîz-tab', necâs ve kavgacı olur, ebedî ilaca kabil olmaz, ölür gider. Şeyhin tıb ilmini bilmesi gerekir ki tâlib deli girse halvetten uslu çıksın." demektedir.

Mürşid-i kâmilin, müridin bir damla su halinden insan-ı kâmil olana kadarki tıbben geçirdiği mertebeler de dâhil tasavvufî makamlarını da iyi bilmesi gerektiğini söylemekte, eserde insan vücuduna dâir tıbbî bilgiler de vermektedir.[473]

[472] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 6[a].
[473] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 6[a].

2.4.3. Mürîdlerin Âdâbı

Mürîd, sözlükte "irâdesi, isteği olan kişi" mânâsında kullanılırken tasavvuf tarihinde ve çeşitli tasavvufî zümreler arasında farklı mânalarda kullanılmıştır.[474] Mürid, irâdesiyle seyr yoluna girendir.[475] İlk sûfîler mürîd terimini, "Hakk'a giden yolda kararlı ve sağlam bir irade ortaya koyan kişi" anlamının yanı sıra "irâdesi olmayan kul" mânasında da kullanmışlardır. Çünkü kişinin Hakk'a giden yolu tutması artık bundan sonra bu yolda Hakk'ın irâdesine göre yürümesi, bu irâdenin bulunduğu yerde kendi irâdesini terketmesi demektir.[476]

Mürîd Allah Teâlâ ile arasındakini sağlam ve güzel yaptıktan sonra şeriat ilminden kendisine lâzım olanı öğrenmelidir. Cüneyd-i Bağdâdî şöyle demiştir: *"Eğer Allah Teâlâ'nın bu göğün altında bizim sûfî arkadaşlarımızın ve kardeşlerimizin üzerinde konuştuğu mârifet ilminden daha faziletli bir ilim yarattığını bilsem, muhakkak peşine düşer onu elde etmeye çalışırdım (Ancak bundan daha faziletli bir ilim yoktur)."*[477] Aynı düşünce ile Kuşeyrî irşadla görevli bir şeyhten terbiye almayı gerekli görmektedir. Eğer bu yolda bir üstadı yoksa kurtuluşa eremeyecektir. Şeyhin kendisine işaret ettiği hiçbir konuda ona aykırı davranmamalıdır ki bu, mânevi terbiyenin ilk şartıdır.[478]

İbn Îsâ *Fusûl-i Aşere*'de ilk dönem sûfîleri gibi

> *"Mürşidin murâdından başka kendisine ait murâdı olmamalı, kendisinde ihtiyâr kalmamalı, kendisine vücûd vermemeli, pîr hizmetinde kendisini adem-i i'tibâr etmeli, şeyh ne buyurursa söylemeden varıp hizmetini görmeli"*

diyerek müridin irâdesini şeyhinde eritip irâdesiz kalmasını salık vermektedir.[479]

---

[474] Süleyman Uludağ, "Mürid", *DİA*, c. XXXII, s. 47.
[475] Serrac, *El-Lüma'*, s. 334.
[476] Uludağ, " Mürid", *DİA*, c. XXXII, s. 48.
[477] Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 727.
[478] Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, ss. 728-730.
[479] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 6[b].

2.4.4. Muhiblerin Âdâbı

Âşık ve seven anlamına gelen muhib, Mevlevîlik ve Bektâşîlik'te tarikata giren kimseye, yeni mürîde denildiği gibi tasavvufa ve tarîkate ilgi duyduğu ve sıcak baktığı halde şeyhe bağlanmamış kimselere de denmiştir.[480]

İbn Îsâ'ya göre muhib olabilmek için,*"Ya mürşid-i kâmili görmeli, uzaktan işitmeli, derun-i dilden sevmeli, daim buluşmalı ya da haberleşmelidir. Ölene kadar dille ya da malla pîr gönlüne girip, hayır dualarını almalıdır. Şeyhin dünyevî muradlarını görmeli, ne dilerse yüz çevirmemeli, gerek hizmet ile gerek mal ile dileğini yerine getirmelidir."*[481]

2.4.5. Dervişlerin Âdâbı

Farsça bir kelime olan derviş, "fakir, yoksul ve dilenci"[482] anlamlarına gelmektedir. Tasavvufta bir tarikat veya bir şeyhe bağlı olan mürîd, sûfîlerin hayat tarzına uygun bir hayat süren kişi demektir. Dervişlik bir riyâzet ve mücâhede faaliyetiyle başlar. Bu dönemde yeme, içme, konuşma ve uyku en aza indirilerek sıkı bir perhize girilir, ibâdet, zikir ve tefekkür arttırılır; nefsin bayağı arzularına gem vurulmaya, disiplinli ve ölçülü yaşamaya, böylece mânevî olgunluğa ve ruhî yüksekliğe ulaşılmaya çalışılır.[483]

İbn Îsâ da bu tanıma uygun olarak dervişlerin dikkat etmesi gerekenleri şu şekilde bildirmektedir:[484]

> *"Dervişe riyâzet, uzlet, gurbet, seyehât, kanaat gerekir. Derviş, fakr, fenâ, tâc, abâ ihtiyâr edip terk-i dünyâ olmalıdır ki işlerinde gün be gün terakkîde olsun, iki gününü bir edip kaybedenlerden olmasın. Nitekim Fahr-i*

[480] Süleyman Uludağ, "Muhip",*TTS*, s. 252.
[481] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 6^{b}-7^{a}.
[482] Uludağ, *TTS*, s. 103.
[483] İsmâil Karagöz, "Derviş", *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010, s. 120.
[484] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere*, 7^{a}-7^{b}.

Âlem (s.a.v) "İki günü eşit olan kaybetmiştir"[485] *buyurmuştur. Dünyevî tama'ları uhrevîyeye tebdil olmalı. Tama'-ı dünyevî dâima tenezzül gösterir. Fenâ-fillah bekâ-billah bulup yakîne el eremez. Tâ yakîne erince terk-i şuğl gerek. Nitekim Hak Teâlâ "Ve sana yakîn (ölüm) gelinceye kadar Rabbine ibadet et!"*[486] *buyurmuştur. Zâhir ulemâya göre yakînden murâd ölümdür. Ehl-i tahkîke göre ise zuhûr-ı Zât'dır. Kişi o yakîni gerek dünyâda gerek âhirette bulmalı. Ama dünyâda ölmeden önce ölenler âhirette bulurlar. Âyetin bâtını mânâsı ise şudur: Yakîne erince dünyâda seni Hakk'a yakîn eden amel hangisi ise tâ ölüm gelene kadar onu terk etmemelidir. Derviş olanlar kulları sahipsiz bilmemeli ve Allahu Teâlâ'dan utanıp, kullarını sözü ve fiilleriyle incitmemelidir. Derviş fakr u fenâda olmalı. Derviş fakîr olmalı, seyyiât defteri yoklansa bir habbe bulunmamalı, hesenât defteri de öyle olmalı. Derviş için iki cihanda yüzkaralığı olur, Fahr-i Âlem (s.a.v) "Fakirlik, iki cihanda da yüzkarasıdır" buyurmuştur."*

2.4.6. Uşşağın Âdâbı

Uşşak, âşığın çoğuludur. "Tutkun, düşkün, vurgun, haddinden çok fazla ve aşırı derecede seven"[487] anlamlarındaki âşık, kendisini ilâhî aşka adamış kimsedir.[488] İlk sûfîler genellikle aşk, âşık ve mâşuk yerine hub, muhabbet, habîb, mahbûb kelimelerini kullanmayı tercih etmişlerdir. Allah sevgisinin aşk kelimesiyle ifâde edilmesine uzun süre karşı çıkmışlardır. Hâris el-Muhâsibî, Hâce Abdullah el-Herevî, Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, Ebû Tâlib el-Mekkî, Hakîm et-Tirmizî, Ebû Nasr es-Serrâc, Muhammed b. İbrâhim el-Kelâbâzî, Ebû Nuaym, Abdülkerîm el-Kuşeyrî, Hücvîrî ve Gazzâlî gibi mutasavvıflar da eserlerinde aşk kelimesine ya hiç yer vermemişler veya nâdiren kullanmışlardır. Bunun yerine büyük önem verdikleri Allah sevgisi konusunu hub ve muhabbet terimleriyle anlatmayı tercih

[485] Aclunî, *Keşfu'l-hafa,* 2/276.
[486] Hicr, 15/99.
[487] Uludağ, *TTS,* s. 49.
[488] A. Azmi Bilgin, "Tekke Edebiyatı", *DİA,* c. XXXX, s. 382.

etmişlerdir. Bununla birlikte Kuşeyrî, sûfîlerin Allah sevgisini aşk kelimesiyle ifade etmelerini müsâmaha ile karşılamıştır.[489]

Başta Hallâc, Ebû Bekir eş-Şiblî ve Bâyezîd-i Bistâmî olmak üzere bazı mutasavvıflarda tam anlamıyla aşk hali mevcuttur. Tasavvuf tarihinde aşkı ilk defa ıstırap ve elem şeklinde anlayan ve bu tarzda tarif eden Hallâc, *Kitâbü't-Tavâsîn*'de ilâhî aşkı pervane ve mum misaliyle anlatmıştır. Aşk kavramını muhabbetten ayırarak ciddi bir şekilde inceleyen ise Ahmed el-Gazzâlî (ö. 520/1126)'dir. O'nun *Sevânihu'l-uşşâk* adlı Farsça risâlesi özel olarak aşk konusunun işlendiği ilk eserdir. Aşkın özellikleri, belirtileri, tesirleri ve mertebelerinin kısa bölümler halinde ele alındığı bu risâlenin yaygınlık kazanmasından sonra aşk kavramı tasavvuf çevrelerince hararetle benimsenmiş, Ahmed el-Gazzâlî'nin yaşadığı dönemi takip eden üç asır ilâhî aşk edebiyatının altın çağına ulaşmıştır.

Özellikle aşk konusuna dâir yazılan tasavvufî eserlerin en genişi, Rûzbihân-ı Baklî (ö. 606/1209)'nin *Abherü'l-âşıkīn* adlı kitabıdır. Bu eserde, Hallâc'ın nûr-ı Muhammedî hakkındaki nazariyesinin bir devamı olmak üzere kâinatın yaratılışı aşk unsuru ile açıklanmıştır. Baklî, hadîs-i kudsî diye rivayet edilen ve tasavvuf çevresinde büyük ilgi gören, *"Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim ve bu yüzden âlemi yarattım"* anlamındaki sözde geçen "bilinmek"ten maksadın mârifet, "istemek"ten maksadın da muhabbet yani aşk olduğunu belirtir. Ona göre Allah'ın sevgiyle tecelli etmesinden âlem meydana gelmiştir. Bu ilk tecelliye "hakîkat-i Muhammediyye" de denmiştir. Âlemin var olma sebebi Hz. Peygamber'in hakîkati yani Allah'ın ona olan ezelî aşkıdır. Bundan dolayı Hz. Peygamber'e "habîbullah" ve "mahbûb-i kibriyâ" denilmiştir. Baklî, Hz. Peygamber'den "seyyidü'l-âşıkīn, ışşîkullah, muhibbullah, safiyyullah, habîbullah, bülbül-i aşk ve menba-ı aşk" diye de bahseder. Hallâc'dan gelen ve Baklî'de güzel bir ifadesini bulan bu görüş daha sonra aşk konusunu işleyen mutasavvıfların hareket noktası olmuş, bütün âşık mutasavvıflar aşk konusundaki görüşlerini bu mihver etrafında geliştirmişlerdir. Bu görüşe göre âlem aşktan yaratıldığı için âlemdeki her zerrede aşkın izini ve yansımasını görmek zor değildir. Tasavvuftaki her şeyi kuşatan küllî ve umumi sevgiye buradan ulaşılmıştır. Bu telakkiye göre Allah, Hz. Muhammed'e, Hz.

[489] Süleyman Uludağ, "Aşk", *DİA*, c. IV, s. 12.

Muhammed de Allah'a âşıktır. Mutasavvıflar ve velîler aşk konusunda Hz. Peygamber'in bu halini örnek almışlar, kendilerinin Hakk'ın âşıkı ve mâşuku olduklarına inanmışlardır.[490]

Mutasavvıflar baştan beri akılla Allah'a varılamayacağını, O'na ermenin ancak sevgiyle olacağını savunmuşlardır. İbn Arabî beşerî sevgiyi vahdet-i vücûd esasına sâdık kalarak açıklamış ve böylece insan sevgisini ilâhî bir kaynağa bağlamıştır. Ona göre dünya güzelleri şeklinde tecelli eden Allah olduğu gibi âşıkın gözünden bu güzelliği temâşa eden de Allah'tır. Ayırım gözetmeksizin bütün seven ve sevilenlerde ilâhî sevginin bir izini, bir aksini müşahede eden ârif, aşk ve muhabbeti Allah'ın bir sıfatı olarak görür ve bu sıfatın O'nun gibi sonsuz olduğunu söyler.[491]

İbn Îsâ da gerek *Mesnevî'*sinde gerek gazellerinde İlâhî aşka büyük önem ve yer vermiştir. *Fusûl-i Aşere*'de âşıkı ve muhibbi ayrı ayrı işlemiştir. O'na göre âşıkta olması gereken edeb yine İbn Arabî'nin anlayışından etkilenerek şu şekilde bildirilmiştir:

> *"Âşık odur ki, bî-ihtiyar olmalı. Gönlünde sevdiğinden gayrı zerre mikdar nesne olmamalı ve koymamalı. Kendini kendiliğinden silmeli. Âşık resmi gidip sıfat-ı mâşuk kalmalı. Dilek ve ikilik gidip âlet-i Hak kalmalı. Ma'şûk kendini idrâkden koyup, âşık müdrik olmalı ki aşk onda tamam karar etmiş olsun. Zirâ aşk, âşık sıfatı değildir, ma'şûkundur. Âşık ayık olursa ma'şûk sıfatını çekmiş olur ki ozaman da âşık nâkıs olur, firâka düşer. Kesret ve kesâfet ihâta eder. Nitekim deryaya hareket ve sükûnet veren havadır. Mevc deryanın ne aynıdır ne de gayrıdır: dâim değildir ki ayn olsun ve gâh haddinden tecâvüz eder. Mevc deryadan munfasıl değil ki gayri olsun. Lâ muttasılaten ve lâ munfasılaten öyle olsa âşıkda hiç ihtiyâr, hüküm, idrâk ve murâd olmamalı. İkilikten eser kalmamalı, nihayeti ayn-ı ehad olsun. Beşerriyet ve âşık, sıfat-ı alet düşmeyince kendiliğiyle âşık olmaz, câiz olsa*

[490] Uludağ, *DİA*, c. IV, s. 13.
[491] Uludağ, *DİA*, c. IV, s. 14.

da. Muhabbet ıztırârîdir, ihtiyârî değildir. Vuslat isteyen âşık yok-vâr olmalı.''[492]

Netice itibariyle İbn Îsâ, ilâhi aşkı "âşık, mâşuk ve aşk" olmak üzere üçlü yapıda işlemiş, sekr hâliyle izâh etmiştir. Aşkın görevi, âşık ile mâşuku biraraya getirmek, tevhid hâline ulaştırmak, âşık ve mâşukun da bir olmasına âlet olmaktır. Eğer âşık kendisinde ihtiyâr görürse birlik hâlinden ikilik ve kesret âlemine geri dönmektedir. Vuslata ermek isteyen âşık kendisini yok görmelidir.

[492] İbn Îsâ, *Fusûl-i Aşere,* 8[a].

3. BÖLÜM
NÜSHALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ VE FUSÛL-İ AŞERE ADLI METİN

Bu bölümde İbn Îsâ Saruhânî'nin *Fusûl-i Aşere* adlı eserinin metnini oluşturmak için faydalandığımız esas ve diğer üç nüshanın değerlendirmesi ile metin ele alınmıştır.

3.1. NÜSHALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Eserin ulaştığımız on dört nüshası, kütüphane kayıtlarındaki adları, varsa yazar ismi ve numaraları ile direk kayıtlarda yazıldığı gibi şu şekilde sıralanmıştır.

1. Mecd ed-dîn b. Îsâ İlyâs Akhisarî (ö. 967/1559), ***Fusûl-i Aşere,*** Kazakistan Milli Ktp., nr. 4, vr. 49.
2. İlyas b. İsa Saruhani (ö. 967) İbn İsa, ***Fusûl-i Aşere,*** İstanbul BB. Atatürk Ktp., Osman Ergin, nr. 44, vr. 36, Ta'lik.
3. İlyas b. İsa Saruhani (ö. 967) İbn İsa, ***Fusûl-i Aşere,*** İstanbul BB. Atatürk Ktp., Osman Ergin, nr. 1304/05, vr. 52^{b}-92^{b}.
4. Mecd ed-dîn b. Îsâ İlyâs Akhisarî (ö. 967/1559), ***Fusûl-i Aşere,*** Bosna-Hersek, Gazi Hüsrev Ktp., nr. R2863/2, vr. 20^{b}-68^{a}, Osmanlıca, Nestalik.
5. İbn İsâ İlyâs b. Mecd ed-dîn Akhisârî (ö. 967/1552), ***Fusûlu'l Aşere,*** Manisa İl Halk Ktp., nr. 1460/1, vr. I+2b-32b, Ta'lik.
6. İbn İsâ, İlyas b. İsâ (ö. 967), ***Fusâlu' aşere,*** Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, nr. 572, vr. 101, Nesih.
7. İbn İsa İlyas el-Akhisari, ***El-Fususül aşere,*** Âtıf Efendi Ktp., Âtıf Efendi, nr. 1543, vr. III+71+III, Osmanlıca, Ta'lik.
8. ***Fusûl-i Aşere,*** Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2709, 32 vr., Ta'lik, Osmanlıca (nüsha sondan eksik).
9. ***Fusûl-i Aşere,*** Süleymaniye Ktp., Haşim Paşa, nr. 56.
10. ***Fusûl-i Aşere,*** Süleymaniye Ktp., Tahir Ağa Tekkesi, nr. 361 (nüsha sondan eksik).
11. ***Fusûl-i Aşere,*** Süleymaniye Ktp., M. Arif –M. Murad, nr. 139-004.

12. ***Fusûl-i Aşere,*** Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 6945-001, vr. 1-76.
13. ***El-Fusûlü'l-Aşere,*** Kahire Mısır Milli Ktp., TY., Mecâmi Talat, nr. 428, vr. 1-51, Rik'a.
14. ***El-Fusulü'l-Aşere,*** Ankara Milli Ktp., Nevşehir Damad İbrahim Paşa İl Halk Ktp., nr. 862, vr. 10, Nesih, Arapça, istinsah tarihi: 1190 (İstanbul).

Esere ait metinin ortaya çıkarılmasında, Osman Ergin nüshasındaki anlatım dilinin, Sezai Küçük ve Ramazan Muslu'nun hazırladığı *Akhisarlı Şeyh Îsâ Menâkıbnâmesi XVI. Yüzyıl* adlı eserdeki menâkıb anlatım dili ile aynı olması bu nüshayı tercih etmemizde etken olmuştur.

Yazı dilinde Türkçe'de kullanılan fiiller, isimler, takılar ve ekler XVI. yüzyıl Osmanlı Türkçesi telaffuzuna göre yazılmıştır. Yani kangı, kimesne, kendüye, idüb, oldı, idersin, olmasun, gösterüb, içün, bilür, gibi kelimeler olduğu gibi aktarılmıştır. Ayrıca uzun sesleri belirtmek için bunların üstüne şapka (^) işareti kullanılmış â, û, î şeklinde yazılmıştır. Arap Alfabesinde kalın olarak kullanılan "Kaf" ve "Gayn" harfinden sonra gelen " a, u, i " uzatma sesleri " ā, ū, ī " şeklinde yazılmıştır. Yine Arapça'daki sâkin "ayın" harfi ters apostrof (‘) ve sâkin "hemze" düz apostrof (’) ile gösterilmiştir. Bu apostroflar sesli bir harften sonra konulmuş ise, bu tür heceler günümüz Türkçe'sinde kesik bir uzun sesli gibi telaffuz edilecek demektir: ya‘nî - yâni, ta‘rif - târîf, i‘mâl - îmâl, i‘lân - îlân, i‘tibâr - îtibâr, mu‘cize - mûcize, te'sîr - tesir, te'mîn - temin, te'lîf - telif, mü'min - mümin gibi. "Dad" harfi Türkçe'deki kullanımı düşünülüp z veya d harfiyle gösterilmiştir. Varakların a ve b yüzleri ve varak numaraları, sayfa başlarında [ ] işaretiyle belirtilmiştir. Âyetlerin sûre adları ve âyet numaraları parantez ( ) içinde eklenmiştir. Âyet, hadis ve Arapça ibâreler tırnak (“) işareti içinde ve Arapça olarak yazılmış, Türkçe mânâları dipnotta belirtilmiştir. Metinde olmayan ancak olması gerekli görülmüş harfler ve olması uygun kelimeleri belirtmek için [ ] tırnak işareti kullanılmıştır.

A. Metni hazırlarken istifâde ettiğimiz nüshalar:

Esas aldığımız nüsha: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kütüphanesi, Osman Ergin, nr. 44.

Varak 36

Satır 19

Ebad 275x195-165x85 mm

Yazı Talik

Konu başları, noktalamalar, âyet ve hadisler ve önemli yerler kırmızı mürekkeble, giriş bölümündeki fasıl başlıkları yeşil mürekkeble yazılmıştır. İlk on varakda kenar çerçeveleri (cetvel) çizilmiş ancak sonra terk edilmiştir. Cetvel kırmızı renktedir. Tezhib için boşluklar bırakılmış ancak herhangi bir süsleme yapılmamıştır. Düzgün bir talik hattıyla yazılan nüshada varakların b yüzlerinde sol alt köşede a yüzlerinin ilk kelimeleri yazılmıştır. Varak numaralandırılması hem Arap rakamları hem de Türkçe rakamlarla yapılmıştır. Tablolar çok özenle çizilmiştir.

B. Diğer nüshalar, Osman Ergin nüshasının iki satırlık eksik yazılmış olan iki sayfasını, bazı cümlelerdeki Arapça ibareleri tamamlamak ve genel olarak eser karşılaştırması yapabilmek için kontrol edilmiş ve kullanılmıştır.

1. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2709/8:

Varak 32

Satır 21

Ebad 246x180-180x88

Yazı Talik, Türkçe

Nüshada varakların b yüzlerinde sol alt köşede a yüzlerinin ilk kelimeleri yazılmıştır. Varak numaralandırılması hem Arap rakamları hem de Türkçe rakamlarla yapılmıştır. Önemli yerler kırmızı mürekkeble yazılmıştır. Eser sondan eksiktir.

2. Süleymaniye Ktp., Tahir Ağa Tekkesi, nr. 361:
Varak 57
Satır 13
Ebad 150x100-110x57
Yazı Nesih, Türkçe

Varaklar Türkçe rakamlandırılmıştır. Nüshada varakların b yüzlerinde sol alt köşede a yüzlerinin ilk kelimeleri yazılmıştır. Konu başları ve önemli yerler kırmızı mürekkeble yazılmıştır. Eser sondan eksiktir.

3. Manisa İl Halk Ktp. , nr. 1460/1:
Varak I+2b-32b
Satır 21
Ebad 190x130-140x80 mm.
Yazı Talik

Sırtı, sertabı ve sağ kapak ön kenarı vişne rengi meşin üstü ebru kağıt kaplı, mıklebli mukavva ciltli, yaprakları rutubet lekeli, söz başları ve keşideler kırmızıdır. Eser sondan noksandır. Varaklar Türkçe rakamlandırılmıştır. Nüshada varakların b yüzlerinde sol alt köşede a yüzlerinin ilk kelimeleri yazılmıştır.

3.2. FUSÛL-İ AŞERE ADLI ESERİN TÜRKÇE METNİ (OSMAN ERGİN, NR 44)

[1.b]

Li İbn Îsâ kuddise sirrahû,

یامعین[493] بسم الله الرحیم الرحمن وبه نستعین

Hamd ale'd devâm zebân-ı yek dilden eczâ-yı nümût-ı zâtım mübd'ine ki ferâhûr-i zuhûr-i futûh-i ezel kıldı. Ve salât ve selâm lisân-ı heykelden inşâ-yı vücûd-ı ruhâniyetim mebdeine ki nûr-i büdûr-i rûh-i evvel oldu. Nitekim buyurdu " اوّل ما خلق الله روحی"[494] ve dahî buyurdu ki "انا من الله و الخلق منّی".[495] Ve ba'dehû bu kitâb on fasıl olunub sene-i semânin ve hamsine ve tis'amie yılında te'lîf olundu. Hazret-i Şehzâde-i civân-baht ve sezâvar-ı tâc ve taht Sultân Selim-i Sânî tâle bekāhû ve nâle menâhû hâk-i pâyine îsâl idüb mefhûmuna amel olunsun içün. Zîrâ Hak Celle ve Alâ ibâdın mübârek sâatlerde meşgūl olub tazarru'lar itdiklerin sever ve kulu kul duâsıyla yârlığar. Anınçün her kişi amel idüb dâim meşgūl olamaz. Ol sebebden mahlûkun birbirine şuğl ve tilâveti semerelerin hîbe etmeleri câiz ve nâfi' oldu. Ve dahî meşâyih beyninde bir hafî gayret vardır. Anı izhâr içün i'lâmdır. Zîrâ esrâr-ı şüyûh ahfâdır. İmdi mefhûm budur ki ehl-i tasarruf olanlar taht-ı adâletlerinde oldukları şehzâdelere nazarları ve himmetleri mütaallikdir. Her biri yakınında olanlar saâdet-i ebedî bulmak murad idinürler. İş bu Sârûhân'da olan fukarâ da dahî [2.a] gayret öyledir, ezelden tâ ebed böyle ola gelmiştir. Hâl böyle olıcak gerekdir ki deryâ-yı muhît-i ummân olunca bir mikdâr taleb ve şuğl ve tazarru' anın üzerine oluna ve tarafeynde te'sîr buluna, mezhebimiz dahî ihtiyâcı bile her gün talebdir ve sulehânın hîbesine hâzır olmakdır ve kalbi tasfiye bulmakdır. Kesâfet letâfet bula, dâima ehlullah teveccühüne hâzır ola. Zîrâ anların hîbeleri letâfet iledir. Anlar ile münâsib-i ruhâni gerekdir. Bunlar hâsıl olmaz illâ arzu-yı nefs ve terk-i gaflet ile olur. Husûsan iş bu devirde târîh-i saltanat " اهدنا الصّراط المستقیم"[496] (Fâtiha, 1/6) âyetinin âhir harfinde derler ki mim'dir, kangı isim ki âhiri mim ola ona lâyık budur ki dâim ehl-i hidâyet ola ve tarîk-i müstakîm üzere adâletde ola ve sulehâ semtin tuta, dü-cihânda bî-gam ola. Nitekim Hak Teâlâ kelâm-ı kadîminde buyurur " ا لا انّ اولیاء الله لا خوف

[493] Ey yardım eden, yardım kendisinden olan Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla.
[494] Allah'ın ilk yarattığı benim ruhumdur.
[495] Ben Allah'tanım, halk bendendir.
[496] Bizi sıratal müstakīme hidâyet et.

علیهم و لاهم یحزنون"[497] (Yunus, 10/62). İmdi târîh-i hicret ümmü'l kitâb içinde bin dört yüzyıl olunca Âl-i Osmân terakkī de olmak remzin ider. Andan sonra "و لا الضّالین" harflerine varır, mehdî gelür derler. Meselâ ibtidâ-yı İslâm'dan tertîb budur ki: Fâtiha evvelinden görelim "الحمد" lâm'sız Ahmed olur Ahmed hilâfet itdi Allah içün. " ربّ العالمین" harflerine geldik, evvelâ "رب" Bekr'e işâretdir. Bekr'in evvel harfiyle âhir harfidir. Ammâ maklûbdur. Bir gelmek gerek idi "رب" geldi, nübüvvet hilâfeti velâyete tebdil olduğu sebebdendir. Âlemin **[2.b]** harflerinde ع Ömer'e, م Osman'a, ی Ali'ye işâretdir. Ve huruf-u Rahmân'da ح Hasan Hazretine ve Rahîmde ح Hüseyin Hazretine işâretdir. Ve kıs alâ hâzâ. Geldik yine "اهدنا الصّراط المستقیم" âyetine ki mefhûm-i ma'nâ tarîk-i hidâyetdir. İşâret ve arzu yâda adâlete ve sehâvete ve ibâdete ve i'tikāda ve letâfet kesb etmeğe ki dâim vücûdundan ahlâk-ı hamîde zuhûr ide. Şöyle ki ef'âl-i mahmûde birle kalb tasfiye bula. Ol vakit tecelliye mir'at olur, kemâlât-ı Hak zuhur ider ve anâsır, âlet-i Hak olur ve esmâ-i sıfâtın mazhar düşer, murâdât-ı dünyeviyyesi gönülden dile gelmeden ve âlemi delile ricâ olmadan virilür ve her tedbir takdire muvâfık düşer. Ve dahî vücûdundan nice velâyetler ve kerâmetler sâdır olur. Âlemde kimesneye mağlûb olmaz. Nice olsun hevâ-i nefsle tenezzül idüb beşeriyyetde kalmaz ve dâim ilhâm-ı Rabbânî hâsıl olur. Ve sem'ıne gâh gâh "انّا جعلناك خلیفة فی الارض"[498] (Sâd, 38/26) sadâsı yetişür, rûz [ü] şebb beşâretler bulur. Bunların zuhûruna sebeb olsun içün iş bu Fusûl-i Aşere'yi Akhisarî İbn Îsâ kalbine ilhâm olduğu üzere hâk-pâ-yı kühl-i cellâyı celâle tahrîr olunub i'lâm olundu. Emindür ki hayr-ı kabulde ilkâ' olunub ve mefhûmuna amel oluna ki murâdât-ı dücihânı hâsıl ola bi iznillahi Teâlâ.

Geldik imdi ol on fasıl ki bunlardır:

Fasl-ı Evvel: Bu Fusûl-i Aşere'nın müellifi mücâz olduğu pîrlerin silsilesin beyân ider, Fahr-i Âlem'den **[3.a]** iş bu devre gelince.

Fasl-ı Sânî: Âdâb-ı pâdişâhân ve meşâyih beyân ider.

Fasl-ı Sâlis: Ta'birât ve makāmât beyân ider.

Fasl-ı Râbi': Teveccüh ve tasarruf ve câzibe ve te'sirât beyân ider.

Fasl-ı Hâmis: Zikir ve tilâvet edeblerin ve nûrâniyet beyân ider.

Fasl-ı Sâdis: Riyâzetin salâhın ve fesâdın beyân ider.

---

[497] Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de.
[498] Biz seni yeryüzünde halife yaptık.

Fasl-ı Sâbi‘: Havâss-ı esmâ ve sâatlerin beyân ider.

Fasl-ı Sâmin: Tâlib ve matlûb ismin cem‘ idüb ihrâc-ı esmâ beyân ider.

Fasl-ı Tâsi‘: Cümel-i ekber hesabınca tâlibin ve matlûbun tabîatin beyân ider.

Fasl-ı Âşir: Vefk tertibâtın ve hâssaların beyân ider.

Fasl-ı Evvel: Ki silsile-i meşâyih beyân ider.

Evvelâ Fahr-i Âlem ve zübde-i benî Âdem Muhammedene'l Mustafa sallallahü Teâlâ aleyhi ve's sellem Hazreti Ali kerremallahü vechehü heykeline itdiği telkin ve icâzet ve vasiyyeti beyân idelim. " انّ على بن ابي طالب كرم الله وجهه لقّنه رسول الله صلّى الله عليه و سلّم الذّكر الجهرىّ اللسانى فى بيت المعْلق بابه جالساً على وجه التّربيع و غامضاً عينين المباركين بالتلقين التثليث و استشهد على رضى الله عنه يوم الجمعة اكثر مضت من شهر رمضان المبارك سنة اربعين من الهجرة و دفن بالكوفة فى موضع يقال له نجف و فى رواية بمسجد جامع الكوفة عند قصر الامّآرة".[499] Ve Hazreti Ali hakkında fahr-i âlem sallallahu aleyhi ve's sellem dedi ki "انت منّى و انا منك"[500] sen benden didüğü kendinin rûhu evvel olub Ali rûhu andan halk **[3.b]** olduğuna işâretle ve ben senden didüğü beşeriyetine göre ola neseb yolundan. Ve dahî buyurdu ki yâ Ali benden sonra Ebû Bekir'e riâyet eyle radıyallahu anhü ve andan sonra Ömer'e riayet eyle radıyallahu anh ve andan sonra Osmân'a riâyet eyle radıyallahu anh. Zîrâ bende olan zühd ve takvâ ve vera' Bekir'dedir. Ve bende olan gayret-i dîniyye Ömer'dedir. Ve bende olan hilm ve hayâ ve edeb Osmân'dadır. Beni zamanımda nice riâyet edersen, benden sonra anlara dahî öyle eyle. Ve dahî kıyâmet gününde kâfirden Müselman olanlar ve zühhâd ve ehl-i vera' Ebû Bekir'le haşr olalar. Ve âdil gâzî pâdişâhlar Ömer'le haşr olalar. Ve ulemâ ki ilimle amel etmişlerdir Osmân ile haşr olalar. Ve senin katına ehl-i velâyet ve ehl-i kerâmet ve ehl-i riyâzet ve ehl-i sülûk ve meczûbîn ve ehl-i te'vîl ve ehl-i ta'bîr ve ehlullah cem' olalar didikten sonra Fahr-i Âlem sallallahu aleyhi ve's-sellem intikāl idüb yerine Hazreti Ebû Bekir halîfe oldu. Andan sonra Hazreti Ömer ve andan sonra Hazreti Osmân ve andan sonra Hazreti Ali oturdu. Andan sonra Hazreti Hasan ve andan sonra Hazreti Hüseyin oturdu. Ve andan sonra Hasan-ı Basrî ve andan sonra Habîb-i Âcemî ve andan sonra Dâvud-u Tâî ve andan sonra Ma'rûf-i Kerhî ve andan sonra Şeyh Serî-i Sekatî ve andan sonra Cüneyd-i Bağdâdî ve andan sonra Ali Ruzbârî ve andan sonra Ebû Ali Kâtib ve andan sonra Osmân Mağribî ve andan sonra Ebu'l Kāsım Gürgânî. İş bu Ebu'l Kāsım'a gelince meşâyih tâc ihtiyâr etmemişlerdir. Ebu'l

[499] Resûlullah (sav), Ali b. Ebi Tâlib'e kerremallahu vechehû dil ile cehrî zikri telkîn eyledi. Bu sırada Hz. Ali kapısı kapalı bir evin içinde bağdaş kurup oturmuş bir haldeydi ve mübârek gözleri de kapalıydı. Hz. Peygamber ona üç defa telkîn verdi. Hz. Ali (ra) hicri 40 yılında, mübârek Ramazan ayının çoğunun geçtiği bir Cuma gününde şehit olmuştur. Kûfe'de Necef denilen bir yerde defnedilmiştir. Başka bir rivâyette ise Kasru'l-Emmâre'nin yanındaki Mescid-i Câmîi'l-Kûfe'de defnedilmiştir.

[500] Sen bendensin ve ben de sendenim.

Kāsım imâmiye berâber tâc ihtiyâr itdi, sûfiyûn arasına melâhide karıştığı içün. Ve andan sonra Ahmed Gazzâlî **[4.a]** ve andan sonra Ebu Necîb Suhreverdî ve andan sonra Kutbüddîn Ebherî ve andan sonra Muhammed Sîcâbî ve andan sonra Muhammed Tebrîzî ki Şehâbüddîn derler mezkûr Muhammed Sîcâbî zikr olunan Şehâbüddîne dülbendden yukarı dört parmak dahî ziyâde tâc giydirdi beneviş renkle. Ve andan sonra Şeyh Zâhid Giylânî ki ismi şerifleri İbrâhim'dir. Ve andan sonra Şeyh Sâfî. Ammâ mezkûr Zâhid Giylânî'nin oğulları babaları fevt oldukda siyah sarınırlardı ve esmâya meşgul olub Halvetî tarîkın ihdâs idüb fahri vifâka yapışıb hassaten ihtiyâr itdiler tâcların dahî imâme ile beraber itdiler. Geldik yine Şeyh Sâfi kendinin Âl-i Resûl idüğüne şübhelenüb beyaz tâc ihtiyâr idüb Şeyh Sadruddîne beyaz giydirdi. Ve andan sonra Şeyh Hamîd Sultân ve andan sonra Hacı Bayram Sultân oturdu. Ve anın zamanında Hoca Haydar-ı Rûm'da olan azîzleri da'vet itdi varmadılar. Anlara muhâlefet içün kızıl tâc ihtiyâr itdi. Ehl-i hâle buğz idüb râfiz ve dâll-i mudil olub, dîn ve mezheb gidüb, ma'rifet mekrinde kalub, saltanat-ı âfâka meyil itdi. Ve mezkûr Hacı Bayramdan sonra Akşemseddîn ve andan sonra Seyyid İbrahim Kayserî ve andan sonra Seyyid Kāsım Kayserî ve andan sonra Pîrim Mecddüddîn Akhisârî ki Şeyh Îsâ'dır. Ve andan sonra sâhib-i kitâbdır. Ve dahî Akşemseddîn zamanında Sultan Muhammed tâbe serâhü dimiş ki "Uzun ve kıssa tâc giymek nicedir beyân eyle, şübheler def'olsun **[4.b]** ayân eyle" deyu emir idicek. Hazreti Şeyh bir risâle yazub Nuriye deyu âd virmiş ve içinde buyurmuş ki : "Fahr-i Âlem sallallahu aleyhi ve's-sellem iki karış mikdârı kalanfife-i kebire giymiş ve İmâm-ı A'zam rahimehullah dahî giymişdir. Andan beri ümerâ ve ulemâ giydiler" deyu cevâb virmiş. Ve dahî Fahr-i Âlem imâme ile beraber tâc giymişdir. Halvetîler anı ihtiyâr itdiler. Kimi ehl-i esmâ ve kimi ehl-i tevhîd oldu. Herbiri bir hâliyle vahdet buldu birbirinden icâzet ile. Her kim bunlardan mücâz olub mübârek sâatlerde meşgul ola inşallahu Teâlâ murâdın bula. Ve eğer bir kişi bu silsile içinde olanlardan birine irişüb mücâz olmasa, bu risâleyi görüb İbn İsâ'dan mücâz oldum dise, meşgūl olsa inşallah ol dahî ber-murâd olâ.

Fasl-ı Sânî: Pâdişahlar ve meşâyih edeblerin beyân ider.

İmdi pâdişahlara lâyık budur ki gayret-i dîn ve gayret-i adâlet ve gayret-i a'dâ ola. Ve musahabet etmeğe ehlullah bula bî-garaz velî cihet kimesnelerden ahvâl-i âleme muttali ola. Reâyânın cevrin ve zulmün bile ana göre tedbir kıla ve kullarına sahâvet ide. Ve düşmanları kaldıra ve az günâhla kavlin revâ etmeye. Âhar kapuya muhtaç olmaya ağniyâdan ola. Zîrâ ağniyânın kalbinde hısset ve kesâfet ve buhûl ve hased vardır. Kim ki bunlardan ırak ola Hakk'a yakîndir ve âlemde kimesneyi kendüye düşman bilmeye nefsinden gayrı. Zîrâ kişi nefsine tâbi' olmaya ol vakit Hakk'la olur Hakk'la olanlara düşman nice kâr kılur. Kişi hâlin bilub nefsi ne ameldedir anlayub dâim adâb-ı **[5.a]** şer'le olub evliyâ duâsıyla rif'atler bulub makbul-i dergâh olub saâdet bulıcak ol saâdet ebedi olub zîrâ nefsin bildi rabbın buldu. Nitekim Hazreti Ali buyurur kerrem Allahu vechehü ve radıyallahu anhü " من عرف نفسه فقد عرف ربّه"[501] ve pâdişahlara lâyık budur ki ehl-i hevâ ile çok musâhabet itmiyeler ve cenâbetle çok yatmıyalar ve gayr-ı meşru' vaz' itmekden sakınalar. Dâim harâbat üzere olmayalar zîrâ saâdetin nuhûseti vardır kişi gâfil gerekmez. Nuhûset gafletden olur gâfil değiller devlet bulur. Ve dahî lâyık budur ki hayırlı işlerden talebin kesmeye ve ekālîm-i seb'a tahte yedinde olsa kanaât itmeye. Diyâr-ı Asnam mesâcid-i İslâm olmak niyyetine ki anda gayret-i dîniyye vardır. Bu niyetli pâdişahlarda nuhûset olmaz ve bu gayretlu pâdişah olmasa dîn şevket bulmaz. Lâyık olan dahî budur ki kande bir ferâgat ayağın kanâat eteğine çeküb bî-cihet a'mâl-i sâliha üzerine olan fukarâyı işide, haber göndere yahûd vara hayır duâlar âlâ ve kande ki bir azîze göre vilâyetinde ona cihed itmeye hemân elinden nasib kesilir. Dünyâ cîfedir dâim hânkāha cîfe dökeler pâk olmaz ve anda hâzır olan letâfet bulmaz. Ammâ hânkāh-ı harâbların ta'mir itmek ve azîzlerin ehl-i beytine inâm ve deynin edâ etmek câizdir cezb-i kulûb içün. Ammâ murâilerle musâhabet etmekden hazer gerek ve ehl-i bid'atden ve melâhide kelimâtından sakınmak gerek ve Cebriyye i'tikādı üzere olub mukadderim gelur deyub **[5.b]** havâsdan fârig olmamak gerek. Zîrâ mezhebimiz her gün ihtiyâr-ı cüz'iyle talebdir ümiddir ki tedbir takdire muvâfık ola. Ehl-i te'vil derler ki şakī saîd anâsı karnındadır. Nitekim Fahr-i Âlem sallallahu

[501] El-Aclunî, Keşfu'l-Hafâ, 2, 262. "Nefsini bilen Rabbini bilir".

aleyhi ve's sellem buyurur ki "الشقیّ شقی فی بطن امّه السّعید سعید فی بطن امّه"[502] "ümm"'den murâd anâsır-ı erba'adır. Anın karnı gönüldür. Şekavet saâdet kalbdedir tasdike göre olur. Ammâ ulemâ-i zâhir "ümm"'den murâd arzdır batından murâd kabirdir dimişler. Bu dahî latîf olucak câna yatacak yir gerek vây ana ki kabre şekāvetle vara. Cebriyye zâhir ümme alır amelden fâide ne kesble çünki şekāvet nuhûset-i ezelî olacak der. Cevâb budur ki şol kavle ki Hak Teâlâ saâdet nasib etmeye cebre düşüb taleb etmeyen oldur. Bir kişi ki Hazret-i Hakk'tan hayrın istiye red olur değildir. Nitekim kelâmında buyurur "فیبدّل الله سیّئاتهم حسنآت و کان الله غفوراً رحیماً"[503] (Furkan, 25/70). Ya'nî her kul her gün bin kerre günâh itse geri tazarru' idüb nâdim olsa red yok bu kadar ömürde ne şekāvet ne harâbât ne inâd gerek görünmez yeri yok esbâb gibi felek her gün döne döne öğüdür bir gün hāk ider hemân âlemde kişiye iyi nâm gerek. Nitekim Nûşirevân mecûs iken anılır ve kıs alâ hâzâ.

Geldik adâb-ı meşâyihe: ki fasılda zikir olmuşdur. Şeyhlere lâyık budur ki yollar üzerinde dervişler ile zikir idüb halkı kendülere bakdırmayalar. Ve nasihât iderken başların sâlmayalar. Ve muraîler gibi tâcların büyüdüb, sakalların kabardub sâlınmayalar. Ve tâzelere tâc giydirmeler **[6.a]** ve câhile hilâfet vermiyeler meğer pîr ola. Hevâdan eser kalmaya ve riyâ olmaya. Tamam tekmîl-i tarîk etmiş gerek ki vehme fâsid yol bulmaya ve şeyh kendü zikrin döndürmeye ve ehl-i ilme hilâfet vericek deyeler ki "Ümmet-i Muhammed üzerine bühtân etme ve cihet ihtiyâr etme ve kimesneyi tekfir etme ve az günâh ile kimesne katline kasd etme ve avâm sohbetine gitme ve ilim kuvvetiyle kâfirleri müslümân eyle hâzır müslümânı kâfir etme. Ve kimesnenin küfrün göricek nasihât birle irşâd eyle. Oğul kızı bu küfürdür bundan istiğfâr eyle deyü hilmle söyle. Ve ulu gönülleri dürr gör duru gönülleri sıfat-ı gadabiyye ile öldürme" deyü tenbih ideler. Ve kimsenin makbûl rü'yâsın vâkıa dimiye ve mübtedilere teveccühlerini ziyâde ideler. Tâlib ve âdî-i tabîatdan çıka, anâsır renginde kalmıya. Ve şeyh olan zikirde ve tilâvetde katı çağırmaya. Ve halvetde olanlara tabîatına göre gıdâ vire: bârid tabîatlılara hârr gıdâ vire ve hârr-tab'lara bârid vire ve yâbislere râtıb ve râtıblara mu'tedil gıdâ vire. Şeyhlere tabîat bilmek lâzımdır. Zîrâ yâbis tab'lara irşâd güçtür. Eğer hârr gıdâ vireler fi'l hâl buhârı

[502] Heysemî, Mecma'u'z-Zevâid, VII, 193. "Said / mü'min ana karnında iken said, şakî / kâfir de ana karnında iken şakîdir".

[503] Ancak tevbe ve iman edip iyi davranışta bulunanlar başkadır; Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir.

dimağa çıkar. Şems aklın yüzüne sehâb gibi perde olur, sefih ider geri ıslâha kābil olmaz. Ve hârr-tâb‘ olanlar dahî sudan perhiz ideler, vâkıa kesilir tîz-tab‘ olur ve necâs olur gavga etmeye adem arar yürür, ebedî ilâca kābil olmaz ölür gider. Ve şeyhler müritleriyle dünyevî kelimât etmeyeler. Ve şeyhler ve dişleri görünür gülmeyeler ve mürîdlerin hatunların **[6.b]** almayalar. Zîrâ ehl-i tarîk içinde gelinleridir. Şer‘an alıverin dirse ne söz ammâ mürîdleri kızların oğullarına alıvermek câiz ve şeyh kızın mürîdi oğluna virmek câiz. Ammâ tarîk içinde edeb budur ki kişi gördüğü dişiyi almaya alursa görmediğin ala. Zîrâ bu halk altı bölükdür: bir bölüğü pîrlerdir ve bir bölüğü karıcıklardır ve bir bölüğü yiğidlerdir ve bir bölüğü gelinlerdir ve bir bölüğü oğlanlardır ve bir bölüğü kızlardır. Kişinin nazarı pâk olucak, gördüğü pîrleri baba idinür ve gördüğü kārıcıkları ana idinür ve gördüğü yiğidleri karındaş idinür ve gördüğü gelinleri kızkarındaş idinür. Hâsılı gördükleri oğlanları oğul ve gördükleri kızları kızkarındaş idinicek. Pâk nazarlu erlere alacak kalmadı, lâzım geldiği ki görmediğin alalar. Şer‘an alursa ne söz. Bu nazar ehlullah olana göredir ve bu nazar ki meşâyihde olmaya avamla havâssın ne farkı var. Ve şeyhler gadab vaktinde sakin gerek gayret-i Hakk’a düşe Hak sabırlı kulları sever “ انّ الله يحبّ الصّابرين”[504]. Sabır etmeyen gayret-i nefsle şer‘a çeker yürür ancak arzdan çıkar, her işi Hak Teâlâ’ya ısmarlamak gerek tiz yerine getürür.

Geldik müridlerin edeblerine: ki bunlardır mürîd oldur ki kendüde dilek olmaya bil cümle dilek mürşid-i kâmilin ola. Hiç mürîdde ihtiyâr ve irâdet kalmaya. Kendisini pîr hizmetinde ‘adem-i i‘tibâr ide, ebedî kendine vücûd vermeye ve şeyh ne buyurursa söylemeden vara ol hizmeti göre.

Geldik muhibbe: muhib oldur ki mürşid-i kâmil göre yâ ırakdan işide, derûn-i **[7.a]** dilden seve, dâim buluşa yâ haber göndere eğer dille eğer malla. Pîr gönlüne gire hayr duâlar ala tâ mevt irince bu hâl ile ol şeyh ne dilerse yüz döndürmeye eğer hizmet ile eğer mâl ile bitire şeyhin dünyevî murâdın göre.

Geldik dervişlere: derviş oldur ki fakr u fenâ ve tâc ve abâ ihtiyâr idüb terk-i dünya ola yevmen fe yevmen şuğlunde terakkīyeler bula, iki günün berâber idüb mağbûninden olmaya. Nitekim Fahr-i Âlem sallallahu aleyhi ve’s sellem buyurur “ من استوى يوماه فهو مغبون”[505]. Ve dervişde terk gerek dünyevî tama‘ları uhreviyeye tebdil

[504] Allah sabredenleri sever.
[505] İki günü eşit olan kaybetmiştir. Aclunî, *Keşfü’l-hafa*, 2/276.

ola. Zîrâ tama‘-ı dünyevî dâim tenezzül gösterir fenâ fi’llah bekā bi’llah bulub yakīne el ermez tâ yakīn erince terk-i şuğl gerek. Nitekim Hak Teâlâ buyurur “ و اعبد ربّك حتّى يأتيك اليقين” [506] (Hicr, 15/99). Yakīnden murâd ulemâ-yı zâhir katında mevtdir. Ve ehl-i tahkīk katında zuhur-ı Zât’dır. Kişi ol yakīni gerek dünyâda bula gerek âhiretde. Ammâ dünyâda ölmezden evvel ölenler bulur âhiretde ehl-i cennet. Ve bu âyetin ma‘nâ-yı bâtınisi budur ki yakīn erince ibâdet ile ya‘nî dünyâda her ne amel seni Hakk’a yakīn etdiyse anı terk etme tâ mevt erince. Mellâhide derler ki yakīne erince ibâdet eyle bize yakīn hâsıl oldu şimdin geri ve kesb hâcet değildir. Cevâb budur ki bir kimesne kesble tecelli etse ve ol amelden bir gün ferâgat etse ol tecelliden dûr olur. İmdi ol sâlike lâzımdır ki geri kesb ide tâ yakīn erince. Zîrâ yakīn bir andır nûr-i gayr-i mükeyyef ihâta eder ammâ idrâkden bakīyye kalır anınçün abd olur. **[7.b]** Bir müdevvir temûr yâ çâr-kûşe temûr ocağa girse kızsa müdevvirliği ve çâr-kûşeliği zâil olmaz ammâ o rengin bağlar. Ve illâ temûrun odun dimek câiz değildir. Zîrâ nârın temûrde bekâsı yok fi’l hâl sudur aslı bârdur. Ma‘lum oldu ki temûr bir kerre kızmak ile ıslâh olmaz ve odun aynı olmaz. Mellâhide kula yek söyler söz kesble yakīne eren pür-derkdir Hüdâ’yı seçenler ehl-i hîredir meğer budelâdan yâ meczûbînden olalar. Ve derviş olanlar her kulu hâlî bilmeye. Ve Allahu Teâlâ’dan utanıp kulların incitmeye. Ve kendüden ona kul eğlemeye. Hiç dervişin kavlinden ve fiilinden mahlûk incinmeye. Ve dahî derviş fakr u fenâda oluna derler. Derviş fakīr ola, seyyiât defterinde yoklansa bir habbe bulunmaya, hasenât defterinde dahî öyle ola. Derviş iki cihânda yüz karalığı olur. Nitekim Fahr-i Âlem sallallahu aleyhi ve’s sellem buyurur “الفقر سوآد الوجه فى الدّارين”[507]. Öyle olsa dervişler tâlib gerek ve riyâzet ve uzlet ve gurbet ve seyâhat ve kanâat gerek. Ve derviş olan şehâdete varmaya zirâ ikiden hâlî değil derviş yâ kâzibdir yâ sâdıkdır. Eğer sâdık ise eşgāl-i dünyâdan el sûretine girmişdir mâsivâdan dahî el çekmişdir kendüye bühtân ider ben derviş oldum der hilâf söyler. Kâzibin şehâdeti mesmû‘ değil velhâsıl sûfî başlular şehâdete varmak lâyık değil.

Geldik uşşâka âşık oldur ki bî ihtiyâr ola, sevdiğinden gayri **[8.a]** gönlünde zerre mikdâr nesne olmaya ve komaya. Belki kendüni kendülüğünden sile, âşık resm gide sıfat-ı ma‘şûk kala. Dilek ve ikilik gide, âlet-i Hak kala. Ve ma‘şûk kendüni

[506] Ve sana yakîn (ölüm) gelinceye kadar Rabbine ibadet et!
[507] Fakirlik, iki cihanda da yüzkarasıdır. Aclunî, *Keşfü'l-Hafa*, 2/87.

idrâkden koya. Şöyle ki âşık müdrik ola aşk anda tamâm karâr etmiş ola. Zîrâ aşk âşık sıfatı değildir ma‘şûkundur. Âşık ayık olsa ma‘şûk sıfatın çekmiş olur. Ol vakit âşık nâkıs olur, firâka düşer, kesret ve kesâfet ihâta eder. Nitekim deryâya hareket ve sükûnet veren hevâdır. Mevc deryânın ne aynıdır ne gayrıdır. Zîrâ dâim değil ki aynı ola ve gâh haddinden tecâvüz ider, ol vakit mevc deryâdan munfasıl değil ki gayrı ola lâ muttasılaten ve lâ munfasılaten. Öyle olsa âşıkda hic ihtiyâr ve hüküm ve idrâk ve murâd olmaya ve ikilikden eser kalmaya. Nihâyet gāyn-ı ehad olmaya ve ehadiyette idrâk-i bakiyye olduğuçün beşeriyyet ve âşık kendülüğüyle âşık olmaz sıfat ma‘şûka âlet düşmeyince gerek mücâz olsun. Ve ıztırâridir muhabbet ihtiyâri değil. Vuslat isteyen âşık yok-vâr olsun.

Fasl-ı Sâlis: Ta‘birât ve makāmât beyân ider.

Evvelâ makāmat görelim, sâlik ne kadar mesâfe kat‘ ider ve ne mikdâr letâfet tahsîl ider ve ahlâk-ı zemîme ne menzilde kalır, hamîdeye tebdîl olur ve fenâ nedir ve elvân anâsırdan ne makāmda halâs olur beyân idelim. Ve ne kadar avâlim vardır ve ol âlemler âlem-i şehâdetde mi değil mi ayân idelim.

İmdi avâlim ki beşdir, tâlib nazar ide gördi ki ne dairedir andan bile ve Hızır ile İlyâs **[8.b]** kabz ile bastdır. Afâkı anlayıp hâli kāle getürüb izhâr-ı cehil etmeye.

İmdi ol beş âlemin evvelkisine Âlem-i Lâhût ve Âlem-i Zât-ı Baht ve Vücûd-ı Mutlak ve Beyaz-ı Mutlak ve Hakīkatü’l-Hakāyık ve Mâhiyetü’l-Mâhiyyât ve Hüvviyetü’l-Gayb ve Gayb-ü Meçhul ve Ehadiyyet ve Lâ Taayyün ve Amâ derler. Bi’l-cümle bunlar bakiyye-i vücûd-i idrâk ile fehm olunur.

Ve ikincisine âlem-i ceberût derler ki âlem-i sıfât ve cem’ul-cem‘ ve berzehu’l-berâzih ve vâhidiyyet ve taayyün-i evvel ve akl-ı evvel ve akl-ı küll ve nefs-i küll ve muhîtü’l-a‘yâni’s-sâbite denilir. Bunlar nûrâniyet ve letâfet ile hâsıl olur. Ekser bu tertîb pîr-i perverindir. Kesble Hüdâiler sâhib-i tertîb değillerdir. Kendü nefislerinde anlar dahî bulsalar aceb değil âhere irşâd idüb ta‘lim idemezler.

Ve üçüncü âlem-i melekûtdur. Ve ana âlem-i ervâh ve âlem-i ef‘âl ve rubûbiyyet ve âlem-i gayb ve emr-i bâtın ve nüfus ve ukūl tasarrufıyla kesâfet letâfete tebdil olmak ile hâsıl olur. Ammâ tâlib-i Hak olana mekr yeridir, suvere ve nukūşa aldanur kalur. Mürşid-i kâmil gerek rüzgâr gemiyi sürer gibi süre menzile ilede.

Ve dördüncü âlem-i mülkdür. Ve ana âlem-i âsâr derler. Ve ecsâm ve rubûbiyyet ve âlem-i şehâdet ve halk ve zâhir ve kesif ve ecrâm ve mahsûsât derler. Bi’l cümle bunlar dahî kendülerdedir afâkī görünür fehm ideler afâkī ta‘mir etmeyeler. Sülûk bi’l cümle enfüsîdir meğer keşf ola.

Ve beşincisi âlem-i nâsût dur ki insân-ı kâmildir. Her hayvâna göre değil zirâ câmiyyet ve mazhar ve mir’ât olur bunlar **[9.a]** heb avâlimi külliyedendir. Ve avâlimi cüz‘iyye afâka mütaallikdir ki ayna görüne bâtını olmaya. Ammâ zâhir gözü olmayanın bâtın gözü dahî yokdur. Nitekim Hak Teâlâ Kelâm-ı kadîminde buyurur el âye “من كان فى هذه اعمى و هو فى الاخرة اعمى”[508] (İsra, 17/72). Zîrâ kalb tasfiye buldukça mir’ât olur, âfakda olân enfüsde görünür ve bu mün’akis olanları gören

[508] Bu dünyada kör olan kimse ahirette de kördür.

rûh-i revânîdir ve makāmı beyne'l-hâc-i beyndir. Ammâ insanda beş rûh vardır. Üçü hayvânla müşterektir, herbirinin makāmına ve kuvvetine ve kudretine göre. Lâkin tasarruf cümlesinde rûh-i revânînin olmak lâzım değil. İnsân mürekkebdir anâsır ile ve hayât ile ibtidâda. Ya'nî rahimde yedi türlü kuvvet cem' olur dahî a'zâ-i kemâlin biri kuvvet-i câzibedir, biri kuvvet-i mâsikedir ve biri kuvvet-i hâzimedir ve biri kuvvet-i dâfia'dır ve biri kuvvet-i gāziyedir ve biri kuvvet-i musavviredir ve biri kuvvet-i nâimedir. Bunlar ile a'zâ ve cevârih ve kuvvetler zâhir olur, gıdâ talebine başlar. Eğer ibtidâda gıdâ hârr ola ya'nî eyyâm-ı sayfde memede buluna ol vakit dem kaynar ğıdâdan cüz-i safrâ gâlib olub gelib zuhûr ider nezâr olur ya'nî arık ve asferü'l-levn olur ve derisi silkî ve kemikleri iri ve mizâcı tez olur. Sonra seyr-i sülûkü dahî tîz olur ve perhize kâdir olmaz yanar. Meğer mürşid-i kâmil bârid gıdâlar ile ve soğuk sular ile latîf havalı yerlerde irşâd ide. Eğer bu tertibçe olmaya halvetden çıkar neccâs ve muânid olur ilim kuvvetiyle elleri kandırır yürür.

İmdi ma'lum oldu ki her kişi tabîatın rahimden beri tutagelürmüş, görelim ne tabiat bağlar. Geldik dörtden **[9.b]** hâli değil: biri nârdır icmâlen zikr olundu. Ve birisi yâbisdir, hazân vaktinde nebâtât ve ezhâr yebûset bağladığı vakit rahimde bulunursa gıdâsı yâbis olur. Cüz-i sevdâ gālib olur, hayâli olur ve gönüllü olur ve kindâr olur ve gönül karardır ve ekser esvedü'l-levn olur ve gözleri çakır ve kılları ayrı olur ve dişleri uzun, dişinin etleri kızıl olur, kabza mâil olur ve müksirü'l-kelâm olur ve irşâdı güç olur. Eğer yâbis gıdâ vireler ve su virmeyeler üç gün içinde sefâhet ârız olur tâ mevt irince gitmez. Ekser sûfîlerin sefîh olduklarına sebeb budur. Ve sefâhet esvedü'l-levnde arlık olur ve tez kabza düşer. İmdi gerekdir ki sevdâvî tab'lara cerb ve şirin ve müleyyinât vireler. Bunları irşâda şeyh-i hâzık gerek ve illâ gayet ehl-i tasarruf ola, câzibe ve tasarruf vehbe birle irşâd ide. Eğer böyle olmaya sefîhe olur ve mülhid olur ve muânid olur, elfâz-ı küfre düşer, harâb olur. Ve biri bâriddir, bârid zamanda ya'nî şitâ evâilinde ve zemherîde rahimde bulunsa ekser gıdâ balgam ve mâlih olur. Bedende beyazlık vâki' olur ve karın büyük olur ve ekşiye mâil olub taâm yerken su içkin olur. Ve dahî gövdesinde kıl olmaz ve saçı sakalı tavîl olmaz ve tez kakar tez geçer mizâc olur. Ve bu tabîatlılara perhîz itderseler vâkıah görmez. İmdi gerekdir ki bu mizâclılara ıscâk taâm ve galiz şerbet vireler. Perhîz hemân bî-dâr olmak yeter ve on günedeğin feth olur inşallahu Teâlâ.

Ve eyyâm-ı şitânın âhirinde vâkı‘ olsa rahimde gıdâ balğam-ı gayr-i mâlih olur. Issı taâm **[10.a]** yeye ve sudan perhîz ide. Şöyle ki suya perhîz etmeye gördüğü bulanık sular ve kar ve beyâzlar ve yağmur ve yılanlar görür. Bu tabiat ehli buz renginde ola, aslâ hamret olmaya. Ve kemikleri iri ola, gâh gâh a‘zâlarında şişler belire ve elde ve ayakda uyuşuk ola. Ve soğuklarda öksüre ve taâm geç hazm ide. Yürümesi süst ola ve cimâah ol kadar kâdir olmaya. Bu tabîatlılar kâhil ve ağır ola. Halvetde dâim teveccüh gerek. Teveccüh nice olur derlerse fasl-ı râbi‘a nazar ideler. Ve dahî olar ki tâze bahâr eyyâmında rahimde ibtidâ gıdâlanmış ola demevî mizâc olur aslâ perhîze doymaz. Şöyle ki üç gün perhîz ide gül gibi solar. Ammâ tedrîcle gayrilerden bu tabiatlı ziyâde irşâda kabildir. Zîrâ perhîz tedrîcle olsa hatâ olmaz. Gayri tabîatlara gıdâ ile ve teveccüh ile denilmişdir. Ve illâ bu tabîatlı irşâda mütehammildir, tedrîcle ve açla ve tokla. Meselâ yüz dâne menkūd ile halvete girse taâmın hergün çekib günde bir menkūd eksildib iki kaşık şurba kalınca tamâm-ı irşâda kābil olur. Ammâ iki kâşıkdan eksik etmeyeler. Çünkü Rum Halkı meyveler ile ve râtıblar ile şîrdenlerin büyütmüşlerdir. Katı kıllet üzerine gıdâ alıncak kabız olur. Yâ zehir zahmeti ârız olur sakınalar ve tez ilâc ideler. Velhâsıl şeyh [ilm-i tıb] bilmek gerek ki halvetine deli gire uslu çıka ve illâ kazıyye ne olacağı ma‘lumdur. Tafsîl lâzım değil.

Geldik ol beş rûh ki yukarıda zikr olundu. Tafsîlen anı tahrîr idelim mahallinde fehm asân ola. İmdi her oğlan ki rahimde gıdâ talebine başlıya **[10.b]** ananın göbeği yolundan şol kan ki rahimden cem olmuşdur kendüye çekdi, ol kan oğlânın mi‘desine geldi bunda çün bir nevbet hazm oldu ba‘de mâ kilosu ki mi‘dedir müsâreka yolunda kendüye çekdi. Ol kan bunda hazm oldu mezkûr kanın hülâsasın aldı kendüye çekdi, ana rûh-i nebâti deyü âd virdiler. İmdi insânın içinde ciğer ve dalak ve öd ve böğrek ve yürek var. Her biri bir illetin mahalli vâki‘ olmuşdur. Anı beyân kılalım. İmdi ciğer insân ne yerse kan ider tâ ki her endâmına andan gıdâ irişe anınla kıvâm bula ve bu kan ki ciğerde pişir andan tortu kalur. Ana göclük derler sevdâdır, dalâk anı kendüye çeker. Andan sonra dalâk peşinde bir sarıca nesne verilir köpük gibi ana öd derler safrâyı kendüye çeker. Her kaçan ki kan ciğerden taşra çıkar rakīk olur ve bî-kıvâm olur tâ ki kan sâfi olub safrâsız ve sevdâsız yürek damarlarında yürür eğer öde bir âfet erişse sevdâ kanıyla kalır sevdâvî illetler hareket ider. Eğer böğreğe bir âfet irişse su kanıyla kalır, istiskā ârız olur. Ve eğer ciğerde su

kanıyla kala der hâsıl olur. Kelâmın muhassılı budur ki mürşid-i kâmil olan insân bir damla sudan nice vücuda gelüb ve ne tertîb üzere tabiat bağlar bilüb ana göre irşâd kılıb nûr-i gayr-i mükeyyefe irince teveccüh birle rifʻatler virmek gerek. Ve bu tertîb üzerine hülâsadan bakī kalanı baʻzı kan, baʻzı balgam, baʻzı sevdâ ve baʻzı safrâ olur. Bu cümle eklden ve şürbdendir. Anınçün bunları **[11.a]** bilmek lâzım oldu. Zîrâ insânın illetleri maʻlum olucak, ilâca ve irşâda ve ne tabʻdır bilincek ve teshîre ve kahra âsân olur. Bunu bilmek cemî-i fünûnda lâzımdır. Öyle olsa bir mikdar dahî ilm-i ebdândan zikr idelim tâ fehm âsân ola. Şol ki safrâdır öd anı kendüye çekdi ve sevdâyı dalak çekdi. Ve şol ki balgam oldu rûh-i nebâti alub bedene kısmet itdi. Nice hikmet içün anları tamâm beyân idemedik, hâcet düşerse ehlinden öğreneler. Ammâ şol ki rûh-i nebâtidir anın mevziʻi ciğerdedir. Ve biri ruhun rûh-i hayvânîdir, mevziʻi hod sol ikidir. Tâlibler zikr-i darbı itseler ya raks etseler bir yana eğilir. Eğer böğrüne eğile güler yürür, eğer soluna eğile ya sağına eğile ağlar ve yâ gadab yetişe hafakân olur ve fevkine eğile iltihâb olur. Eğer bunlardan biri olmaya yâ dibe yahud gözlerine buhâr iner. Meğer gayet kâmil huzurunda ola halâs bula. Zîrâ kâmil olan ârif olur, ârif olan kendüye güç getürmez. Geldik yine tertîb-i ruha, ol rûh-i hayvânî ki zikr olundu, ol yürekde olan dem-i latîfden hâsıl olur. Anın zübdesini yürekden dimâğ cezbider, anda varır rûh-i nefsânî olur ve bâkī letâfeti sekr yolundan cümle aʻzâya kısmet ider hiss ü hareket kuvvet bulur. Dimâğda müdrik ve müteharrik olan rûh-i nefsânîdir. Görmez misin başa bir darbe irse idrâk ve haraket gider, cemî havâsse zarar gelur.

Geldik havâsse ki ondur: beşi zâhirde, beşi bâtındadır. Zâhirde olan semʻa **[11.b]** ve basar ve şem ve zevk ve lems. Yaʻnî işitmek ve görmek ve kokmak ve tatmak ve tutmakdır. Salike bunlar dahi âletdir. İlletleri maʻlûm olmak gerek, tabiat bozulmaya. Ve havâss-ı hamse-i bâtına bunlardır: his ve hayal ve vehm ve hâfıza ve mutasarrıfa. İmdi şöyle maʻlûm ola. Hayâl hiss-i müşterek hazinedârıdır ve hâfıza vehmin hazinedârıdır ve bu hiss-i müşterek ve hayâl dimâğın muahhirinde ve mutasarrıfa didüğümüz dimâğın vasatındadır. Ve dahî hiss-i müşterek didüğümüz suver-i mahsûsat ve muğayyebâtı mûdrikdir. Her ne ki insanın zâhirinde ve bâtınında vardır havâssdan anın cümlesini hiss-i müşterek bilir, bunda cemʻ olur. Ol sebebden hiss-i müşterek derler cemîʻ mesmûâtı bilir. Geldik yine üç ruha ki: rûh-i nebâti ve rûh-i hayvâni ve rûh-i nefsânîdir. Ammâ rûh-i hayvânîye rûh-i insânî dahî derler. Üç

rûh ki insanda zikr olundu hayvanda dahî vârdır. Ve âdemde bir rûh dahî vardır ana rûh-i insânî derler, rûh-i izâfî dahî derler. İzâfi demenin ma‘nâsı budur ki Hak Teâlâ kendüye muzâf kılub buyurur "فاذا سوّيته و نفخت فيه من روحى"[509] (Hicr, 15/29). Ve bu rûh-i insânî ki rûh-i izâfîdir nice isimle dahî yâd olunur. Meselâ cevher-i evvel ve cevher-i latîf ve cevher-i pâk ve deryâ-yı sânî ve akl-ı evvel ve kalem ve rûh-i A‘zam ve ayn-ı hayât ve rûh-i evvel ve rûh-i hâs ve rûh-i Muhammediyye derler. Ammâ ekser meşâyih rûh-i izâfî ve rûh-i Muhammediyye derler sallallahu aleyhi ve sellem. İmdi rûh-i izâfîye şol tâlibler irişurler ki nice merâtib ubur edib geçe ve isti‘dâd kesb idüb hayât bula bu dahî isti‘dâda **[12.a]** dâirdir. Ya‘nî riyâzet ve mücâhede varlığıdır. Ba‘zılar bu merâtibde tez halâs oldular ba‘zılar geç.

İmdi merâtib didiğimiz bunlardır: biri mertebe-i behâyimdir, biri besâatdir ve melâik ve insâniyetdir. Kıllet-i taâmla ve terk-i tama‘ ile mertebe-i hayvâniyetden geçer ve terk-i gadab ile besâiyyetden geçer ve hilm ve hayâ ile melâikden geçer. Tâlibin kendüye ve ğayre nef‘ olmak mertebe-i insâniyyetdir. İmdi ma‘lum oldu ki rûh-i izâfiyle hayât bulmak bu mertebeleri kat‘ etmek ile olur. Kişi kendü hâlin bilmek gerek ne mertebededir: hayvân dâiresinde mi ve yırtıcılarda ve melâikeler mertebesinde mi yoksa mükerrem Adem dairesin bulub, rûh-i izafiyle zinde olup tecelliye lâyık olmuş mu beden mülküne hâkim olan nedir ve kavî olan letâfetmidir yoksa kesâfet midir, insân-ı kâmil anı bilendir. Ekser bu halkın kendünü bilmez anın içün zâtın sıfâtında bulmaz. Eğer bileydi kendüye gâlib kimesne olmayaydı. Havf ve recâ gafletde olur, bu dâirenin ehli hakkında lâ havf denilmişdir. Nitekim beyânı gecdi. Ve dahî insanda beş rûh var denilmiş idi: anın biri rûh-i nebâtîdir ve biri rûh-i hayvânîdir ve biri rûh-i nefsânidir ki ana rûh-i izâfî derler. Ve rûh-i revânî ki sâbıkân zikr olundu ki rü’ya gören oldur. Ve makāmı iki kâşın arasıdır ve bunun seyri âfâkî midir ve enfüs müdür bilmek gerek. Gâh olur ki kalb tasfiye bulur âfâk mün‘akis olur. Ol vakit âfâk enfüs yeksân olur. Nitekim kaddes Allahu sırrahu buyurur " تخرج النّفس عند النّوم و يبقى الرّوح فى الجسد" ya‘nî insân uyudukda **[12.b]** nefs çıkar, rûh cesetde kalur. Ve ammâ Hazreti Ali radıyallahu anh buyurur " يخرج الرّوح عند النّوم و يبقى شعاعه فى الجسد فبذلك يرى الرّؤيا فاذا انتبه من النّوم عاد الرّوح باسرع من احظت". Ya‘nî Hazreti Ali eydir " Âdem uyudukda rûh çıkar şuâı cesedde kalur. Ol ruhuyla rüyâlar görür, kaçan

[509] Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın!

uyânsa cesedine döner ve döner ki bir lahzadan tezde. İmdi âlem-i bâtına çıkmakdır basît-i afâkī olmak lâzım değil ammâ anların ki nefsi bir buhardır letâfet kesb etse rûh derler. Ol rûh izâfî olmak değil bu bir vücûd bağlar ki rûhânî câiz ki âfâkā dahî çıka. Ammâ eşyâh-ı kibar ve ehl-i bâtın âlemi cesedden âlem-i bâtına çıkar. Anınçün vakıânı enfüsî ta‘bir iderler. Ve ehl-i keşf katında afâkī ve enfüsî i‘tibârı câizdir anınçün keşf sahih değildir. Zîrâ keşf ricâlde ola nisâda hayız gibidir ve keşfe ricâl ki yetişe ayıb zuhur ider anınçün keşfe hayz-ı ricâl derler hâyıza olmıyan hâtun ola ve getürmez. Ammâ harâret dahî olmaya her hâyıza hâmile olmaz anınçün keşfe hâyz didiler. Ammâ bunda iki hâl var, biri bu ki keşf hayız olduğu izhârı ayıb olduğuçün ola yâhud alâmetdir keşf eğer hararetle mukârin ola mükâşifden ola denile. Ya‘nî âhere irşâd ide. Eğer ere varırsa ya‘nî perver olursa ve dahî bu tafsîlâtdan murâd budur ki bu risâleyi gören kendü ne hâldedir bile ve makām-ı a‘lâyı bula. Nefsini evsâfı zemmîmeden pâk idüb evsâf-ı hamîde ve ahlâk-ı latîfe ile müzeyyen ve ârâste kıla. İş bu tarîk üzere isti’dâd kesb idüb vâdi-i tabîatda ve tenezzülâtda **[13.a]** kalmaya. Rûh-ı izâfîyle hayâtı ebedî bula. Nitekim Fahr-i Âlem sallallahu aleyhi ve’s sellem buyurur “خلقتم للابد”[510] ve bu hadis-i şerîf rûh isti‘dâddan ibâretdir ve nefh-i rûh didüğü ruhun kabûlunden ibâretdir ve bu ruhla hayât bulub zinde olmak iki şart üzerinedir. Evvelkisi mertebe-i insânîyet tahsil etmekdir. İkincisi isti‘dâd hâsıl kılmakdır. Ve bu mahalli Şeyh-i Ekber kuddise sırruhü’l-athar *Fusûs’unda* fasl-ı evveldeki fass-ı âdemdir aleyhi’s selâm, tafsilen beyân ve Dâvûd-u Kayserî ayân etmiştir. Lâzım gelür heb nazar oluna ve ba‘dehu iş bu fasılda icmâlen makāmât zikr olundu, ta‘birâtdan dahî bir mikdâr beyân ve her tabîate göre ‘ayân olunsun.

Evvelâ nârî tabîatlıları görelim. Eğer bunlardan biri halvet ide yâhud kendi hâlinde nevmde ekser gördüğü sâruya mâildir. Nâr ve yehûd ve saruatler ve libâslar ve bir vilâyet öd ile dolmuş ve külhân ve hamâm ve kendüye sarılık düşmüş görür. Her vakit renk virir yürür buldu bilmek gerek, harâret ıhrâk etmeden bâridlerle ilâç kılmak gerek. Çünki vakit olur ki bu zikr olanları gayrı tabîatliler dahî görür. Meselâ bir kişi âlemi öd tutmuş gördü nârî tabiat değil anın vücûdu âlemin harâret ve susuzluk ihâta etmişdir. Ve bir kişi uyurken derilse ve sıkılsa ve hammâma girmiş ammâ pâdişahlardan biri öd görse ne tarafta görürüse ol tarafa hışmı dokunur ve hamâma girmek bir mikdar darılmakdır sonu hayrdır zîrâ hamâmın sonu

[510] Ebed için yaratıldınız.

yeniliklikdir. İmdi mu‘tebirlere lâzımdır ki her kişinin tabîatin bile ana göre ta‘bir kıla. Tabiat tâlibin heykeline nazar **[13.b]** etmekle bilinur ve rü’yâdan dahî anlanur ehline ma‘lûmdur tafsil etmek lâzım değil.

Sâniyen türâbîdir yâbisdir, kābızdır. Bu tabîatlılar halvet ideler yâ taşra yürürken sehl-i harâret kesb ideler. Ekser kara duhânlar ve zulümât ve gün tutulur ve salunur ve gice karanlığı ve arablar ve siyah atlar ve libâslar ve siyâh dülbend ve kılıçlar ve yüzü gizlüler ve bir sûret bir sûrete tebdil olur görür. Ve düşünden uyânsa havf ider. Bu sevdâî tab‘lardır. Şöyle ki perhiz ide sefîh olur, bunlara müleyyin gıdâ gerek. Nitekim beyânı gecdi. Eğer bu misüllü rü’yâlar gayr-i tab‘lılar göre anlara dahî sevdâ ârız olmuşdur, ilâc ideler. Ve dahî ehl-i sülûkün ibtidâsında görünür bunları zikr olanlara kıyâs etmeyeler. Bunlar sülûk nişanlarıdır ve gâh olur ki siyahlık âlemi ihâta ider görünür, dâiresine göre ta‘bir ideler, bihâr-ı nefs olmak var ve ihâta-i gam olmak var ve sıfat-ı celâl olmak var fehm ideler.

Sâlisen hevâîdir. Bunlar demevî mizâc olurlar. Bunlar kızıl bulutlar ve kızıl libâslar ve yaralar ve kan alınmış ve cenkler ve hacâmet ve sülük tutulmuş görür ve kızıllara müşâbih nesneler ki iki kızıl tozlar ve muhâlif rüzgârlar ve türlü gavgalar görür. Mürşid-i kâmil bu renklerden halâs etmeğe teveccüh gerek. Ve teveccüh dahî hibe sûretinde gerek. Süreti dördüncü bâbde mahalli ile beyân olunur inşaAllahu Teâlâ. Ve bunlara perhîz tedrîc ile olur, nitekim beyânı geçdi.

Râbian mâîdir bunların ekser gördükleri kar ve yağmur ve doludur ve bulanık akarsular ve duru deryâlar ve beyâz atlar ve libâslar görürler. Suyunu çok içdikçe böyle görünür. Bunların ta‘bîri kābil değildir. Zîrâ **[14.a]** haraket balgamdır. Bunlara mürşid bakiye-i celâl birle teveccüh etmek gerek bu dahi dördüncü fasılda beyân oluna ve tez tez tâlibe mürşîd teveccüh etmeye, tâlib her dâireyi tamâm kat‘ idince tâlib bir mikdâr letâfet bula. Kamer görür dâire-i nâsûtdan çıkâr, kalbe düşer, ibtidâda hilâl görür ve kemâlin bulur, bedr olur ve kalbden kat‘ olmalı ola girü hilâl görür ve dâire-i rûha irer, şems görür belki imreet sûretin görür. Mekr yeridir buna tecelli-i Zât deyüb nicelere hilâfet verirler. Bu hod tecelli-i sıfâtdır ol Zât bu sıfâtdan münezzehdir tâlib bu daireden geçe sırra irer. Ehl-i sülûk sırr-ı akla derler ve bu mahalden gayrıda rûha derler. Meselâ rûh-i şeyh diyecek mahalde sırr-ı şeyh derler istimdâdları vaktin. Akıl irişmez iren rûhdur. Ammâ bir ıstılahları dahî var nefs-i latîfe ve rûh ve sır derler birdir. Her bir dâirede türlü tasarrufu olduğuçün nefs rûh

i‘tibâr itdiler. Nitekim bir kişi evvel şâkird idi sonra suhte oldu giderek dânişmend olub, müderris ve kādı ve müfti oldu, şey-i vâhid bir kişidir sûreten ammâ herbir dâire i‘tibârınca bir isimle zikr olunur. Bu misâl müntehinindir, mübtedî ta‘bîrinde ferd ferd zikr etmek gerek. Fehm ide elvanıyla ve dahî sırdan geçen tâlibler sırr-ı hafîye irer, andan sırr-ı ahfâya irer. Celâlden harâret kesb ider. Anda fenâyı fi’s-sıfat ider. Bu dahî mekr yeridir, fenâ-yı fi’z-Zât sanurlar hilâfet verirler. Andan sonra cemâle, andan rûh-ı Muhammediyye’ye, andan bâtın-ı mutlaka, andan atâ dairesine, andan e’l-ulûhiyyeye, andan hüviyyeye, andan vâhidiyyeye, andan ehadiyyeye **[14.b]** irer. Fenâ-yı fi’z-Zât ol vakit olur. İdrakden bakiyye kala ana vâhidiyyet derler. Ehadiyyet ibtidâsına değin ehadiyyetde vücûd kalmaz ve ikilik olmaz andan nişân virilmez cümle seyr-i sülûk ve makāmât ve ta‘birât ehadiyyete irincedir, bu mahall-i urafâdır ki kem şev.

Fasl-ı Râbi‘: Teveccüh ve tasarruf ve câzibe ve te’sirât beyân ider.

İmdi teveccühü görelim ki beşdir; biri celâl ve biri cemâl ve biri bakıyye ve biri hîbe ve biri nûr-i nazardır. İmdi dâire-i celâlden teveccüh etmek sıfat-ı kahrdır. Ve teveccüh itdüğü sûretin şeklin mülahazaya getürüb ana teveccüh etmek gerek te’sîr ide. Eğer öyle etmezse ebedî te’sîr ve kâr kılmaz. Vakt olur ki bir gayrı şekil doğar teveccüh iderken. Ol teveccüh ol mahalde ol doğan şekle dokunur. Eğer ol mahalde ol doğan şekil kendünün dostlarından veya evlâdından olsa men‘ olunmaz, helâk olur. Bu teveccüh-i celâlin gâyet ehli gerekdir ki murâd eylediği şekle yetişe. Vakt olur ki hiç şekil zuhur itmez zarar kendüye olur. İmdi bunâ çâre budur ki eğer şekil zuhur eylemese ol zamân “Musavvir” ismine meşgūl ola, tâ murâd eyledüğü şekli zuhura getirince andan sonra teveccüh ide. Ve teveccüh iden kişi dâire-i celâlde olmak gerek. Ve alâmeti oldur ki kişiyi celâl ihâta idicek bedeni ağır olub yağrınları kurulur, gözleri halka halka olur, sanasın üzerinde kurşun yükü vardır. Hâsılı dil dimâğ kurur ve dudak pişer, benzi bozulur, ol vakit yürek harakete gelur alâmeti budur. Ve ol zamânda omuzlar üzerine kurşun yüklenmiş gibi olur. Ol hıynde teveccüh etmek gerek bundan ilerü **[15.a]** sırr-ı şüyûh izhâr-ı keşf olmak ma‘kūl görülmeyüb setr olundu. Ehline ma‘lûmdur, ehli olmayan ehlinden âr etmeye göre ana göre kâr kıla.

Ve bu teveccühün biri teveccüh-i cemâldir lütf içün ve izdiyâd-ı kadr-i rifat içün ve kesb-i letâfet-i afâkî ve enfüsî câizdir. Hürmet ve izzet ve mansıb ve merâtib ve rûhânî saltanat ve hayr-ı sohbet eğer beden hastalığı ola sıhhat ve eğer kalb ve ıtlak-ı habs ve def‘i belâ içün câiz ve zikr olanlara nûr-ı cemâl ihâta itdüğü teveccüh oluna. Ve bunun alâmeti oldur ki beden yükden kurtulmuş gibi hıffet ve ferâhiyyet ve letâfet ve sürûr üzere ola. Bir an ola ki anda hiç gamdan ve gussa ve gadabdan asla eser kalmaya. Ve kalbe âlem-i şehâdete mütaallık hâtıra gelmeye. İllâ murâd idenden ki gele ve mirât-ı kalbi mücella ve musaffa ve nûr-ı cemâl hüveydâ olub ol murâd eyledüğü şekli ol mahalde mülahazaya getürüb bu hâlât üzere iken teveccüh ide ol vakit te’sîr ider bi iznillahi Teâlâ. Eğer kalb sâfî kalb olmayüb hâtıra def‘ ve kat‘ olmazsa ol zamân “Bâtın” ismine meşgūl ola. Bu teveccüh kime dokunursa devlet-i ebedî bula inşallahu Teâlâ. Gâh olur ki Zeyd içün teveccüh iderler Amr’a dokunur halk didüğü olmaz Hak didüğü olur. Sâhib-i teveccüh gāyet ehli gerek teveccüh murâd itdiği kişiye ide bunda dahî şekil zuhûr eylemezse “Musavvir”

ismine meşgūl ola, gerek irşâdiçün tâlibin kalbine teveccüh ide, gerek zikr olan murâdât içün ola, gerek gayrılara izdiyâd-ı kadr içün tertîb budur. Ammâ Halvetî karındaşlar ve Nakşibendîlerin bir türlü dahî teveccühleri **[15.b]** vardır. Zînetler kalbine teveccüh iderler ve dimağa nazar eylerler zîrâ anların istimdâd ve karar idecek yerleri sırdır, nihâyeti sırr-ı hafîdir andan ilerü geçemezler. Anınçün nazarları dimağadır. Keşf, mükâşiflere dimâğda hâsıl olur ve Halvetîlerin teveccühleri kendülerden bir hüküm tekāzâsı olursa te'sîr ider, olmasa itmez. Zîrâ onlar ne dâirede olursalar kesble bulduk mülkümüzdür dirler. Bu tasarruf üzerine tekāzâsı hüküm lâzımdır. Ve Nakşibendîler teveccüh etmelü olsa suret-i ilhamla iderler. Kendülerden asla ricâ kopmaz eğer işâret olunmaya teveccüh itmezler. Ve bunların gayrı kendüleri Hak Teâlâ'nın kemâl-i kudretine âlet bilür, anın celâl ve cemâli bizden zâil olunca teveccüh idelim tekāzâ ve hüküm ve ilhâm lâzım değil derler. Her azîz bu yüzden teveccüh idüb te'sîr indirmişler.

Geldik teveccühün birine dahî ki bakiye-i celâlle olur. Bu teveccüh sâlik celâlle cemâl beyninde daha fenâ fi's-sıfât etmeden teveccüh ider. Fi'l-hâl suver ve nukūş komaz siler, kalb sâfi kalur. Ve rüzgâr ile gelur ateş gibi yakar ve yakar gider. Ve kişi kendüden ululları teshîr etmek ve bilse bakīye-i celâlle teveccüh ider ki musahhar ola. Zîrâ anın gururun ve sürûrun ve ululuğun celâlle sınamayınca boyun virmez ve te'sîr olmaz. Anınçün her kişi te'sîr itdüremez.

İmdi bu teveccühler bi'l cümle ehl-i hâle göredir. Sevenler ki ehl-i hâl değillerdir; anlara havâss-ı esmâ gerek te'sîr itdireler. Ve bu havâss-ı esmâ didiğümüz inşallahu Teâlâ yedinci fasılda beyân oluna. Tâlibler görüb **[16.a]** tertîbine göre amel ideler ve ber-murâd olalar. Dilerlerse sekizinci fasıl tertîbi üzerine amel ideler. İkisi dahî câizdir. Ve teveccühün yeri nûr-ı gayr-ı mükeyyef ile ya'nî ehadiyyet nuruyla bu teveccüh kime ire hilâfete lâyık olur, kemâlin bulur nâkıs kalmaz. Ve teveccüh iden gibi evvelde teveccühe kādir olur. Bunda sır vardır dile gelmez ve bu dil ile beyân olmaz. Bu makām-ı Hızırdır, bunda kabz olmaz ve teveccühde hatâ gelmez. Ve bu sırra Hazreti Mûsâ aleyhi's selâm mütehammil olmadı. Anınçün biz dahî tafsîlen beyân etmedik. Lâkin ehline ma'lûmdur.

Ve teveccühün biri dahî hibedir. Hîbe oldur ki şeyh yâ bir kişi havâssa meşgul ola anın nurâniyetin gayriye hîbe ider, her ne dâirenin letâfetin kesb itdiyse ol hibe itdüğü kişi anı libaslanır. Bu teveccüh tilâvet-i Kur'ân ile olur ve esmâullah ile

olur ve o ed‘iyye birle olur ve havâssla olur ve zikr-i nurun hîbe etmek ile olur. Bulara müşâbih ne varsa câiz ve nâfi‘dir. Ve dahî hîbe olunan kişi gerek hay olsun gerek mevtâdan câiz. Ve hîbe dört dürlüdür: biri okur ve sevâbın bağışlar ve biri mâlından inâm ider ve biri nurâniyete hîbedir dairesine göre ve biri mürşid-i kâmildir ki tâlib ve sâlik ne makāmda olursa ol makāmda mürşid anı su yonga kaldurur gibi kaldırır. Bir kişi bunların ehli olmasa dahî düşmen üzerine inâm yâ kahriye okuyub hîbe etse kahr içün **[16.b]** hîbesin kabul ider, yok te’sir kendüye olur gayre ne sandıysa başına uğrar. Eğer helâklık kasd itdiyse kendinin mukadderine rast gelmek vardır. Ve dahî bu teveccüh-ı celâlden gayrı teveccühlerin hîbeleri kabul olub bunun olmadığı oldur ki hîbe olunan kişiye gayrı hibelerde vücûd-ı rûhaniyesine letâfet ve nûrâniyet irdiğini bilür ve duyâr. Öyle olsa celâlin zararın dahî vücûd-ı rûhânî bilur. Anınçün kabul etmez. Bir hîbe ki virdüğü yerde kabul olmıya sâhibine virilmek lâzım gelur. İmdi bu tertîb üzere teveccüh murâd idinenler tamâm ehlin bula, ne yüzden teveccüh gerek bile, ana göre tedbîr kıla. İbn Îsâ ki sâhib-i kitâbdır teveccüh-i celâlde dahî bir türlü nazarı var ve gayrı teveccühlerde dahî kezâlik. Gerek lütf için gerek kahr içün, eğer irşâda göre olur.

İmdi görelim teveccüh neyedir. Eğer lütf içün ola eğer teshîr ola nûr-ı ehadiyyet ile murâd idindiği kişinin kalbine teveccüh ider, ağrından görür, yüreğinin ucunda akça iplik gibi damarcıklar var ana yapışur dahî seyil-ter te’sîr anınla bulmuşdur, tertîb budur. Tertîb-i teveccüh icmâlen beyân olundu.

Geldik tasarrufâta ve câzibeye. İmdi câzibe üç nevidir: biri bu gibidir şuğl ile hâsıl olur şuğulsüz olmaz, biri meczûblardan olur şuğl lâzım değil. Zîrâ anlardan zâil olmaz. Biri insân-ı kâmil vechinde **[17.a]** olur ana püser-i gebr derler, bir nurdur gelur karar ider her kim ol karar itdiği veche baka fi’l-hâl mest olur. Bu hâl meczûblardan görünür ve gayrı meczûbda dahî bu hâl olur kesble. Bu ol letâfetdir ki gâh mahbûb ve gâh mahbûbe vechinde dahî olur. Her kimde ki görüne ma‘şûk olur mecazen. Ve hâl gâh olur ki pâdişâhlarda olur halk-ı âlem anı severler zâlim dahî olursa. Bu hâl adle ve zulme göre değildir.

Geldik tasarrufâta: tasarrufât oldur ki tâlibin kesâfeti letâfet bula terakkīsi tenezzülünden artık ola ve suverden nesne görünmez ola nûrânîyyet ihâta ide meşgūl ve gayrı meşgūl iken bu hallülerin âharda letâfetleri zuhur ider kendü gerek dilesün gerek dilemesün. Ehl-i tasarruf bulardır katlarında ırak yakīn, yaş kuru birdir, afâk

enfüs dahî kezâlik. Gâh âşikâre gâh rûyâda görünürler. Buların gibi azîz pâdişâhlar ile gâzâda bile olurlar sûreten varmak lâzım değil. Şöyle ki bir askerde sâhib-i tasarruf olmıya ol asker zafer bulmaya meğer pâdişâh ehl-i tasarruf ola.

Geldik te'sîrâta. Bu dahî üç nevidir: biri havâssla, biri nûrânîyetle, biri harâretle olur. Gâh olur ki üçü bir yerde cem' olur kuvvet bulur ziyâde te'sîr ider.

Fasl-ı Hâmis: Zikir ve tilâvet edeblerin bildirir. Evvelâ adâb-ı zikr görelim.

Zikirde üç hâl vâr: biri şöhretdir makāmâtla ki nefs andan haz ider. İmdi zikirde edeb gerek **[17.b]** ve tenhâ gerek ve şevk gerek tekāzâyı aşkla bî-ihtiyâr haykıra. Ol vakt türlü türlü sadâlarla tertîb olmaz makām-ı Hüdâ hayrete düşer. Biri cehrle zikr etmekdir, hâtıra def olsun deyu. Biri ihfâ ile zikr etmekdir. Fahr-ı Âlem sallallahu aleyhi ve's sellem Hazreti Ebubekr'e radıyallahu anh ihfâ ile zikr itdirdi ve Hazreti Aliye cehr ile zikr itdirdi. Fî zemâninâ ihfâ kavîdir. Ammâ söz etmek ve makāmâtla manzum risâle okumak câiz. Şöyle ki şer'a muvâfık efdal ibâdet ehl-i kemâl katında eğer zikir eğer tilâvet eğer evrâd bi'l cümle kendü nefsi işitecek kadardır. Nitekim Hak Teâlâ celle ve alâ buyurur "واذكر ربّك فى نفسك"[511] (A'raf, 7/205) ve sûre-i Meryemde Zekeriyye hakkında buyurur "نداءً خفيّاً"[512] (Meryem, 19/3) Zekeriyya gizli yalvarmak ile diledi. Her kim riyâsız rabbine gizli tazarru' ide ol kişi mahrum kalmaz inşallah. Zirâ riyâ ve şöhret ve garaz yoktur, kalb Hak'dan yana yunulmuşdur. Şol kimsenin ki teveccühü Hak'dan yana ola ol red olmaz ebeden. Ve dahî nûraniyet tahsil etmek ve letâfet kesb etmek tilâvet-i Kur'ân'la ve savm ve salâtla ve Hakkı çok zikir etmekle olur. Bunlar hâsıl olmaz illa kıllet-i taâm ve kıllet-i nevme mukārin olmağla olur. sıfat-ı behîmiyyede nâdir düşer. Bunlardan gayrı şehâdet ve imân nûru vardır. Bunlar tasdîka göre olur gayrıları a'mâli sâlihaya göredir. Ve dahî nefsin ve kalbin ve rûhun ve sırr-ı hafînin ve sırr-ı ahfanin nûrları vardır. Celâlin ve cemâlin dahî **[18.a]** nûru birbirine ve mugāyirdir. Ve nûr-ı Muhammediyye dahî kezâlik. Ve anâsırın dahî dört türlü reng-i nûru vardır: nârîlere sarı ve mâîlere beyâz ve hevâilere kızıl ve sevdâvîlere siyâh görünür. Ammâ nefs nûru kızıl olur, ol dahî katı kavî değildir. Riyâzetle bozarır ve ağarır geri döner kamer rengin bâğlar. Kalbin evvel nûru budur sonra sâfî olur ve yedi türlü renk kalbde görünür. Bundan ileru rûh akl ile koşilur giderler sıfat-ı nefs kalur. Ruh akıl ile sırra irerler ki akıl dairesidir. Aklı anda kalur ruha lütf-i ilâhi irişür. Andan gider rûh libâsın değişür ki beyazdır, sarı libâs geyer. Ol sarı nûr-ı sırrındır ol libâsıyla hafîyyeye varır. Anın rengi kûzegî rengi gibidir. Anda ol libasıyla ayn-ı safâdan açar nice letâfetler hâsıl idüb göçer sırr-ı ahfâya geçer. Anda yeşille libâs geyer tâ bahr-i azîme irince her konakda ve her menzilde bir türlü libâs ve bir türlü keyfiyyet ve bir

[511] Gizlice ve kendin işitecek kadar bir sesle Rabbini zikret.
[512] Gizlice (içinden) yalvarmıştı.

türlü letâfet hâsıl ider. Bahre irer levn-i libâs kalmaz ve bundan ötesi hâldir dile gelmez ve bundan ilerusin sâlik tâmamca bilmez ve dâireye yakīn olan ehl-i hâl cevâb virmez ammâ urafâdır ki kem şev.

Fasl-ı Sâdis: Riyâzetin, salâhın ve fesâdın beyân ider.

Riyâzet: nefsin olmak var, kalbin olmak var, ruhun olmak var, aklın olmak var, tâ rûh-ı izâfetle asla irince. Ve asla irse anda karar yokdur. Heman bir anda geri beşeriyyet ve kesâfet âlemine düşer, yine evvel nice tahsil ile bulduysa öyle etmek gerek. **[18.b]** Riyâzetde ve perhîzde ve mizâca göre gıdada. Nitekim ikinci fasılda beyânı geçdi. Ammâ bu fasılda beyân olan riyâzet ve perhîz arzuları terkdir. Terk nefsin helâkın tutmakdır. Ve nefsin murâdı ekldir ve şürbdür ve latîf sazlardır ve sadâlardır. Ve bu ki şebîhi hazz-ı nefsâni ne kadar var ise anı terk ve nefsin murâdı tahsil-i dünyadır ana muhâlefet sadakadır ve nefsin murâdı mahbûbedir anı dahî şer‘le gücü yetdüğü kadar göre, haddinden tecâvüz etmeye ve nefsin murâdı lağ ve latîfedir anı terk etmek gerekdir. İmdi şol ki murtâz ola bu zikr olanlardan nefsin men‘ ide. Az yiye az söyleye az yata az uyuya dâim a‘mâl-i sâliha üzerine ola ve tedricle perhiz eyleye sefih olmaya, ol kişi nefsin öldürmüşdür.

Geldik kalb hâline bir kişi nefsi zabt ide kalbin efkârına kalmasun ve elvanına aldanmasun ve vücûd-ı rûhanîlerine gurre olmasın. Zîrâ kalb telvin üzerinedir telvinât mübtedîler hâlidir, müntehide telvin olmaz. Zîrâ murtâz olan kalbde hubbullahdan gayrin silmekdir tâ Hakkın kemâl-i kudreti andan zuhûr ide ve cemî kemâlâta mazhar düşüb mir‘ât ola. “المؤْمن مرأت المؤْمن”[513] ve cemî‘ kemâlât ki kendüden zuhûr ide kendüye vücûd virmeye. Ancak âlet-i ekliye Hakk’ın kemâlâtına eğer benim tahsilimdir bende kâbiliyet var idi isti‘dâda geldi diye cebbâr bundan olur sonu hayr olmaz, sakınmak gerek. Gurur adamı şeytân ider ki ana şeytân-ı insî **[19.a]** derler. Nitekim Hak Teâlâ buyurur “من الجنّت و النّاس”[514] (Nas, 114/6) ve riyâzet iden kişi arabda ise günde üçyüz dâne zeytun yeye günde birin yedire on dâne kalınca andan sonra bir kâşık zeyt içe, ol on zeytûn yerine gele her gün. Kırk günde bir gün ol zeyt içmeye ve seksen günde iki gün içmeye ömür vefa iderse kırk günde bir kâşık zeyt içe riyâzetin nihâyeti budur. Ve bunun nihâyetde kemâl bulması insânın zılli yere düşmemekdir ve dünyevî dilek kalbden silinmekdir ve murâd idindiği gönle düşmeden hâsıl olmakdır ve sırr-ı hafî dâiresinde meâni ve te’vilât söylenmekdir ilmine ve cehline ve fehmine göre. Ve şol kimseler ki mürşid-i kâmil hizmetine irmeyeler ve bu tertîb üzere riyâzet kılmıyalar anlar mukallidlerdir ve sefihlerdir.

[513] Mü’mîn mü’mînin aynasıdır.
[514] İnsanlardan ve cinlerden.

Nitekim beyânı geçdi. Zirâ tedricle riyâzet olmaya kuva-yı hayâliye dil mülküne hurûc ider. Ve hem kāsıdı yolundan çıkarır hüküm sevdânın olur. Ve sevdâvî marazlar hâsıl olur kabz olur, gövdesin kaşır yürür ve yürürken ardına bakgın olur, gönlü dar olub bulduğun söylenir ve safrâ yener, beyni kurulur, mizâcı tiz olur ve dem kesilur, kuvvet gider ve balgam yener, yâbis harâretler hâsıl olur ve benzi çalunur ve ağzında lezzet kalmaz. Eğer bu halle bir sene geçe ıslaha kâbil olmaz ve ac tok bilmez ve mevt irince kendüyi bulmaz ve dünyevî ve uhrevî nesnelerden lezzet almaz ve hayvân-ı lâ-ya‘lem olur. Böyle olmakdan harâbatda olub sonra hevâlarına istiğfâr idub, hiç **[19.b]** mürşide dahî varmayub, amel-i sâlih üzere olmak yektir. İmdi tarik-i meşâyih Ka‘be-i Celîl yoludur ve şuyûh ol yolun müreccihileridir. Nitekim Ka‘be-i Celil’de olur ancılayın bunun dahî yolunda a‘râbîsi cin vardır ki berrinde kuvâ-yı hayâliyyedir. Mîr-i hacsız gideni soyarlar ve varın alurlar. Nitekim bu yolun harâmîleri sâbıkān zikr olundu; kuvâ-yı hayâliyye ve vehm-i fâside ve nefs-i emmâre gibi bu yolun harâmîleridir. Hayâlle ve sevdâ ile ve safrâ ihrâk olmak ile ve gönül mülkü yebûset ile harâb olur, akıl cevheri elden gider, bağ-ı dil berriyye olur şecer-i insân solar, meyve-i ma’nevî virmez. Ve libâs-ı mânevi dökülür adâbı şer‘den uryân olur ve Ka‘be-i Celîl yolunda su bulandan bu artık olur. Zîrâ anda helâk olmak yok bunda var, ebedî hayât bulmaz. İmdi tâliblere ve sâliklere münâsib budur ki zikr olan tertîb üzere mürşid-i kâmil huzurunda ola. Kişi mürşid-i kâmil bulucak bu kadar riyâzâtı neyler. Bir kere mürşid-i kâmil nazarı kırkbin riyâzet etmekden kavîdir. Böyle yanub yakılmadan muradına ömr-i nâzenine zarar virüb, akl-ı cevherin elden çıkarmağa sebeb ne dünyadan giden hod bir dahî gelmez ve bu riyâzâta ve keme ömür pâyidâr dahî olmaz. İmdi bir kac gün Hak Teâlâ’nın ni‘metlerin yiyelim helâl olanlardan ve şükür idelim, emr nehiy ne ise bilüb ana göre amel kılalım. Ümiddir ki Hak Teâlâ heykelimiz kemâlât zuhûruna alet düşire, mürşid-i kâmil himmetiyle ve havâss-ı esmâ ile ve tilâvet-i Kur’an ile ve icâzet-i **[20.a]** Pîr ile murâd-ı dü-cihânı müyesser ola inşallahu Teâlâ.

Fasl-ı Sâbi‘: Havâss-ı esmâ ve saâtlerin beyân ider.

İmdi görelim esma-i hüsnâ ki doksan dokuzdur, her birinde ne hâssa vardır ve meşgūl olan kişi ne hâsıl ider ve ne mertebe bulur ve ne vakitlerde meşgūl olucak te’sîr ider, tafsilen beyân idelim tâliblere asân ola. Evvelâ şerâitlerin, sâniyen saâtlerin, sâlisen herbir günün hâssâların beyân idelim. Evvelâ esmâya meşgūl olan kişi pak gerek i‘tikâdda ve taâmda ve libasda. Ve dahî esmâya meşgūl olmakdan murâd yâ teshîr içün ola, yâ kahr içün ola. Meşgūl olan kahr içün olursa mazlûm gerek zâlimin zâlime te’sîri olmaz bu kadar meğer matlûb zâlim yâ tâlib ziyâde mazlûm ve sâbir ola. Şöyle ki zâlim kahriyye okuya kendüye dokunur bir şuğl ehline tefvîz etmek gerek meğer ehlinden mücâz olub okuyalar. İbn Îsâ teveccühünün tertîbi üzere ideler. Anın tertibi fasl-ı râbi‘ âhirinde beyân olmuşdur nazar oluna. Ve bu teveccüh kahra ve lütfa yarar. Ne hâcet olursa olsun heman matlûbun şeklin mülâhazaya getürüb teveccüh ideler. Eğer şekil doğmazsa “Musavvir” ismine meşgūl olalar. Eğer matlûbun şeklin tâlib hiç görmedik olsa ol vakit hîbe lâzım gelur. İmdi tâlib şuğl-i âhirinde diye ki **“**ben filânoğlu falana celâl sıfatın hîbe itdim eğer ben ana mazhar düşdüm ise anın içün ol hîbeyi ana kabul itdirdim” diye. Ve yine esmâ-i kahriyyenin evveline bu tertîb **[20.b]** üzere tebbet okuya doksan dokuz kerre ve bir kerre tertîb-i Kur’ân üzere okuya andan teveccüd ide**.**

Geldik tertib-i tebbet ki budur “تبّت یدی” filân “ و تبّت مآ اغنی عنه ماله و مآ کسب سیصلی طاعوننا ذا شداید مهلکتً تابعتً فی جیدها حبلٌ من غضب الله والله عزیزٌ ذوانتقامٍ”. İmdi murâd olan müzekker midir müennes midir ve bir midir iki midir üç müdür ma‘lûm olduktan sonra gerekdir ki tebbet yedâ felân denilen yerde her kac kişiye ise isimleri zikr oluna. Meselâ murâd Ali olsa diyeler ki “تبّت یدی علی” ve murâd iki kişi olsa ya‘ni biri Ali biri Veli olsa ol vakitde diyeler ki “تبّت یدی علی و ولی” eğer daha ziyâde olur ise bu tertîb üzere zikr ide, gerek müzekker gerek müennes ola. Ve dahî niyyet bir avrat içün olsa “فی جیدها” yerinde dura. Ammâ ber er içün olsa “فی جیده” denile. Eğer iki er ve iki avrat niyetine okuyalar “فی جیدهما” diyeler ve ikiden ziyâde erler içün okunsa “فی جیدهم” diyeler ve ikiden ziyâde avratlar içün okusa “فی جیدهنّ” diyeler**.** Bu tertîb üzere doksan dokuz kerre okuyalar besmelesiz ve bir kerre tertîb üzere okuyalar besmele ile. Andan sonra esmâ-i kahriyyeye meşgūl olalar. Mirrîh ve Zuhal sâatlerinde ve esmânın evvelinde yâ-i nidâ gerek. Ammâ meşgūl olcak esmâ çok olsa ol vakit lâm getüreler. Meselâ “القهّار الجبّر المنتقم المزل” bunun gibi üçden ziyâde

esmâda elif lâmıyla okuyalar **[21.a]** ve illâ iki yâ üç esmâ olsa yâ-yı nidâyla diyeler "يا قهّار يا جبّار" gibi. Ve dahî niyet kahr içün olmayub düşman nuhûset bulsun, tenezzül etsun ve benden ırak getsun deyu okusalar Zuhal sâatin ihtiyâr ideler. Eğer ekâbir-i pâdişâh teshîri murâd olunsa şems sâatlerinde meşgūl olalar ve eğer mahbûb içün ve yâ avrat içün teshîr lâzım gelse Müşterî sâatin ihtiyâr ideler ve eğer ekâbire hâtunlar ve kız teshîrine olsa Zühre sâatin ihtiyâr ideler ve sâir havâtin içün olsa Kamer Sâat-in ihtiyâr ideler. Ammâ celb ve tard ve akd-i nevmde Utârid Sâat-in ihtiyâr ideler. Ve bu kevâkib-i seb'a ki zikir olunda tertibin beyân ve saâtlerin ayân idelim ki tâlibler usret çekmeyeler. Evvelâ yedinci gökden beru ibtidâ idelim ki Zühal andadır ve altıncı gökde Müşteri vardır. Beşinci gökde Mirrîh vardır, dördüncü gökde Şems vardır, üçüncü gökde Zühre vardır, ikinci gökde Utârid vardır, birinci gökde Kamer vardır. İmdi bunların her birinin hükmü vardır hergün her biri bir sâatde gelur anı dahî beyân idelim. Mestur yer kalmasun ayân idelim tâ her birinin fehmi âsân ola. Evvelâ Zuhalde hüküm ve sâati anın yekşenbe günü beyne's-salâteyndir, düşenbe günü kuşluk vaktidir, seşenbe günü ikindi vaktidir, çeharşenbe günü zevâl vaktidir pencşenbe günü akşamdır, âzine günü öylen vaktidir, sebt günü sabâh ya'nî gün doğarkendir. Sâniyen Müşteridir: hüküm ve sâat **[21.b]** ana yekşenbe ikindi ve düşenbe zevâl, seşenbe akşam, çeharşenbe öylen, pencşenbe sabâh, âzine beyne's-salâteyn, şenbe kuşlukdur. Sâlisen Mirrîhdir: hüküm ve sâat ana yekşenbe akşam, düşenbe öyle, seşenbe sabâh, çeharşenbe beyne's-salâteyn, pencşenbe kuşluk, âzine ikindi, şenbe zevaldir. Râbian Şemsdir: hüküm ve sâat ana yekşenbe sabah, düşenbe beyne's-salâteyn, seşenbe kuşluk, çeharşenbe ikindi, pencşenbe zevâl, âzine akşam, şenbe öylendir. Hâmisen Zühredir: hüküm ve sâat ana yekşenbe kuşluk, düşenbe ikindi, seşenbe zevâl, çeharşenbe akşâm, pencşenbe öylen, âzine sabâh, şenbe beyne's-salâteyndir. Sâdisen Utâriddir: hüküm ve sâat ana yekşenbe zevâl, düşenbe akşâm, seşenbe öyle, çeharşenbe sabah, pencşenbe beyne's-salâteyn, âzine kuşluk, şenbe ikindidir. Sâbian Kamerdir: hüküm ve sâat ana yekşenbe öylen, düşenbe sabah, seşenbe beyne's –salâteyn, çeharşenbe kuşluk, pencşenbe ikindi, âzine zevâl, şenbe akşamdır. İş bu tertîbce yedi günde yedi yıldızın yedişer sâati var. Bir kişi ki bir isme meşgūl ola, ne sâatde ibtidâ iderse her gün ol sâatin kevâkibin bula, sekiz güne değin meşgūl ola tamam te'sîr bula. Ve ne isim okursa adedi mikdâr okuya ve aded tamam ola muradına göre duâ ide. Ammâ adedden artık okusa zarar

yok heman eksik olmasun. Zîrâ nâkıs olsa te’sîr dahî nâkıs olur. İmdi birden ona varınca esma cem idüb okumak **[22.a]** câizdir. Gerek yâ ile gerel elif lâmla ve dilerse tâlib-i isimle matlûb isminin adedine göre esmâ çıkârub okusun anda dahî te’sîr ziyadedir. Anın kāidesini murâd idinen fasl-ı sâminde yoklasun dilerse bu fasılda olân esmâ şerhine nazar idüb muradına göre esmâ çıkarub, meşgūl olsun saâtlerinde câiz ve dahî esmâ-i kahriyyenin evvelinde doksân dokuz tebbet okuna dinilmişdi. Teshîr ibtidâsında dahî doksan dokuz fâtiha okuyalar besmelesiz ve sonra besmele bir le bir fâtiha dahî okuyalar. Ve bu tebbet ve fâtiha hemân esmâya ibtidâ olunduğu vakit gerek her gün okunan esmâda lâzım değildir, gerek bir yıl meşgūl olsun hemân bir gün yeter. Ammâ iş bu tebbet ve fâtiha okumak tertîb-i esmânın harfleri hesabınca meşgūl olana göredir, cümel-i ekber hesabınca meşgūl olana lâzım değildir ve ammâ okurlar ise nef‘i var zararı yokdur ve bu cümel-i ekber dinilân nedir derler ise cümel-i kebir hesâbıncadır ki bunlardır:

ا	ب	ج	د	ه	و	ز
١	٢	٣	٤	٥	٦	٧

ح	ط	ى	ك	ل	م	ن
٨	٩	١٠	٢٠	٣٠	٤٠	٥٠

س	ع	ف	ص	ق	ر	ش
٦٠	٧٠	٨٠	٩٠	١٠٠	٢٠٠	٣٠٠

ت	ث	خ	ذ	ض	ظ	غ
٤٠٠	٥٠٠	٦٠٠	٧٠٠	٨٠٠	٩٠٠	١٠٠٠

İş bu hurûfun adedlerince doksan dokuz isim beyân itdik ve herbirinin gün be gün ayân itdik ve her isim neye gerekdir ve ne murâd içün okunsa te’sîr **[22.b]** ider cümlesi sırr-ı Hay’la tahrîr olundu nazar oluna.

Geldik imdi şurûh-ı esmâya ki: ibtidâ ism-i Zâta ne mahalde meşgūl olub te’sîr-i dünyevîyye hâsıl olur, beyân idelim. Ve kalan esmâları dahî adedi ve sâatleri ile âyân idelim, nazar iden istihracında usret çekmelü olmaya inşallahu Teâlâ.

"هذا شرح اسمآءِ حسنى":

Nev-i diğer bir kimesne bir âher kimesnei teshîr etmek dilese şartı budur ki : evvelâ matlûbun ismin hurûflarının adedlerin zikr olunan ebced hesâbı üzere hesâb idüb cümlesin bir yere getirib bu zikr olunan esmâ-i hüsnâdan bir isim bulub ve yâhud iki isim bulub meşgūl ola, murâdı hâsıl ola. Ve eğer üç isim ve yâhud artık bulunsa ve yâhud eksik bulunsa câizdir.

يا الله - Yâ Allah: Allah dimek hergün altmışaltı kerre Şems sâatinde kalbe ziyâ verir ve gam ve fesâdât def'ü ref' olur ve nûr-i ilâhi ile gönlü memlû olur. Dünyevî hâlde mâldan ve mansıbdan ve merâtibden tenezzül etmez, dâim ferâhiyyet hâsıl olur. Kalbinden mâsivâ rengi silinir ve kırk güne değin adedince terk olunmaya, latîf vâkıalar hâsıl olur bi-iznillâhi Teâlâ.

يا رحمن - Yâ Rahmân: iş bu Rahmân ismin ikiyüz doksan sekiz kerre Şems sâatinde meşgūl olan âlem-i şehâdete mütaallık murâdâtın Rahmân müyesser eyleye. Ve hasis üzerine okusalar sahî ola ve ekâbirden murâd hâsıl ola ve dünyâ vüs'ati gele. Ve meşgūl olan devlet ve saâdet bula mansûb ve merâtib sâhibi ola bi-iznillâhi Teâlâ.

يا رحيم - Yâ Rahîm: iş bu Rahîm ismine iki yüz **[23.a]** elli sekiz kerre Şems sâatinde meşgūl olan âlem-i âhirete ve âlem-i bâtına göre olan murâdâtın Rahîm müyesser eyleye. Ve gadab def' ola. Zâlim düşman üzerine okundukça zulmün kese, adl ide bi-iznillâhi Teâlâ.

يا ملك - Yâ Melik: iş bu Melik ismine doksan kerre Şems sâatinde meşgūl olan seferde ve hazerde ve belâlarda ve görünmez âfetlerden emin ola ve pâdişâhlar meşgūl oldukça vilâyetler feth ideler ve bu isim kişinin zâhirin ve bâtının kavî eyler inşallah.

يا قدّوس - Yâ Kuddûs: iş bu Kuddûs ismine yüzyetmiş kerre Müşterî sâatinde meşgūl olan her meclisde hayr ile yâd oluna. Ve bir mekânı ateş tutsa bununla def' ola. Ve gönülden hayâlâtı siler ve teshîr-i kulub içün mücerrebdir bi-iznillâhi Teâlâ.

يا سلام - Yâ Selâm: iş bu Selâm ismine yüzotuz bir kerre Müşterî sâatinde meşgūl olana âfetden ve ekâbir hışmından ve sular geçerken ve ateşden ve yıldırım yağmurlardan ve harâmîlerden evde ve yabânda emîn ola.

يا مؤمن - Yâ Mü'min: iş bu Mü'min ismine yüz otuz altı kerre Zühre sâatinde meşgūl olanın kalbi nurlana, dünyevî ve uhrevî murâdâtı hâsıl ola ve hasmına gâlib

ola. Ve meşgūl oldukça malı ziyâde ola ve ekâbiri teshîr eylemek hakkında gayet nâfi‘ dir.

يا مهيمن - Yâ Müheymin: aded-i Müheymin yüz kırk beşdir. Sâat-i Müşterîde meşgūl olan a‘dâya gâlib ola ve kelimâta kavî ola ve peder ve mâder teshîrine iyidir. Yunus Peygamber balık karnında meşgūl olub halâs buldu.

يا عزيز - Yâ Azîz: aded-i Azîz doksan dörtdür Mirrîh sâatinde meşgūl olanlar ulular katında azîz **[23.b]** ve düşmanı makhûr ve hasmı mağlûb ola. Bu isim teshîr içün ve kahr içün câizdir. Ammâ teshîr niyetine olursa Müşterîde meşgūl olalar.

يا جبّار - Yâ Cebbâr aded-i Cebbâr iki yüz altıdır. Sâat-i Mirrîhde zâlim ve münâfık ve kezzâb üzerine okuyalar tenezzül ide ve her biri bir derde mübtelâ ola ve halkın dili bağlana. Meşgul olan üzerine ratb ü yâbis kelimât idemeyeler.

يا متكبّر - Yâ Mütekebbir: aded-i Mütekebbir altı yüz altmış ikidir. Sâat-i Müşterîde teshîr-i ekâbir içün mücerrebdir. Pâdişâh ve vüzerâ ve umerâ gibi cümleye teshîrdir. Meşgul olanlar ber murâd ola ve meşgūl olan gāyet ulu kişi ola bi-iznillâhi Teâlâ.

يا خالق - Yâ Hālık: aded yedi yüz otuz birdir. Sâat-i Şemsde her işin ibtidâsında meşgūl olalar ol işin intihâsı murâdca ola ve gizli aşikâre olsun ve hâin belirsin ve müstakīm bilinsin deyu meşgūl olalar ve düşman kalbinde ne vardır ma‘lûm ola.

يا بارئ - Yâ Bârî: aded-i Bârî iki yüz dörtdür. Sâat-i Şemsde meşgūl olân iller elinden gelmez işler işleye. Şeyh Şiblî ayıdır bu isme meşgūl olan hasmına gālib ola, Ahmed bunu ayıdır meşgūl olan kişi bî-ğam ve aklı ziyâde ola.

يا مصوّر - Yâ Musavvir: aded-i Musavvir üçyüz otuz altıdır. Sâat-i Kamerde meşgūl olan dilediği kişinin rü’yâsında görüne ve bir kişinin şeklin mülâhazaya getürmek içün ve esmâya meşgūl olacak kişi dahî meşgūl olmadan dilediği kişinin şekli zuhur ide.

يا غفّار - Yâ Gaffâr: adedi Gaffâr bin iki yüz seksen birdir. Sâat-i Zühredir. Meşgul olan beyler hışmından **[24.a]** ve kādılar zülmünden Gaffâr’a ricâ itdikce halâs bula ve belâlar def‘ ola. Ve günâhlılar tevbe ide, mağfiret bula fi’d-dünyâ ve’l-âhira.

يا قهّار - Yâ Kahhâr: aded-i Kahhâr üçyüzaltıdır. Sâat-i Mirrîhde â‘dâ kahrına ve zülmü def‘ine ve nuhûset içün ve âfât içün düşman üzerine okuyalar. Meşgūl

oldukça aded tenezzül ide. Bu isimde aded-i i‘tibârî dâim lâzım değildir. Hemân adedden naks olmasun ne kadar ziyâde okunsa ol kadar harâret ziyâde olur ve harâret ziyâde oldukça te’sîr dahî ziyâde olur ve a‘dâ tîz nuhûset bulur.

يا وهّاب - Yâ Vehhâb: aded-i Vehhâb on dörtdür. Sâat-i Zührede dünyâ tahsiline gāyet mücerrebdir. Ve dâim bu isme sâat gözlemek hâcet değildir. Bir kişi beş vakitde farz sonunda ondört kerre Yâ Vêhhâb dise ol kişi ömründe dünya kılletin görmeye ve ol parmakları anlarından sayılsa on dört olur. Bâş parmak iki ikidir kalanı üçerdir hemân farzın selâmından sonra okuyalar.

يا رزّاق - Yâ Rezzâk: aded-i Rezzâk üçyüz sekizdir. Sâat-i Zührede medyûn meşgūl oldukça deynlerin edâ ide ve gamları def‘ ola ve dünyevî murâdâtın cümlesi hâsıl ola bi-iznillâhi Teâlâ.

يا فتّاح - Yâ Fettâh: aded-i Fettâh dört yüz seksen dokuzdur. Sâat-i[515] Utarid meşgūl olan beyler ve pâdişahlar huzurunda makbûlü’l-kelâm ola. Tâlib meşgūl oldukça def‘ı hâcât ola ve bâr ve ağyâra heman mulâkī oldukda meşgūl ola.

يا عليم - Yâ Alîm: aded-i Alîm yüz ellidir. Sâat-i Müşterîde meşgūl olan dost **[24.b]** ve düşman ve ekâbir ve sâir avâm gönüllerinde olan efkârı nedir ve meşgūl üzerine nazarları pâk mıdır değil midir ve bir kişiden nefi‘ gelir mi ve hizmet etdiğin kişiden bana hayr gelir mi diyenlere hayr ve şer her ne ise ma‘lûm ola.

يا قابض - Yâ Kābız: aded-i Kābız dokuzyüz üçdür. Sâat-i Müşterîde teshîr içündür. Meşgūl murâdına vuslat bulur ve bu teshîr-i ekberdir. Her kim bu isme meşgūl ola terk etmeye, halk-i âlem anı severler bi-iznillâh. Şöyle ki pâdişâhlar hışmından beri ide. Bir kerre adedince okuya reâyâ üzerine adl kasd eyleye. Meclisde hayr ile yâd olunub her sâatde izdiyâd-ı kadr duâsın ideler ve ihtişâm bi’l-hayr ve yerüne mülâzım olalar ve kıyâmet kopunca iyi nâmı söylene adlde ve sehâda lâ-nazîr ola bi-iznillâhi Teâlâ.

يا باسط - Yâ Bâsıt: aded-i Bâsıt yetmiş ikidir. Sâat-i Zührede teshîr müennes ve dünya cem‘içün ve ekâbirden rızk taleb etmek üzerine meşgūl olân ber-murâd ola bi-iznillâhi Teâlâ.

[515] Bu isim için Osman Ergin ve Manisa nüshasında sadece buraya kadar olan ifâde vardır. Eksik olan ifâdeler Tahir Ağa Tekkesi nüshasından tamamlanmıştır.

يا خافض - Yâ Hâfız aded-i Hâfız bin dört yüz seksen birdir. Sâat-i Zuhaldir, kahriyyedendir. Ammâ helâk etmez nuhûset virub düşman üzerine marîz ider ve zâlim üzerine ziyân irişdirir.

يا رافع - Yâ Râfi‘: aded-i Râfi‘ üçyüz elli birdir. Sâat-i Şemsde teshîrdir. Ekâbire ve pâdişâhlara te’sîr ider ve cezb-i kulûb ider ve meşgūl olan a’lâ merâtib bula. Ve bir kişi bu rüzgâr çıksın deyu okusa, ne tarafa arkasın dönse ol taraftan rüzgâr çıka bi-iznillâhi Teâlâ.

يا معزّ - Yâ Muizz: aded-i Muizz yüz on yedidir. Sâat-i Şemsde **[25.a]** meşgūl olan saâdet-i dü-cihân bula. Ve mansıbdan ve merâtibden tenezzül etmeye, dâim terakkī bula fi’z-zâhir ve’l-bâtın.

يا مذلّ - Yâ Müzill: aded-i Müzill sekizyüz yetmişdir. Sâat-i Mirrîhde kimin üzerine okuyalar zelîl ola. Meğer zâlim mazlûm üzerine okuya ol okuyân zâlimi zelil ider, zîrâ okuyan mazlûm gerek.

يا سميع - Yâ Semi‘: aded-i Semi‘ yüzseksendir. Sâat-i Müşterîde meşgūl olan sem‘ine dost ve düşman mahbûb ve mahbûbe gönlünde olân hayır ve şerri dilekle söylenile ve işidile gizli kalmıya ve her birinin murâdı nedir bi’l-cümle ma‘lûm oluna.

يا بصير - Yâ Basîr: aded-i Basîr üçyüz ikidir. Sâat-i Şemsde meşgūl olan görmediğin göre müennes ve müzekker. Zîrâ bu isim teshîr-i ekberdir pâdişâhlar ve vüzerâ ve umerâ ve ekâbir-i a‘yân ve pîr ü cevân üzerine te’sîr ider inşallahu Teâlâ.

يا حكم - Yâ Hakem: aded-i Hakem atmış sekizdir. Sâat-i Şemsde meşgūl olan emîr ve kādı ola yâhud müfti ola hükmünde hatâ etmeye.

يا عدل - Yâ Adl: aded-i Adl yüz dörtdür. Sâat-i Şemsde meşgūl olan zulümden kesile ve bir kimseye meşgūl olalar anın dahi zulmü adle döne, yâvuzluğu gide iyilerden ola inşallah.

يا لطيف - Yâ Latîf: aded-i Latîf yüz yigirmi dokuzdur. Sâat-i Zührede bir kişi bir kişiden bir nesne ricâ etmek dilese meşgūl oldukda murâd hâsıl ola inşallah.

يا خبير - Yâ Habîr: aded-i Habîr sekiz yüz on ikidir. Sâat-i müzekker içün Şems gerek, müennes içün Kamerde. Meşgūl olân erkek dişi üzerine nef ü zarar varmı bile anlaya.

يا حليم - Yâ Halîm: aded-i Halîm seksen sekizdir. Sâat-i Zuhalde zâlim erler ve **[25.b]** yâvuz avratlar üzerine okuyalar yavâş olur bi-iznillâhi Teâlâ.

يا عظيم - Yâ Azîm: aded-i Azîm bin yirmidir. Sâat-i Utarîdde meşgūl olan devlet ve saâdet ve gāyret ve mansıb ve merâtib bula, yevmen fe yevmen terakkīde ola bi-inâyetillâhi Teâlâ.

يا غفور - Yâ Gafûr: aded-i Gafûr bin iki yüz seksen altıdır. Sâat-i Şemsde meşgūl olan habsden(hapis) halâs ola ve abd ise hür ola ve gamgîn ise şâd ola bi-iznillâhi Teâlâ

يا شكور - Yâ Şekûr: aded-i Şekûr beşyüz yirmi altıdır. Sâat-i müzekker içün Şems, müennes içün Zührede meşgūl olân erkek dişi belâlardan ve zülmdan ve kahrdan emîn ola.

يا علىّ - Yâ Alîyy: aded-i Alîyy yüz ondur. Sâat-i Şemsdir, meşgūl olanı halk-ı âlem severler ve kadr-i âlî bula bi-iznillâhi Teâlâ.

يا كبير - Yâ Kebîr: aded-i Kebîr iki yüz otuz ikidir. Sâat-i Müşterîde meşgūl olan pâdişâhlardan ve vüzerâdan iyilikler bula ve mansıblar ala ve mertebeler bula ve sürdükçe terakkīler ide.

يا حفيظ - Ya Hafîz: aded-i Hafîz dokuz yüz doksan sekizdir. Sâat-i Şemsde hasta üzerine okuya sıhhat bula ve gönül kasâvetleri def‘ ola, husûsan tâûn vebâlarda meşgūl olmak.

يا مقيت - Yâ Mukīt: aded-i Mukīt beş yüz ellidir. Sâat-i Şemsde meşgūl olan kuvvet bula: gerek güreşici olsun gerek zûrbâz yâ kemânkeş olsun.

يا حسيب - Yâ Hasîb: aded-i Hasîb seksendir. Sâati Zühredir. Hasis üzerine okusalar cömerd ola, okuyan dahî ve teshir-i zen ve dünyâdır.

يا جليل - Yâ Celîl: aded-i Celîl yetmiş üçdür. Sâat-i Şemsde süren ve sürülen ehl-i arz ola, hevâlardan kesile ve latîf vâkıalar göre **[26.a]** ve aşk-ı mecâzi ilâhîye tebdîl ola.

يا كريم - Yâ Kerîm: aded-i Kerîm iki yüz yetmişdir. Sâat-i Zührede meşgūl olan gamdan berî ola ve mâl-ı kārun ve zâlim zülmünden emin ola ve yâre vuslat bula. Hatâlardan kurtula, atâlar bula. Ve hasta sıhhat bulub şâd ola ve teshîrindendir ve Müşterî sâatinde teshîr-i müzekker içün gāyet kavîdir.

يا رقيب - Yâ Rakīb: aded-i Rakīb üç yüz on ikidir. Sâati Zühredir. Meşgūl olan teshîr içün müennesde Zühre ve müzekkerde Müşterî. Ve ekâbirde Şems sâatlerin i‘tibâr ideler ber-murâd ola.

يا مجيب - Yâ Mucîb: aded-i Mucîb elli beşdir. Sâat-i Müşterîde meşgūl olunsa Hüdâ katında red olmaya meğer kebâir dileye gayri makbuldür.

يا واسع - Yâ Vâsi‘: aded-i Vâsi‘ yüz otuz yedidir. Sâat-i Kamerde teshîr-i zen ve dünyâdır ve ref-i gam ve kalbe vüs‘at verir, mansıb ve merâtib yönünden.

يا حكيم - Yâ Hakîm: aded-i Hakîm yetmiş sekizdir. Sâat Zühre ve Kamerdir. Teshîr-i müennes ve müzekker içün gāyet mücerrebdir.

يا ودود - Yâ Vedûd: aded-i Vedûd yigirmidir. Sâat-i Kamerdir. Teshîr-i müennes ve müzekker içün mir ve gedâ birdir. Meşgūlün kalbi nûrlanır ve keder kalmaz. Ammâ çok severse sefîh olur. Zîrâ Vedûd harflerinin telaffuzu ağızdadır, sürerken yebûset verir. Halvetî karındaşlarda bu hâl vardır anınçün ekseri müksiri’l kelâmdır.

يا مجيد - Yâ Mecîd: aded-i Mecîd elli yedidir. Sâat-i Zührede dünyevî hâcât içün meşgūl olan ber-murâd olur inşallahu Teâlâ.

يا باعث - Yâ Bâis: aded-i Bâis beş yüz yetmiş üçdür. Sâat-i Şemsde meşgūl olana gizli işler âşikâre ola, düşman zarar verir mi dost iyilik **[26.b]** irer mi ma‘lûm ola inşallahu Teâlâ.

يا شهيد - Yâ Şehîd: aded-i Şehîd üç yüz on dokuzdur. Sâat-i Müşterîde teshîr-i ekberdir, kalbi rûşen eyler. Ve düşman üzerine okundukda dost ola meşgūla harâret virmez.

يا حق - Yâ Hak: aded-i Hak yüzsekizdir. Sâat[516]

يا وكيل - Yâ Vekîl: aded-i Vekîl altmışaltıdır. Sâat-i Zühre ve Müşterîde teshîrdir müzekkerân kâne ev müennesen. Bu isim meşgūl olana harâret virmez ne kadar meşgūl olurlar ise. Ve hasmına gālib olur.

يا قوىّ - Yâ Kavî: aded-i Kavî yüz on altıdır. Sâat-i Mirrîhde her murâdın fethine okurlar. Akşemseddin Hazretleri İslâmbol fethinde bu isme meşgūl idi ve Sultan Selim Mısır’a girdikde meşgūl idi.

يا متين - Yâ Metîn: aded-i Metîn beş yüzdür. Sâat-i Zührede meşgūl olan ulu ola bey ola sahî ola, meşgūl olunan dahî bi-iznillâhi Teâlâ.

يا ولىّ - Yâ Velî: aded-i Velî kırk altıdır. Sâat-i Mirrîhde meşgūl olan latîf vâkıalar göre ve kalb letâfet bula ve salâha meyl ede.

[516] Bu isim için metni hazırlarken esas alınan nüshalarda sadece bu kadarına rastladık, açıklamaya ulaşamadık.

يا حميد - Yâ Hamîd: aded-i Hamîd altmış ikidir. Sâat-i Müşterîde meşgūl nefsâni hevâlardan kesile, âlemde iyi nâm koya ve akıl ziyâde ola.

يا محصى - Yâ Muhsî: aded-i Muhsî yüz kırk sekizdir. Sâat-i Şemsde meşgūl olan muhabbet-i dünyâdan ve aşk-ı mecâzîden kesile, ehl-i ırz ola.

يا مبدئ - Yâ Mübdî: aded-i Mübdî elli altıdır. Sâat-i Müşterîde meşgūl olan **[27.a]** murâd idindiğin rü'yâsında göre ve zâhirde dahî teshîrdir.

يا معيد - Yâ Muîd: aded-i Muîd yüz yirmi dörtdür. Sâat-i Utaridde divâne ve masru' ve korkulu düşler görenler meşgūl olalar murâd hâsıl ola bi emrillâhi Teâlâ.

يامحيى - Yâ Muhyî: aded-i Muhyî altmış sekizdir. Sâat Zühredir. İsâ aleyhi's selâm virdidir. Meşgūl olana halk-ı âlem tâbi' olalar kıyâmete değin ve tamâm teshîrdir

يا مميت - Yâ Mümît aded-i Mümît dört yüz doksandır Sâat-i[517] Mirrîh kimin üzerine okunsa ana nuhûset yetişe .

يا حىّ - Yâ Hayy: aded-i Hayy on sekizdir. Sâat-i Şemsde hasta meşgūl ola yâ hasta üzerine okuyalar ve mahbûs meşgūl olsa halâs bula ve bendden âzâd ola.

يا قيّوم - Yâ Kayyum: adedi Kayyum yüz elli altıdır. Sâat-i Müşterîde meşgūl olan saâdet ve mansıb ve merâtib ve yâre vuslat bula ve ele gelen elden çıkmasun deyu meşgūl olalar.

يا واجد - Yâ Vâcid: aded-i Vâcid on dörtdür. Sâat-i Zuhalde meşgūl olan dilden ve gözden ve sihrden ve mekrden emin ola ve meşgūl olana Hak Teâlâ veled-i sâlih vere inşallah.

يا ماجد - Yâ Mâcid: aded-i Mâcid kırk sekizdir. Sâat-i Zührede meşgūl olan saâdet-i ebedî bula ve gussası ref' ola ve bu ismin vefkīn idüb içeler Hak Teâlâ veled-i sâlih vere.

يا واحد - Yâ Vâhid: aded-i Vâhid on dokuzdur. Sâat-i Mirrîhde meşgūl olan mâsivâdan kesile ve kalbi nurlana ve meşgūl olunan dahî. **[27.b]**

يا احد - Yâ Ehad: aded-i Ehad on üçdür. Sâat-i Müşterî ve Mirrîhde meşgūl olan ve olunan ehl-i hevâdan kesile, Hakk'la ola ve yaramaz yoldaşlardan zarar gelmeye.

---

[517] Bu ismin açıklaması Osman Ergin nüshasında eksiktir. Eksik olan ifâdeler Tahir Ağa Tekkesi nüshasından tamamlanmıştır. Hacı Mahmud Efendi nüshasında isim şu şekilde yazılmıştır: "*Yâ Mümît Yâ Mümît dimek her gün dört yüz doksan kere saat-i Mirrîhde kimin üzerine okunursa ziyân irişüb meriz ola yahud fevt ola."*

یا صمد - Yâ Samed: aded-i Samed yüz otuz dörtdür. Sâat-i Müşterîde teshîr-i âmmdır müzekkerân ev müennesen.

یا قادر - Yâ Kādir: aded-i Kādir üç yüz beşdir. Sâat-i Şemsde meşgūl olan gazâda ve da‘vâda ve bey‘ u şırâda kādir ola.

یا مقتدر - Yâ Muktedir: aded-i Muktedir yedi yüz kırk dörtdür. Sâat-i Şemsde meşgūl olan a‘dâya gālib ve dost üzerine her sözde kavî ola ve ricâ vaktinde meşgūl olan ulular katında sözünde te’sîr ola, Hacı Bayram Sultân virdidir teshîrdir.

یا مقدّم - Yâ Mukaddim: aded-i Mukaddim yüz seksen dörtdür. Sâat-i Zuhalde meşgūl olan ekâbir ve pâdişâhlar katında makbûl ve müstekīm anılıb saâdeti arta, ebedî nuhûset görmeye.

یا مؤخّر - Yâ Muahhir: aded-i Muahhir sekiz yüz kırk birdir. Sâat-i Zuhalde meşgūl olana a‘dâ kâr kılmıya ve nifâkdan ve kezzâbdan ve bühtândan ve hışmından ve zulümden emin ola bi-iznillâh Teâlâ.

یا اوّل - Yâ Evvel: aded-i Evvel otuz yedidir. Sâat-i Şemsde meşgūl olan her işin üzerine gālib ola. Ammâ her işin evveline başlamadan okuya.

یا اخر - Yâ Âhir: aded-i Âhir sekiz yüz birdir. Sâat-i Mirrîhde kahriyedendir. Zâlimleri ve a‘dâları ıslâh ider ve bî-mâr ve helâk ider.

یا ظاهر -Yâ Zâhir: aded-i Zâhir sekiz yüz altıdır. Sâat-i Zuhalde kim meşgūl olursa ve kime meşgūl olur ise kinin ve kibirin ve gadabın ve hayâlâtın ref‘ ider ve teshîrat-ı âmmdandır.

یا باطن - Yâ Bâtın: **[28.a]** aded-i Bâtın altmış ikidir. Sâat-i Kamerde meşgūl olan kişi latîf düş ve rü’yâlar göre ve murâdı rü’yâsında biline ve sehâb-ı gam ref‘ olub afitâb-ı ma’nevî zuhûr ide.

یا والی - Yâ Vâli: aded-i Vâli kırk yedidir. Sâat-i Şemsde meşgūl olan her kişi ile dost ola âlemde a‘dâ kalmaya, kavî teshîrdir.

یا متعال - Yâ Müteâlî: aded-i Müteâlî beş yüz elli birdir. Sâat-i Zuhalde meşgūl olan ehlullah makāmlarından tenezzül etseler geri terakkī ideler ve ululara sâat lâzım değil ammâ mansıb ve merâtib terakkīsinde lâzımdır.

یا برّ - Yâ Berr: aded-i Berr iki yüz ikidir. Sâat-i Zührede teshîr-i dünyadır. Meşgūl olan malının hesâbın bilmeye ve yâr ve ağyâr ayağına gele.

يا توّاب - Yâ Tevvâb: aded-i Tevvâb dört yüz dokuzdur. Sâat-i Müşterîde meşgūl olan hevâlardan kesile ve kalbi nurlana ve kebâirden emin ola, Hüdâ katında olan münâcâtı red olunmaya.

يا منتقم - Yâ Müntakım: aded-i Müntekım altı yüz otuzdur. Sâat-i Mirrîhde kahriyedendir. A‘dâ üzerine okuyalar ve asker üzerine giden okuyana karâr ve mukāvemet idemeyeler.

يا عفوّ - Yâ Afüvv: aded-i Afüvv yüz elli altıdır. Sâat-i Şemsde meşgūlun kalbi nurlana ve günâhları gide ve mecâzî hevâları kesile.

يا رؤف - Yâ Raûf: aded-i Raûf iki yüz seksen yedidir. Sâat-i Utaridde yâvuzlar ve zâlimler üzerine okuyalar ve müzekker müennes üzerine okuya câizdir ve mücerrebdir.

يا مالك الملك - Yâ Mâlikü’l-Mülk: aded-i Mâlikü’l Mülk iki yüz on ikidir. Sâat-i Utaridde pâdişâhlar ve ululları teshîrdir, müzekker ve müennes birdir.

يا ذا الجلال والاكرام - Yâ Ze’l-Celâli ve’l-İkrâm: aded-i Zü’l Celâli ve’l İkrâm bin yüzdür. Sâat-i **[28.b]** Şemsde meşgūl olan ebedî devlet ve saâdet bula zâhirde ve bâtında.

يا مقسط - Yâ Muksit: aded-i Muksit iki yüz dokuzdur. Sâat-i Müşterîde medyûn ve mahbûs ve ma‘zûl meşgūl olursa ber-murâd ola.

يا جامع - Yâ Câmi‘: aded-i Câmi‘ yüz on dörtdür. Sâat-i Müşterîdir. İbrâhim Pâşâ’yı maktül Sultan Süleyman Hânı bu isimle teshîr etmiştir. Baba Ahmed derlerdi dâim İbrâhim bedeli meşgūl idi hemanki Ahmed fevt oldu, İbrâhim dahî tenezzül etdi. Bu denli kavî isim yokdur teshîrde her murâd içün.

يا غنى - Yâ Ganî: aded-i Ganî bin altmışdır. Sâat-i Şemsde meşgūl olan mansıb ve merâtib ve kadr-i âlî bula ve meşgūl olunan dahî.

يا مغنى - Yâ Muğnî aded-i Muğnî bin yüzdür. Sâat-i Zührede meşgūl olan fakîr ise gınâ bula ma‘zûl ise mansıb ola bende ise âzâd ola.

يا مانع - Yâ Mâni‘: aded-i Mâni‘ yüz altmış birdir. Sâat-i Şemsde seferde ve korkulu yerlerde meşgūl olana zarar gelmez bi-iznillâh.

يا ضار - Yâ Dârr: aded-i Dârr bin birdir. Sâat-i Mirrîhde kahriyedendir.

يا نافع - Yâ Nâfi‘: aded-i Nâfi‘ iki yüz birdir. Sâat-i Zuhaldir. Her işin ibtidâsında meşgūl olalar intihâsı hayr ola dosta ve düşmana göre.

يا نور - Yâ Nûr: aded-i Nûr iki yüz elli altıdır. Müzekker içün saât Şems ve Müşterî ve müennes içün Zühre yâ Kamerde. Bu isim şirinliktir, kim ki meşgūl ola halk-ı âlem anı severler yâhud müsellesde vefkīn getireler gāyet nâfi‘ dir.

يا هادى - Yâ Hâdî: aded-i Hâdî yirmidir. Sâat-i Şemsde meşgūl olanı Hak Teâlâ dalâletden ve zindandan halâs idüb tarîk-i müstekīm üzere ırzın ve saâdetin ziyâde kılıp dü-cihânda makbulinden eyleye.

يا بديع - Yâ Bedî‘: **[29.a]** aded-i Bedî‘ seksen altıdır. Sâat-i Müşterîde meşgūl olan her hâlinde yevmen fe yevmen terakkīde ola ve dâim her murâdda tenezzül etmeye fi’z-zâhir ve’l-bâtın.

يا باقى - Yâ Bâkī: aded-i Bâkī yüz on üçdür. Sâat Şemsdir. Her işde tenezzül etmeye meşgūl oldukça kişi mansıb ve merâtib ve mâl ve evlâdı ref‘ olmaya elinde bâkī kala bi-iznillâh.

يا وارث - Yâ Vâris: aded-i Vâris yedi yüz yedidir. Sâat Zühredir. Dünyevî hâcâtda ammâ uhrevîde saât lazım değil. Meşgūl olan ne niyet iderse ırâk yakīn eline gele hiç mahrum olmaya.

يا رشيد - Yâ Reşîd: aded-i Reşîd beş yüz on dörtdür. Sâat-i Şemsdir. Murâdât-ı dünyeviyyede ammâ uhreviyyede saât lâzım değil. Hasan Basrî rahimehullah ve Şeyh Mecdüddîn Akhisârî virdidir. Saâdet-i ebedî ve saltanat-ı sermedî isteyenler meşgūl olalar. Ve dahî iş bu isim Ca’fer-i Sâdık ve Şeyh Şiblî virdidir. Meşgūl olan mahrum olmaz fi’d-dünya ve’l-âhira.

يا صبور - Yâ Sabûr: aded-i Sabûr iki yüz doksan sekizdir. Sâat-i Şemsde meşgūl olan ve olunan halîm ola ve zulüm ve hışmı ref‘ ola ve kalbe vüs‘at gele bi-iznillâhi Teâlâ.

Fasl-ı Sâmin: Tâlib ismiyle matlûb ismin cem‘ idüb ihrâc-ı esmâ beyân ider.

Evvelâ görelim cümel-i sağîr hesabınca tâlib matlûba gālib mi değil mi? Eğer gālib ise adedince esmâ ihrâc ide, eğer gālib değilse matlûbun nâri harfi var ise hazf idelim, eğer yoğise bir harf hazf idelim ki bâkī harflerinden isim anlana. Meselâ İlyâs ve İskender isimlerinden İlyâs'da elif-i sânî ve İskenderde elif-i evvel **[29.b]** hazf olmak câizdir, terkîb bozulmaz. İmdi bu tertîb üzere tâlib matlûba gālib olduğu cümel-i sağîrden hesâb idüb eşkâl-i hamseye nazar olunca kangısı gālibdir tamâm fehim oluna, tâ ki ihrâc-ı esmâda temâdi te'sîr buluna. Cümel-i sağîr budur:

ز	و	ه	د	ج	ب	ا
٧	٦	٥	٤	٣	٢	١
ن	م	ل	ك	ى	ط	ح
٥	٤	٣	٢	١	٩	٨
ش	ر	ق	ص	ف	ع	س
٣	٢	١	٩	٨	٧	٦
غ	ظ	ض	ذ	خ	ث	ت
١	٩	٨	٧	٦	٥	٤

İş bu sağîr, kebirden matrûhdur ki aşerât miat ulûf adedlerinden aşar alınmışdır. Müfred onda birdir, yüzde birdir, binde bir ekle gel bu mânâyı yüz binde bir. İmdi dokuz yüzün tarh itdik yüz kaldı yüzün doksanın tarh itdik bir kaldı ve kıs alâ hâzâ.

Geldik eşkâl-i hamseye ki bunlardır ki tahrîr olundu.

Şekl-i evvel: iki ismin aded-i hesâb olundukda biri ferd ve biri zevc olsa ekser ekalle gālibdir. Ekser olan gerek ferd ola gerek zevc ikisi birdir.

Şekl-i sânî: iki ismin ikisi bile ferd olsa ekall eksere gālibdir.

Şekl-i sâlis: iki ismin adedde ikisi bile zevc olsa kezâlik ekall eksere gālibdir.

Şekl-i râbi‘: iki isim aded-i ferd olsa ve beraber olsa, matlûb mağlubdur. Tâlib meşgūl oldukça gālib olur bi-izni Hüdâ.

Şekl-i hâmis: iki ismin aded-i zevc olsa matlûb gālibdir, tâlib mağlubdur. Her halde sâkin gālibdir hareket idene. Geldik imdi tâlib Muhammed matlûb Ahmed olsun Muhammed aded-i cümel-i sağîr hesabınca yigirmidir. **[30.a]** İki dokuz var

tarh itdik bâkī iki kaldı. Ammâ Ahmed aded-i on yedidir, dokuzun tarh itdik bâkī sekiz kaldı.

Şekl-i sâlis: hükmüdür ekall eksere gālib oldu. Zîrâ tâlib iki, matlûb sekizdir ve kıs alâ hâzâ. İmdi cümel-i sağîrde Muhammed bu tertîbce yirmidir ki bunlardır: م ح م د, Ahmed onyedidir ki bunlardır: ١ ح م د. Ammâ cümel-i kebîr hesabınca gayrı matrûh aded-i Muhammed doksan ikidir ki bunlardır: م ح م د ve Ahmed elli ücdür ki bunlardır: ١ ح م د. Bu iki ismin aded-i yüz kırk beş oldu. İmdi yüz kırk beş adedde teshîr isimlerinden Müheymin var. Muhammed Müheymin ismine meşgūl olsa Ahmede teshîr ider. Ammâ iki ismin adedi bir isimde bulunmasa iki isimde yâ ücde bulmak bir kişiyi teshîr içün esmâ ihrâc etmek ister. Lâkin murâd idindiği aded teshîr isimlerinden bulunmasa kahriyyeden gayri isimlerden bile haltetmek câizdir. Ammâ kahriyye ihrâcında teshîr isimlerinden haltetmek câizdir. Ve tertîb budur ki esmânın evveline kangı isim gelirse anın sâatin i'tibâr ideler. Niyet olsa evveline kahrîye getüreler.

Geldik bir tertîbe dahî fasl-ı sâbi' de havâss-ı esmâ ve sâat beyân olunduğu üzere fasl-ı sâminde dahî kahriyye ve teshîr-i müzekker ve müennes ve teshîr-i dünyâ ferd ferd tahrîr olundu, nazar oluna ihrâcında usret olmasın içün. İmdi

Kahr ve teshîr içün Sâat-i Utâride mensûb isimlerdir :

Fettâh Azîm Muîd Raûf Malikü'l Mülk

٤٨٩ ١٠٢٠ ١٢٤ ٢٨٧ ٢١٢ **[30.b]**

Kahr içün Sâat-i Mirrîhe mensûb isimleridir:

Dârr, Mü'mît, Azîz, Cebbâr, Kahhâr, Müzil, Kavî, Velî, Ehad, Vâhid

Nuhûset içün Sâat-i Zuhale mensûb isimleridir:

Hâfiz, Halîm, Vâcid, Mukaddim, Muahhir, Zâhir, Müteâlî, Nâfi'

Teshîr-i âmm-ı müzekker içün Saât-i Müşterîye mensûb isimlerdir:

Kuddüs, Müheymin, Mütekebbir, Alîm, Kābız, Semi', Kebîr, Mücîb, Şehîd, Hamîd, Mübdî, Kayyum, Samed, Tevvâb, Muksît, Câmî', Bedi'

Teshîr-i ekâbir içün Sâat-i Şemse mensûb esmâlarıdır:

Allah	Rahmân	Rahîm	Melîk	Selâm	Hâlık
٦٦	٢٩٨	٢٥٨	٩٠	١٣١	٧٣١
Bâri‘	Râfi‘	Muiz	Basîr	Hakîm	Adl
٣٠٤٠	٣٥١	١١٧	٣٠٢	٦٨	١٥٤
Gafûr	Şekûr	Aliyyü	Habîr	Afüvv	Hafîz
١٢٨٦	٥٢٦	١١٠	٨١٢	١٥٦	٩٩٨
Mukît	Celîl	Baîs	Muhsî	Hayy	Kādir
٥٥٠	٧٣	٥٧٣	١٤٨	١٨	٣٠٥
Muktedir	Evvel	Vâlî	Ğanî	Zü’l Celâli ve’l İkrâm	
٧٤٤	٣٧	٤٧	١٠٦٠	١١٠٠	
Mâni‘	Hâdi	Bâkī	Reşîd	Sabûr	
١٦	٢٠	١١٣	٥١٤	٢٩٨	

Teshîr-i dünya ve ekâbir içün Sâat-i Zühreye mensûb esmâlardır:
Gaffâr, Vehhâb, Rezzâk, Bâsıt, Latîf, Hasîb, Kerîm, **[31.a]**
Rakîb, Hakîm, Mecîd, Vekîl, Metîn, Muhyî,
Mâcid, Berr, Muğnî, Vâris

Teshîr-i müennes içün Sâat-i kamere mensûb esmâlardır:
Mü’mîn, Musavvir, Vâsi‘, Vedûd, Bâtın.

Geldik suâle: Bir kişi etse ki bu tertîb-i esmâ nedir ve aded ve sâat i‘tibârı nedir, kimi kahriyye kimi teshîr deyu tahrîr olunmuş.

Cevâb: Her isim bir azîzin virdidir. Duâsı müstecâb olduğu sâat müteahhirîn ihtiyâr itdiler, kavl-i müneccim değildir. Ve esmâ-i kahriyyenin âlemi celâldir, anınçün kahr ider. Ve teshîr-i ekâbir içün olan esmânın âlemi rûhdur. Ve teshîr-i merd ü zen içün olan esmânın âlemi kalbdir ve kıs alâ hâzâ. Ve her ismin telâfuzunda bir türlü bir harâret vardır. Ol harâret adedden eksik meşgūl olana hâsıl olmaz anınçün aded i‘tibâr itdiler.

Suâl: Bir kişi etse ki benim mukadderim olmayan benim ricam ile verilir mi, bu kadar tertîbât ve te'sîrât nedir ki tahrir olunmuş dise

Cevâb budur ki: Bir kimseye bir işi Hak Teâlâ mukadder itse ol mukadder zuhur etmeğe bunlar sebebdir Hak Teâlâ kulun gönlüne ilhâm ider, kul taleb ider, meşgūl olur, rica itdiği verilir. Ve illâ şol kula ki mukadder verilecek yoktur, ilhâm olmaz ve taleb gelmez ve meşgūl olmaz, ne kul diler ne Hak verir.

Fasl-ı Tasi‘: Cümel-i ekber hesâbınca tâlibin ve matlûbun ve tabîatların beyân ider ve ism-i Melîk ihrâcın bildirir.

Şerbetin muğallâb gibi **[31.b]** esmâya ibtidâ etmeden yedi gün meşgūl olub andan esmâya başlıyalar. Zîrâ bunda harâret hâsıl olur harâretle esmâya meşgūl oluna tîz te’sîr ider. Yedi gün esmâya yedi gün iş bu ism-i Melike ki on dört gün olur insânda dahî beş havâss-ı hamse-i zâhire var, beş de bâtına var, dört de anâsır var on dört olur. On dört gün ki meşgūl oluna bunlar letâfet bulur, murâdât tahsil kılınur.

Geldik imdi ism-i Melik ihrâcına, tertîb üzere beyân oluna, mestur mahal kalmaya ayân oluna. İmdi tertîb budur ki bir muhammes iderüz. Evvel hânelerine tâlib isminin harflerin bast ideriz. İkinci hânelerine tâlib içün bir isim virüb anın harflerin bast ideriz. Üçüncü hânelerine matlûb isminin harflerin bast ideriz. Dördüncü hânelerine matlûb içün verilen isim harflerin bast ideriz. Beşinci hânelerine sâatlerinde meşgūl olacak kevkebler harflerin bast ideriz. Cedvele nazar olunub fehm oluna ve yukarıdan aşağa nazar idüb nice terkîb olmuşdur biline hic usret kalmaya. Meselâ tâlib Yusuf olsun, câmî‘ ismin verdik ve matlûb Muhammed olsun ana Vekîl ismin verdik. Yusuf Muhammedi teshîr etmek dilerse, Müşterî Sâat-in ihtiyâr idüb harflerin verelim, muhammes tamam ola.

Geldik bir kāideye ki tamâm fehm oluna ebced ki yedi kelime ve yigirmi sekiz harfdir. Yedi kelimeyi yedi kevkebe verelim ki ol yedi kelime bunlardır: ابجد هوزح طيكل منسع فصقر شتثخ ذضظغ . Pes huruf ابجد (ebced) Zuhal, هوزح (hevvezah) **[32.a]** Müşterî, طيكل (tîkel) Mirrîh, منسع (mensa‘) Şems, فصقر (feskar) Zühre, شتثخ (şetseh) Utarid, ذضظغ (zedzağ) kamer.[518] İşte bugüne bu kevkeblerin her birinin birer kelime ve birer harfi vardır. Tertîb-i anâsır üzere ki her kelimenin evvel harfi nârî, ikinci harfi hevâî, üçüncü harfi mâî, dördüncü harfi türâbîdir. İş bu tertîb üzere tâlib olan Yusuf Câmi‘ ismiyle matlûb olan Muhammedi Vekîl ismin virüb Müşterî sâatinde meşgūl olmak içün dahî Müşterî harfleri ki Hevvezahdır ol dört harfi dahî verdik. Ve bir muhammes çekib ferd ferd bast itdik, nazar oluna ve ne terkîb olmuşdur i‘râbıyla bilünüb yedi gün meşgūl oluna. Andan sâbıkān zikr olunduğu gibi esmâya meşgūl oluna tamâm te’sîr buluna. Ol cedvel-i muhammes budur:

[518] İbn Îsâ’nın bildirdiği ebced kelimeleri ile alışılagelmiş ebced alfabesini oluşturan kelimeler arasında harflerin birleştirilmesinden dolayı fark vardır. İşlenen usül ile ilgili bilgi metin incelemesi yaparken verilecektir.

١	طالب -Tâlib	يوسف - Yusuf	ف	س	و	ى
٢	اسم - İsim	جامع - Câmi‘	ع	م	ا	ج
٣	مطلوب - Matlûb	محمد - Muhammed	د	م	ح	م
٤	اسم - İsim	وكيل - Vekîl	ل	ى	ك	و
٥	مشترى - Müşterî	هوزح - Hevvezah	ح	ز	و	ه

İş bu cedvelin evvel harflerin aldık ya‘nî Yusufdan ى ve Câmi‘ den ج ve Muhamedden م ve Vekîlden و ve Hevvezahdan ه . Terkîb itdik bu şekil oldu: يجموه - YECMUH. Ve bu tertîbce ikinci harfleri واحكو – VÂHİKÛ, üçüncü harfleri سميز - SEMMİZ ve dördüncü harfleri فعدلح - FA‘DELAHdır ki iş bu dört isim oldu i‘râb verelim. **[32.b]** Hurufu ebced ki lâm elifden gayri yigirmi sekizdir. Anâsıra urduk dört kerre yedi oldu, ana dahî cedvel çekdik nazar oluna:

مفتوح-Meftûh	نارى- Nârî	ذ	ش	ف	م	ط	ه	ا
مجزوم-Meczûm	هوائ- Hevâî	ض	ت	ص	ن	ى	و	ب
مضموم-Mazmûm	مائ- Mâî	ظ	ث	ق	س	ك	ز	ج
مكسور-Meksûr	ترابى- Türâbî	غ	خ	ر	ع	ل	ح	د

Evvel hânelerinde olan yedi harf nârîdir ki meftûhdur ve ikinci hânelerinde olan yedi harf hevâîdir ki sâkindir ve üçüncü hânelerinde olan yedi harf mâîdir ki mazmûmdur ve dördüncü hânelerinde olan yedi harf türâbîdir ki meksûrdur. Ana göre evvel ihrâc olan dört isme i‘râb vereler hâkezâ nüsha-i sânide bu vecihle i‘râb vereler nazar oluna:

فتح- Fetha	Ateş- Nârî	ذ	ش	ف	م	ط	ه	ا
ضممه- Zamme	Hava- Hevâî	ض	ت	ص	ن	ى	و	ب
كسره- Kesre	Su- Mâî	ظ	ث	ق	س	ك	ز	ج
جزم- Cezm	Toprak- Türâbî	غ	خ	ر	ع	ل	ح	د

Bunun dahî evvel hâne harfleri nârîdir ki meftûhdur ve ikinci hâne harfleri hevâîdir ki mazmûmdur ve üçüncü hâne harfleri mâîdir ki meksûrdur ve dördüncü hâne harfleri türâbîdir ki meczûmdur. İş bu tertîbiyyetden tertîb-i evvele mutâbakatla ihrâc olan dört esmâya i‘râb verelim. Zîrâ bizim evvel itdüğümüz tertîb evvelinde ى **[33.a]** vâki‘ oldu. Kāide budur ki bir kelimenin evvelinde harf sâkin olsa meftûh iderler ve âhirde olan müteharrikleri sâkin kılırlar dilerler ise öyle olsa bu tertîb üzere i‘râb verdik nazar oluna: يَجْمَوُهَ (YECMEVÜHE), وَاَحِكَوَ (VEEHIKEVE), سَمَمَيْزُ (SEMEMEYZÜ), فَعِدِلِحْ (FEÎDİLİH). Bu mahalde bir şüphe vârid oldu. Şöyle ki bir kimse gelse dese ki benim ismim üç harf yâ beş harfdir devirdir harf ile cedvel idüb misâl kurmuşsun, yâ benim hâlim ne olur dese. Cevâb budur ki: tertîb hic bu kāideden çıkmıya, üç harfli tâliblere beş harfli isim verile. Ve matlûba dahî kezâlik. Ve beş harflilere üç harfli isim verile. Ve kevkeb harflerinde harf ziyâde ve noksân yokdur. Ana göre ihrâc-ı esmâ idüb i‘râb vereler. İmdi tertîb-i ihrâc-ı esmâ i‘râbıyla tamâm oldu. Hemân cümel-i ekber hesâbınca adedin bilüb meşgūl olması kaldı.

İmdi görelim cümel-i ekber nicedir, anı dahî tahrîr idelim, tamâm fehm oluna. Meselâ elif birdir Arab’da bire ehad derler, ehad üç harfdir ا ح د aded de on üç oldu kalanı dahî buna göredir kıyâs ideler. Ve ferd ferd tahrîr itdik nazar oluna ki hesâbında usr çekilmeye ve rakamından görüle: **[33.b]**

ذ	و	ه	د	ج	ب	ا
سبعه 137	سته 465	خمس 705	اربع 278	ثلث 1035	اثنين 611	احد 13
ن	م	ل	ك	ى	ط	ح
خمسين 760	اربعين 333	[519] 1090	عشرين 630	عشره 575	تسعه 535	ثمانه 596
ش	ر	ق	ص	ف	ع	س
[520] 1080	مأتين 501	مأيه 56	تسعين 590	ثمانين 651	سبعين 192	ستين 520
غ	ظ	ض	ز	خ	ث	ت
الف 611	تسعمأيه 581	ثمانمأيه 1642	سبعمأيه 112	ستّمأيه 511	حمسمأيه 1751	اربعمأيه 1324

İş bu hesâb üzere cedvel-i Muhammedin hâsıl olan ol dört kelimenin yigirmi harfi doksan harf oldu. Ve bu harflerin sayısı cem‘an 9987 adede baliğ oldu. Meşgūl olan yedi güne değin iş bu aded üzerine meşgūl ola. Ve dahî cümel-i ekberden murâd budur ki her kişinin tabîatın bununla bileler, tâlib ve matlûb harflerin göreler. Eğer matlûbun nârî harfleri gālib ola tâlibin olmaya bir nârî gālib olan tâlib içün meşgūl oluversin.

Geldik cümel-i ekber hesabınca tabîat bilmeğe. İki isim misâl idelim gayrı isimleri ana göre ihrâc ideler. Meselâ ol iki isim ki zikr oldu. Biri Yûsuf olsun meselâ, Yûsuf’u görelim ki dört harfdir **[34.a]** ى و س ف . İmdi Yûsuf’da ى عشره 575 aded, و سته 465 aded, س ستين 520 aded, ف ثمانين 651 adeddir ki Yûsuf’un dört harfi on yedi harf oldu. Ve bu on yedi harfin adedi cem‘an 2311 dir. Dokuzar tarh itdik, Yûsufdan bâkī altı kaldı bâkī (6). Ve dahî Yûsuf’un tabîatın görelim anâsırdan

[519] Metinde boş bırakılmıştır. Tablodan anlaşılacağı üzere “30” olmalıdır.
[520] Metinde boş bırakılmıştır. Tablodan anlaşılacağı üzere “300” olmalıdır.

kangı cüz'ü gālibdir ve hüküm ne cüz'ündendir bilelim, ana göre tedbir kılalım. İş bu tertîb üzere Yûsuf'un dört harfi ki on yedi olmuş idi ferd ferd itdik bunlardır: ع ش ر ن ی ن ا م ت ن ی ت س ه ت س ه ve bu on yedi harfden evvelâ nârî, sâniyen hevâî, sâlisen mâî, râbiân türâbî harflerin alalım, ferd ferd her birin tarh idelim, görelim hüküm kangı cüz'ündür. Bu tertîb üzere huruf-i nârî ش ه م ا adedi 351 dir. Dokuzar tarh itdik bâkī (9). Huruf-i hevâî ت ت ی ی ن ن aded-i 970 dir. Dokuzar tarh itdik bâkī (7). Huruf-i mâî س س ث adedi 620 dir. Dokuzar tarh itdik bâkī (8). Huruf-i türâbî ع ر adedi 270 dir. Dokuzar tarh itdik bâkī (9). Bu cihetle evvelâ huruf-i nârî beş, sâniyen huruf-i hevâî yedi, sâlisen huruf-i mâî üç, râbiân huruf-i türâbî iki kaldıysa â'dâd-i matrûha yekûnisinden dahî mâ bâkī aded-i nârî dokuz ve aded-i hevâî yedi ve aded-i mâî sekiz ve aded-i türâbî dokuz kaldı. Hatta aded-i nâr aded-i türâb ile berâber oldu. Fasl-ı sâminde iki ferd berâber olsa **[34.b]** tâlib matlûba gālibdir dimişidi. Öyle olsa nâr hareket üzere türâbta sükûnet vardır. tâlib nârî oldu, türâba gālibdir. Ve huruf-i hevâ ki yedidir, nâra ve türâba gālibdir ve mâ sekiz kalmışdır, yediye gālibdir suretâ. Zîrâ mâin merkezi süflî, hevânın ulvîdir. Öyle olsa hüküm yine hevânındır. Nihâyet mâin dahî duhûli vardır. İş bu tabiatlı kişi hareket ve telvîn üzerinedir, ekle ve şurbe mâildir. Saz ve sadâyı ve mahbûb ve mahbûbe sever. Ve dahî havaya mâ dâhil olmağla tahrîke ayur ve demevî mîcâz olur. Ömrü âhire irince havâdan kesilmez.

Sual: Bir kişi ayıtsa ki her Yûsuf isimli bu tabîat üzere olur mu ?.

Cevâb: Bir Yûsuf ki hevâî mâ ile atası harflerinden nâr ala, safrâvi ve tîz olur ve ehl-i gāyret olur. Şöyle ki her kişi atasından ne harf alırsa ya'nî kendi harfine atası harfinden ne gālib olursa hüküm anındır. Meselâ bir kişinin nârî harflerine atasının nârî harfleri gālib oldu, ol kişi nârı atasından almış oldu. Ehl-i gayret olur kalanın dahî ana göre kıyâs ideler. Ve dahî kişinin atası harflerinde nârî olmasa, anası harflerinde bulunsa ol vakit ehl-i gadab olur, gayr-i meşru' kelimâtlar ider. Her ne cüz'ü kişinin anasından alına nâkıs olur, ehl-i kemâl olmaz. Bu tertîb üzere her Yûsuf bir değildir.

Geldik yine bir tabîat hâline ki her kişi atasından ne cüzü aldıysa ol tabîat üzere kâmil olur. Ammâ anasından kangı cüzünü aldıysa nâkıs olur. **[35.a]**

Bir kāide dahî oldur ki: Bir kişi var ki atasından ve anasından bir cüzü aldı, ya‘nî ikisi bile bir cüz’üne gālib oldu, ol kat hüküm kimindir? İmdi ol kişi müzekker ise atanındır “الولد سرّ ابی” ve müennes ise ananındır “البنت سرّ امّی”.

Bir kâide dahî budur ki: Bir kişi var ki anın bir cüz’i ğayri cüzüne gālib ammâ ol cüz atasında ve anasında yokdur. Ol vakit tafsîl-i evvel üzerine kendü isminden nice bulunur ise öyle i‘tibâr ideler.

Sual: Bir kişi ayıtsa ki isimle tabîat nice bilinir. Tabîat rahimden beridir. İsim hod kişi doğduktan sonra verilir dese. Cevâb: isim kişiye rahme gelmeden verilir. Nitekim İncil’de Fahrî Âlem sallallahu aleyhi ve sellem zikr olundu Faraklit diye, altı yüz yıldan sonra geldi. Ve Sûre-i Meryem’de dahî Hak Teâla Zekeriyya’ya Yahyâ’yı muştulâb “بغلام اسم یحیی” dedi. Bundan ma‘lûm oldu ki isim mukaddem ve mukadderdir. Anıniçün İbn Îsâ bu fenne i‘tibâr idüb kitabında başka fasıl itdi ve dahî Yûsuf tâlib olub tabîatı icmâlen zikir olundu. Ve cümel-i ekber hesabınca cümle hurufundan bâkī altı kaldı. Nitekim beyânı gecdi. Geldik imdi ol Yûsuf içün Muhammed’i matlûb idelim ve bunun dahî cümle hurûfun bast idüb cümle bâkī ne kalır görelim ve kangı cüz’ü gālibdir ve Yûsufa gālib mi mağlûb mu bilelim. İmdi Muhammed dört harfdir ki bunlardur : م ح م د ya‘nî Muhammed’de

م ا ر ب ع ی ن 333 aded
ح ث م ا ن ه 596 aded
م ا ر ب ع ی ن 333 aded
د ا ر ب ع ه 278 adeddir.

[35.b] İş bu Muhammed’in dört harfi yigirmi iki harf oldu. Cem‘ân a‘dâdı 1540 dır. Dokuzar tarh itdik, Muhammed’den bâkī bir kaldı bâkī (1). Çünki hesâb-ı evvelde tâlibden altı kalmış idi, matlûbdan dâhî bir kaldı. Ve biri ferd ve biri zevc olsa ekser ekalle gālib olur deyu eşkâlde zikr olunmuş idi. Öyle olsa bu sûretde matlûb mağlub ve tâlib gālib oldu ve bundan sonra anâsırın dahî görelim, ne cüz’ü gālibdir ve ne mîzâcdır. İmdi Muhammed’in dört harfi ki yigirmi iki harf olmuş idi. Yûsuf ki bunu dahî ferd ferd idelim ا ن ی ع ب ر ا ه ن ا م ث ن ی ع ب ر ا ه ع ب ر . İş bu hurûf tertîb-i sâbık gibi evvelâ nârî, sâniyen hevâî, sâlisen mâî, râbian türâbî harflerin alalım ve hüküm kangı cüz’ündür görelim. Bu tertîb üzere

hurûf-ı nârî ا م ا ه ا ا aded-i 54, ba‘de’t tarh bâkī (9). Hurûf-i hevâî ب ی ن ن ب ی ن ب aded-i 176, ba‘de’t tarh bâkī (5). Hurûf-i mâî ث aded-i 500, ba‘de’t tarh bâkī (5). Hurûf-i türâbî ر ع ر ع ع aded-i 810, ba‘de’t tarh bâkī (9). Bu sûretde hurûf-i nârdan dokuz ve hurûf-i türâbdan dahî dokuz kaldı ve hevâ ile mâ beşer kaldı. Öyle olsa hevâ ile mâ, nâr ile türâba gālib oldu. Nârın hükmü yüz teshîre kabildir. Husûsân tâlibin nârisi dokuz kalmış idi. Ve matlûbun nâriyse dahî dokuz kalmış idi. Bu takdirce iki ferd cem‘inde berâber olsa tâlib matlûba gālib olur bi-iznillâhi Teâlâ.

Geldik imdi her tâlib olan **[36.a]** kimse bir matlûb içün esmâ ihrâc itdikde eğer gālib olur ise kendi ve illâ gālib olmaz ise bir kişiyi kendi yerine vekîl idüb, anın içün ol kimse meşgūl oluversin. Bu cihetle murâdına nâil ve merâm-ı maksûdu hâsıl ola. İş bu dahî tamâm oldu hemân vefkī kaldı, görelim vefkīn nicedir.

Fasl-ı Âşir: Vefk idüb tâlib matlûb ismiyle getirmek ve nazar etmek beyân ider ve vefkīn ba‘zı kāidelerin bildirir. Evvelâ vefk teshîrde ve kahriyyede ve gayrı murâd içün gereklidir. Şol vakitde kim matlûbun şeklin mulâhâza getürmeye kābil olmuya ve Musavvir ismine meşgūl olmağla gelmeye yâhud tâlib hiç matlûbun şeklin görmemiş ola, ol vakit vefk lâzımdır.

Geldik vefkīn bir kāidesine ki tâlib ve matlûb harfleri kac harf ise ol kadar hâne çekeler ve ol harfleri ferd ferd ideler. Sâbıkan Yûsuf tâlib ve Muhammed matlûb olsun deyu misâl olmuş idi. Hâliyen harflerin ferd ferd idelim. Yûsuf harfleri bunlardır ف س و ی . Muhammed harfleri bunlardır م ح م د. Bu ikisini bir yere cem‘ itdik ki bunlardır ف س و ی م ح م د. İş bu tertîb üzere âhir harfi dal oldu. Evvelâ dâlı aldık, sâniyen yâyı aldık, sâlisen mimi aldık, râbian vavı aldık, hâmisen hâyı aldık, sâdisen sini aldık, sâbian mimi aldık, sâminen feyi aldık ki bu tertîb bast olundu ف م س ح و م ی د. İş bu sekiz hurûfu sekiz hâneli bir müsemmende vefk idelim ki budur **[36.b]**[521]

İş bu tertîb üzerine konub Yûsuf Muhammed’i teshîriye ve kahrîyye etmelu olsa meşgūl olurken sol uyluk üzerine koya. Ve murabba otura ve başın sol omuzu üzerine eğe. Ve sağ gözün sol gözü üzerine ağub, sol memenin üzerinden yüreğe ya‘nî sol böğreğe doğru nazar idüb, iş bu konan vefka bakıb aded-i esmâ tamâm olunca nazarın kesmiye. Ve duâ olunca ve eğer bu tertîb üzere meşgūl olur iken

[521] Metinde tablo boş bırakılmıştır. Bunun amacının tablonun sadece şeklinin gösterilmek istenmesi olduğunu düşünüyoruz.

matlûb şekli doğa ol vakit vefkī gözlemek lâzım değildir. Ammâ şöyle gerekdir ki tulu‘ iden şekil ğurub etse tâlibin nazarı vefkde buluna.

Geldik bir türlü kāideye ki bu dahî küsür bast üzere misâl-i evvel gibi bir âhirden bir evvelden almağla hurûf-i sâbık gibi bunu dahî ferd ferd itdik nazar oluna **[37.a]** د ی م و ح س م ف vefk-i misâl-i sâni budur:

ف	م	س	ح	و	م	ی	د
م	س	ح	و	م	ی	د	ف
س	ح	و	م	ی	د	ف	م
ح	و	م	ی	د	ف	م	س
و	م	ی	د	ف	م	س	ح
م	ی	د	ف	م	س	ح	و
ی	د	ف	م	س	ح	و	م
د	ف	م	س	ح	و	م	ی

İş bu iki sûret asıl tertîb-i vefk değildir. Bu ki mir‘ât sûretindirler heman hassaten meşgūl olurken nazar etmek içündür. Ammâ tertîb-i vefk budur ki rakam birle murabba‘da ve müsellesde tarhla konula getüre. İmdi mürabba‘da bir vefk misâl olunsun ki budur: evvelâ hurûf-i Yûsuf ی و س ف budur, sâniyen hurûf-i Muhammed م ح م د budur. Bu sûretde tâlib olan Yûsuf harflerinin adedi 156 ve matlûb olan Muhammed harflerinin adedi 92, cem’ân 248 aded oldu. Otuzun tarh, ikiyüz on sekiz kaldı. Rub‘un aldık, ya‘nî iki yüzden elli ve on altıdan dört alub bâkī iki küsür kalıb, zikir olunan rub‘dan elli dört hâsıl oldu. Ve bu 54 adedi murabba‘a **[37.b]** bast ve vaz‘ idelim ve dokuzuncu hânesinden kāide üzere ol bâkī kalan 2 adedi ziyâde idelim. Nazar oluna ol vefk-i rakam budur:

٦١	٦٥	٦٨	٥٣
٦٧	٥٥	٦٠	٦٦
٥٦	٧٠	٦٣	٥٩
٦٣	٥٨	٥٧	٦٩

Bugüne sûret-i murabba‘a icmâlen tahrîr olundu.

Sûret-i müsellesden dahî görelim. Evvelâ tâlib Yûsuf’dur ve hurûf dört 156 adeddir, sâniyen matlûb Muhammed hurufu dört 92 adeddir, cem‘ân 248 aded oldu. Şimdi sülüsün almak lâzım geldi. İki yüz kırk aded sülüsün seksen aldık ve sekizin sülüsün iki aldık bâkī iki küsür kaldı. Zîrâ müsellesde ücde bir ve altıda iki alınır. Öyle olsa zikr olunan adâd-ı merkûmun sülüsü olan seksen biri miftâha konub birer ziyâde ederek bâkī kalan iki aded küsürü dördüncü hânesinden ziyâde idüb bast ve vaz‘ itdik, nazar oluna. Ve dahî bu tertîb üzere vaz‘ olunan vefk getürmek ile te’sîr ider. İş bu kāide hesab oluna aded de sekiz ziyâdeden gayrı altı dahî ziyâde olur ki ana cihât-ı sitte derler. Buna dahî mir’ât suretin derler. Ol tâlib olan zîr üzerinde nazar edecektir, asıl veffâklar kavli üzere getirecek:

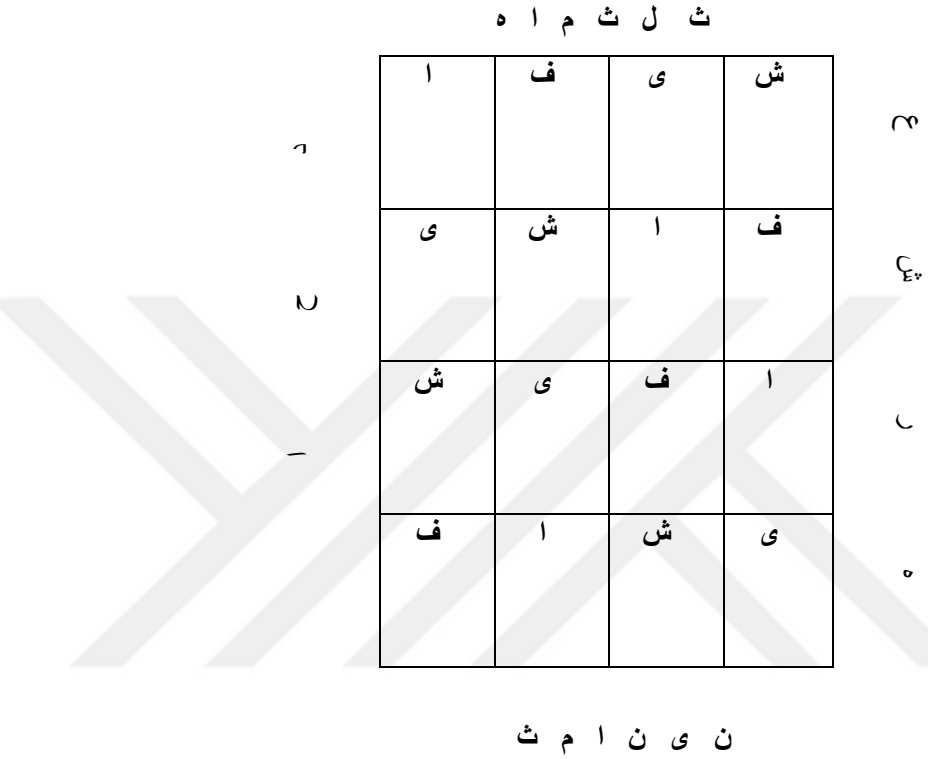
٨٣	٨٩	٨١
٨٢	٨٥	٨٧
٨٨	٨٠	٨٥

vefk tertibi budur müsellesde on ikisin tarh iderler. Meselâ iki yüz kırk **[38.a]** sekizin on ikisin tahr itdik, iki yüz otuz altı kaldı. Sülüsü iki yüz yirmi beşden yetmiş beş dokuzdan dahî üç aldık bâkī iki kaldı. Bu tertîb üzere dahî bast itdik nazar oluna:

٨٢	٨٧	٧٩
٨٠	٨٣	٧٥
٨٦	٧٨	٨٤

ve ba‘dehu iş bu tertîb-i vefkde hurûf ile konmakda hayli hâssa vardır. Husûsân murabba‘da ola. Ammâ müsellesde te’sîr tîz olur ve illâ muhkem değildir.

Geldik murabba ki huruf ile bast oluna. Bir kişiye ezüb suyun içürmek içün ve hasta üzerine Şâfî ismin vefk etmek dilese tertîb budur:

ش selâse mie,

ا ehad

ف semânîn,

ی aşeradır.

İş bu harflerde bile yazulub içürmekde dahî te'sîr ider.

SONUÇ

Çelebi İlyas İbn Îsâ Saruhânî, Osmanlı Devleti yöneticileri ile Anadolu ve İstanbul halkının tarikatlara ve tarikat şeyhlerine büyük değer verdiği bir yüzyılda, 902-967/1496-1561 yılları arasında yaşamış Bayramî şeyhlerinden biridir. Genç yaşta medrese eğitimini tamamlamış, aynı zamanda babası Şeyh Îsâ Mecdüddin'den de tasavvufî terbiye görmüştür. Yirmi yedi yaşında hilâfete oturan Şeyh İbn Îsâ Akhisar'daki tekkede hem müderrislik yapmış hem de irşâd faaliyetlerinde bulunmuştur. Bayramîliğin Îseviyye şubesinin kurucusu olan İbn Îsâ, otuz sekiz yıllık şeyhliği sırasında bilebildiğimiz kadarıyla tasavvufî içerikli yirmi iki eser yazmış ve dokuz da halife yetiştirmiştir.

On beşinci yüzyılın ikinci yarısında büyüyen ve imparatorluk haline gelen Osmanlı Devleti'nde bilimsel gelişmeler de hızlanmıştır. Fen, astronomi ve astroloji bilimlerine destek verilmesiyle devlet bünyesinde başlatılan takvim oluşturma geleneğinin devamı olarak İbn Îsâ da takvime dair *Risâle-i Mukantarat* ve matematiğe dair *Miftahü'l-Hisab* adlı eserlerini yazmıştır. Günümüz algısıyla yanlış ya da eksik bilinmekte olan müneccimlik vasfı o devirde astronom ve astrolog mesleği olarak saygın kabul edilmiş, sarayda müneccimbaşı ve müneccimlere de görevler verilmiştir. *Tabiatnâme* ve *Kavâid-i Teshîrât*, ilm-i nücum, astronomi ve astroloji alanında müellifin yazdığı eserlerdendir. İbn Îsâ, cifr ilmiyle de ilgilenip *Rumûzü'l- Künûz fi'l-Cifr* adlı bir kitap yazmış ve burada gelecekle ilgili bilgiler vermiştir.

Şeyh İbn İsa'nın *Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ* ve *Câmiü'l-Esrâr* adlı mesnevîlerinde, *Nutk-ı İbn Îsâ* ismiyle yazdığı gazellerinde, yine *Fusûl-i Seb'a*, *Risâle-i İnsân* ve *Fusûl-i Aşere* adlı diğer bazı eserlerinde İbn Arabî ekolü çizgisinde vahdet-i vücûd merkezli görüşler beyan ettiği görülmektedir.

Müellif, Arapça ve Farsça yerine Türkçe yazmıştır. Kelime ikilemelerinde, özellikle de mesnevîlerinde Arapça ve Farsça'dan istifade etmiştir. Bu yönüyle XV. ve XVI. yüzyılda özellikle Hacı Bayram Veli'nin takip ettiği ve Anadolu'nun dil ve kültür birliğinin devamını sağlayan Türkçecilik hareketine onun da katıldığı söylenebilir.

Fusûl-i Aşere'de müellif, genel olarak insan ve âlemleri izâha çalışmış, sâlikin ve mürşidin seyr ü sülûkde dikkat etmesi gereken konuları ele almıştır. Anâsır ve nefsin renk değişimlerini tecrübî olarak tek tek izâh etmiştir. Özellikle seyr ü sülûk, riyâzet, zikir, halvet ve teveccüh gibi kavramlarla; tarikata müntesib olan ve olmayanlar için tasavvuf âdâbından genişçe bahsetmiştir. Bunları yaparken tarîkat-şerîat bütünlüğünü gözetmiş, âyet ve hadisler ışında konulara açıklık getirmiştir. Esmâü'l-hüsnâ ve esmâ zikri onun birçok eserinde defaatle üzerinde durduğu diğer bir konudur.

Halvetîlerde önem taşıyan rüyalar, İbn Îsâ için de mürşidin müridin sülûk aşamasını tespitinde değer kazanmıştır. Rüyalarda, halvette ve riyâzette insan tabiatının bilinmesinin önemine ısrarla vurgu yapmıştır. Konuları karşılıklı sohbet havasında anlatmış, mânevi yolculuğu basamak basamak izâha çalışmış ve âdeta mürşid olacaklara hitap etmiştir. Felsefî, fıkhî, itikâdî ilme ve insan vücûduna dâir bilgilere vâkıf olması, onun yaşadığı tecrübeleri detaylandırmasını sağlamıştır.

Şu an için halifeleri konusuna çok fazla değinememiş olmamız, Bayramîliğin Şemsiyye kolunun Akhisar, Manisa ve çevresinde Şeyh İbn Îsâ'dan sonra nasıl devam ettiğinin araştırılması gereğini ortaya çıkarmaktadır. II. Selim ve Şehzâde Mustafa için yazdığı bildirilen iki esere ulaşılıp incelenmesi, o dönem bu bölgede tarikat şeyhleri ile yönetim arasındaki ilişkilerin açıklanmasında da yararlı olacaktır.

Bu çalışmanın, İbn Îsâ'nın hayatı ve eserleri ile ilgili daha detaylı bilgiler içermesi açısından Bayramîlik alanında araştırma yapanlara katkı sunacağını düşünüyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

Afîfî, Ebu'l-Alâ. *Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, İz Yayıncılık, Çeviren Ekrem Demirli, İstanbul 2011.

Akgündüz, Ahmed ve Said Öztürk. *Bilinmeyen Osmanlı,* Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999.

Ateş, Süleyman. "Hazarât-ı Hams", *DİA*, c. XVII, İstanbul1998.

Aynî, M. Ali. *Hacı Bayram Velî*, Akabe Yayın, İstanbul 1986.

Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-Ârifîn, Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn,* (Müellif nüshası esas tutulmak suretiyle istinsah ve tashihleri İbnülemin Mahmud Kemal İnal ve Avni Aktuç tarafından yapılmıştır), Maarif Basımevi, c. II, İstanbul 1955.

Bayramoğlu, Fuat. *Hacı Bayram-ı Veli: Yaşamı, Soyu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, c. II, Ankara1983.

Bayramoğlu, Fuat ve Nihat Azamat. "Bayramiyye", *DİA*, c. V, İstanbul 1992.

Bilgin, A. Azmi. "Tekke Edebiyatı", *DİA*, c. XL, İstanbul 2011.

Bozhüyük, Mehmet Emin. "Hurûf", *DİA*, c. XVIII, İstanbul 1998.

Bursalı, Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*, Bizim Büro Basımevi, Hazırlayan: Mustafa Tatcı- Cemâl Kurnaz, Ankara 2000.

-, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etıbbânın Terâcim-i Ahvâli*, Akademi Kitapevi, İzmir 1994.

Cebecioğlu, Ethem. *Hacı Bayram-ı Velî,* Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013.

- , *Hacı Bayram Velî*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- , *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2004.

Ceyhan, Semih. "Taç", *DİA*, c. XXXIX, İstanbul 2010.

Chittick, William. *Varolmanın Boyutları (Tasavvuf ve Vahdet-i Vücûd Üzerine Yazılar)*, Çeviren: Turan Koç, İnsan Yayınları, İstanbul 2013.

Çelebioğlu, Âmil. "Kültür ve Edebiyatımızda Allah(cc)", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, sayı 1, İstanbul 1994.
-, "Türk Edebiyatında Manzum Dini Eserler", (Şükrü Elçin Armağanı), *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Ankara 1983, s. 153-166.
-, *Kanûnî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1994.
-, "Ay", *DİA*, c. IV, İstanbul 1991.

Çelik, İsa. "Tasavvufî Gelenekte Hazarât-ı Hams", *Tasavvuf- İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2003, s. 160-183.

Demirci, Mehmet. "Tevhidden Vahdet-i Vücûda", *Kubbealtı Mecmûası*, Yıl 10, Ocak 1982, Sayı 1, s. 23-32.
-, "Hazret", *DİA*, c. XVII, İstanbul 1998.

Demirli, Ekrem. "Vahdet-i Vücûd", *DİA*, c. XIIL, İstanbul 2012.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitapevi, Ankara 2013.

Durma, Abdulhalim. *Evliyâlar Şehri Manisa,* Yenigün Matbaacılık, Ankara 2013.

Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatler*, Marifet Yayınları, İstanbul 1981.

Erdem, Sadık. "XV ve XVI yy. Yaşamış Manisalı Divan Şairleri", *Türk Bilig*, Ankara 2004, sayı 8, s. 47-107.

Erdoğan, Kenan ve Tuğba Aydoğan. "Manisalı İki Şair, İbn Îsâ Akhisârî ve Birrî Mehmed Dede'nin Perde Gazellerinin Şerhi", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, c. II, sayı 3, s. 261-272.

Erzurumî, İbrahim Hakkı. *Mârifetnâme*, Bedir Yayınevi, Hazırlayan: M. Faruk Meyan, İstanbul 1999.

Gökbulut, Süleyman. *Necmeddîn-i Kübrâ-Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2010.

-, " Tasavvuf Tarihinde Cüneydî Çizgi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 2012/2, sayı 36, s. 169-200.

-, "Cüneyd'in Sekiz Şartı", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 2012/2, sayı 36, s. 201-230.

Gökçen, İbrahim. *Saruhan Zâviye ve Yatırları*, İstanbul 1946.

Göktaş, Vahit. "Şeyh İsa'nın Vasiyeti ve Edep", 28.05.2011, *Muhteşem Yüzyılda Akhisarlı Şeyh İsa Paneli*, http://www.akhisar.bel.tr/default.asp?site=1&sayfa=haber_detay&h=261

Gölpınarlı, Abdülbâki. "Bayramiyye", *İslam Ansiklopedisi*, c. II, İstanbul 1979.

Günergun, Feza. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1995.

Harîrîzâde, Kemaleddîn. *Tıbyânü Vesâili'l-Hakâik fî-Beyânî Selâsili't-Tarâik*, Fatih Ktp., İbrahim Efendi, nr. 430, vr. 391.

Harrâz, Ebû Saîd. *Kitâbu's- Sıdk (Doğruluk Kitabı)*, Hazırlayan: Himmet Konur, Rağbet Yayınları, İstanbul 2014.

Herevî, Abdullah el- Ensârî. *Menâzilü's-sâirin,* Çeviren: Abdürrezzak Tek, Emin Yayınları, Bursa 2008.

İbn Arabî, Muhyiddîn. *Fütûhât-ı Mekkiyye*, çeviri: Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, c. I, İstanbul 2007.

-, *Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi,* Şerh: Ahmed Avni Konuk, Hazırlayan: Mustafa Tahralı, İz Yayıncılık, İstanbul 2013.

İbn Haldun, Ebû Zeyd. *Mukaddime*, Onur Yayınları, çeviren: Turan Dursun, c. I, Ankara 1977.

İbn Îsâ, İlyas. *Fusûl-i Aşere*, İstanbul BB. Atatürk Ktp., Osman Ergin, nr. 44, vr. 37.

-, *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a*, Süleymaniye Ktp, Hâlet Efendi, nr. 820-003, vr. 19^{a}-25^{a}.

-, *Risâle-i İnsân,* Süleymaniye Ktp, Ali Nihat Tarlan, nr. 162, vr. 20^{a}-23^{a}.

-, *Miftâhu'l-hisâb*, Ankara Milli Ktp., nr. 4077-2, vr. 41^{b}-56^{a}.

-, *Kavâid-i Teshîrât*, İstanbul BB Atatürk Ktp., Osman Ergin, nr. 645/2, vr. 61^{b}-115^{b}.

-, *Rumûzu Künûz*, İstanbul BB. Atatürk Ktp., Osman Ergin, nr. 645/1, vr. 1^{b}-60^{a}.

-, *Ferâhnâme,* Süleymaniye Ktp., Cârullah, nr. 1539-003, vr. 12-20.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi,* IRCICA, c. I, İstanbul 2008.

-, *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, IRCICA, c. I, İstanbul 1997.

İhsanoğlu, Ekmeleddin ve Ramazan Şeşen. *Osmanlı Bilim Literatürü Tarihi Zeylleri,* IRCICA, c. II, İstanbul 2011.

İhsanoğlu, Ekmeleddin ve Boris A. Rosenfeld. *Matematikçiler, Astronomlar ve diğer Bilimadamları (İslam) 7th-19th.C*, IRCICA, İstanbul 2003.

İhsanoğlu, Şeşen ve Cevat İzgi. *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi,* IRCICA, c. I, İstanbul 1999.

İslambolî, Yahyâ b. Sâlih. *Tarîkat Kıyafetleri*, Hazırlayan: M. Serhan Tayşi ve Mustafa Aşkar, Sufî Kitap, İstanbul 2006.

İmam Gazâlî, Ebû Hâmid. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, İpek Yayınevi, Hazırlayan: Fikri Yavuz, İpek Yayın Dağıtım, c. III, İstanbul 1994.

-, *Mişkâtü'l-Envâr/Nur Metafiziği*, Çeviren: Cüneyd Köksal, Gelenek Yayınları, İstanbul 2004.

İzdem, Ekmel. *Dünkü Bugünkü Akhisar*, Ankara 1944.

İzutsu, Toshihiko. *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*, Çeviren: Ahmed Yüksel Özemre, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005.

Karabulut, Ali Rıza. *Mucem'ül Mahtûtâti'l-Mevcude fî Mektebâti İstanbul ve Anadolu*, c. I.

Karabulut, Ali Rıza ve Ramazan Yıldız. *Gülzâr-ı Ma'nevî ve İbrahim Tennûrî*, Ankara ts. (Elif Matbaası), s. 12.

Karagöz, İsmâil. *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.

Kâşânî, Abdurrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü*, Çeviren: Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.

Kâtip Çelebî, Hacı Halife. *Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fühûl,* Süleymaniye Ktp, Şehid Ali Paşa, nr. 1877, vr. 174, 293^{b}.

-, *Keşfü'z-Zunûn an-Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn,* İstanbul Milli Eğitim Basımevi, c. I-II, 1971.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimü Musannifi'l-Kütüp El-Arabi*, c. II, 1957.

Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk. *Et-Ta'arruf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1979.

Kılıç, Mahmud Erol. *Şeyh-i Ekber-İbn Arabî Düşüncesine Giriş*, Sufi Yayınları, İstanbul 2013.

Kılıçlıoğlu, Safa ve Nezihe Araz- Hakkı Devrim. "İbn İsâ", *Meydan Larousse: Büyük Lugat ve Ansiklopedi*, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat, c. VI, İstanbul 1971.

Koçyiğit, Hikmet. "Havâssu'l- Kur'ân", *Journal of Islamic Research*, 2012, sayı 23(2), s. 55-72.

Konur, Himmet. *İbrâhîm Gülşenî Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2000.

-, *İnsana Yolculuk-Tasavvuf Ahlâkı ve İlâhî Ahlâk*, H Yayınları, İstanbul 2009.

Köstendili, Süleyman Şeyhî. *Bahrü'l-Velâye,* Berlin Staatsbibliothek, çeviri; Sezai Küçük- Semih Ceyhan, *1001 Sûfî,* Mavi Yayıncılık, İstanbul 2007.

Kurnaz, Cemâl ve Mustafa Tatcı. "İlyas İbn İsâ'nın Şiirleri", *TUBA* (Hasibe Mazıoğlu Armağanı-I), XXI (1997), s. 187-220.

-, "İbn İsâ", *DİA*, c. XX, İstanbul 1999.

Kuşeyrî, Abdülkerim. *Kuşeyrî Risâlesi (Sûfîlerin İnanç ve Ahlâkı)*, Tercüme: Dilaver Selvi, Semerkand Yayın, İstanbul 2012.

Küçük, Sezai ve Ramazan Muslu. *Akhisarlı Şeyh İsâ Menâkıbnâmesi,* Aşiyan Yayınları, Sakarya 2003.

Küçükkaya, M. Askeri. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Tasavvuf ve Tarikatlar, Şeyhler, Tekkeler, Ziyaretgâhlar*, Semerkand Basım Yayın, İstanbul 2012.

Külekçi, Numan. *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, Akçağ Basım, Ankara 1999.

Kürkçü, Ülkü. *" İbn-i Îsâ-yı Saruhânî: Ferahnâme,1997"*, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, Lisans Tezi.

Muslu, Ramazan. " Halvetiyye'de Atvâr-ı Seb-a Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâlî'nin Atvâr-ı Seb-a Risâlesi", *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2007, sayı 18, s. 43-63.

Müderrisoğlu, Mehmet Emin. *Akhisar'lı Türk Büyükleri ve Eserleri*, Piyasa Matbaası, İzmir 1956.

-, *Akhisar'da Bahar Bayramı ve Çağlak Mesiresi,* Marifet Basımevi, İzmir 1956.

Müstakîmzâde, Süleyman Sa'deddîn. *Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Niseb ve'l-Künâ ve'l-Elkab*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 628, vr. 40^{b}-110^{a}.

Öngören, Reşat. *Osmanlılarda Tasavvuf Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ* (XVI. yy), İstanbul 2012.

-, "Safeviyye", *DİA*, c. XXXV, İstanbul 2008.

-, "Şeyh", *DİA*, c. XXXIX, s. 51. İstanbul 2010.

Ritter, Helmut. *Karagös Türkische Schattenspiele*, Wesbaden 1953.

Roux, Jean-Paul. *Türklerin Tarihi*, Kabalcı Yayınevi, Ocak 2012.

Sühreverdî, Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer. *Avârifü'l-Maârif (Gerçek Tasavvuf)*, Tercüme ve Tahriç: Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2013.

Sühreverdî, Ebu'n-Necîb Ziyâüddîn. *Âdâbü'l- Mürîdîn*, Çeviren: Süleyman Gökbulut, *Dervişin El Kitabı*, Tibyan Yayıncılık, İzmir 2010.

Süssheim, K.- J. Schacht. "Ak Hisari", *Encylopadia of Islam, New edition(=El²)*, c. I. E.J.Brill, Leiden 1979.

Topaloğlu, Bekir, "Esma-i Hüsnâ", *DİA*, c. XI, İstanbul 1995.

Tuman, Nail. *Tuhfe-i Nâilî,* Bizim Büro Yayınları, c. I, Ankara 2001.

Tûsî, Ebû Nasr Serrac. *el-Lüma' İslâm Tasavvufu*, Altınoluk Yayınları, Hazırlayan: Hasan Kâmil Yılmaz, İstanbul 1996.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, "İlyas İbn-i Îsâ-yı Saruhânî", Dergah Yayınları, c. IV, İstanbul 1981.

Türk Dünyası Ortak Edebiyatı: Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, "İbn Îsâ Saruhânî", Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, c. V.

Uluç, Tahir. "İbn Arabî'de Mistik Sembolizm", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl 7(2006), sayı 16, s. 151-190.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* Kabalcı Yayınları, İstanbul 2002.

-, " Tasavvûfî Ulûhiyet Telakkisinde Mertebeler", *Hareket Dergisi*, Mart 1981, s. 3-15.

-, "Ahmed b. Ali el-Bûnî", *DİA*, c. VI, İstanbul 1992.

-, "Aşk", *DİA*, c. IV, İstanbul 1991.

-, "Halvet ", *DİA*, c. XV, İstanbul 1997.

-, "Halvethâne ", *DİA*, c. XV, İstanbul 1997.

-, "Havas", *DİA*, c. XVI, İstanbul 1997.

-, "Havas İlmi", *DİA*, c. XVI, s. 517.

-, "Mürid", *DİA*, c. XXXII, İstanbul 2006.

-, "Riyâzet", *DİA*, c. XXXV, İstanbul 2008.

-, *"Sülûk"*, DİA, c. XXXVIII, İstanbul 2010.

Ulupınar, Hamide. "İlk Dönem Sûfîlerinde Tevhid Anlayışı", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl 9, sayı 22, s. 235-255.

Uzun, Mustafa. "Ebced", *DİA*, c. X, İstanbul 1994.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, c. II, Ankara 1983, 4. Baskı.

-, *Büyük Osmanlı Tarihi,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, c. VI, 5. Baskı.

Vassâf, Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr,* Hazırlayan: Mehmet Akkuş ve Ali Yılmaz, c. II, Kitabevi İstanbul 2006.

Yakıt, İsmail. *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme,* Ötüken Neşriyat A.Ş, İstanbul 1992.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Vücûd", *DİA*, c. XXXXIII, İstanbul 2012.

Yılmaz, Ali. "Esmâ-i Hüsnâ Şârihi İbn-i Îsâ-yı Saruhânî ", *Diyanet İlmî Dergi*, c. XXX/2, Ankara 1994, s. 19-29.

-, "Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri ve İbn-i Îsâ-yı Saruhânî' nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 1998, sayı 2, s. 1-34.

-, *"İbn Îsâ-yı Saruhânî ve Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı (Prof. Takdim tezi, 1996)",* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Yılmaz, H. Kâmil. *Tasavvuf Meseleleri*, Erkam Yayınları, İstanbul 1997.

-, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011.

Yurd, Ali İhsan. *Akşemseddin Hayatı ve Eserleri (düzeltme ve eklemelerle yayına hazırlayan, Mustafa S. Kaçalin),* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.

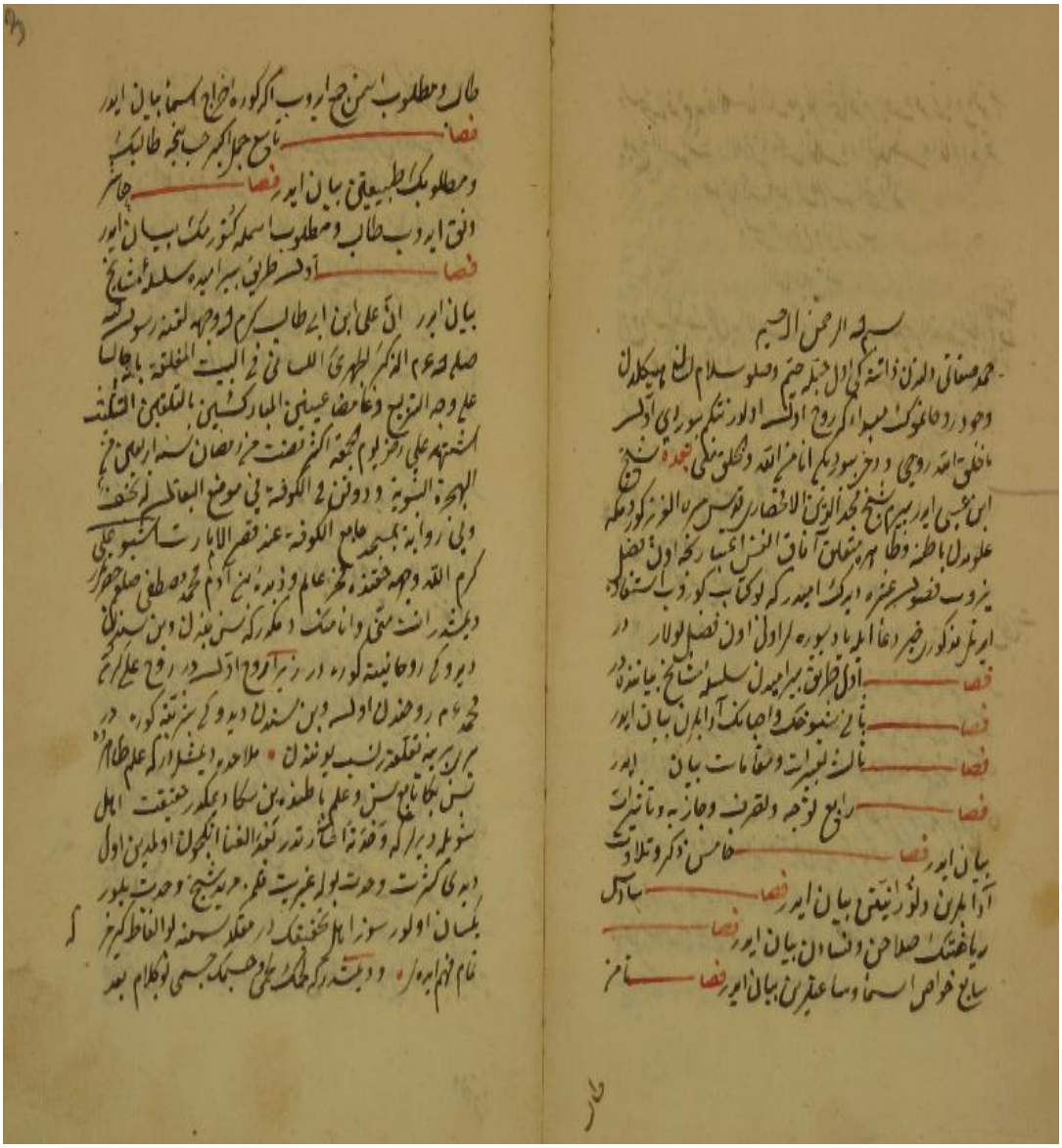
Yüksel, Hasan Avni. *Türk-İslâm Tasavvuf Geleneğinde Rüya,* Milli Eğitim Yayınevleri, İstanbul 1996.

EKLER

EK 1: FUSÛL-İ AŞERE ADLI ESERİN ASIL VE DİĞER NÜSHALARINDAN ÖRNEKLER

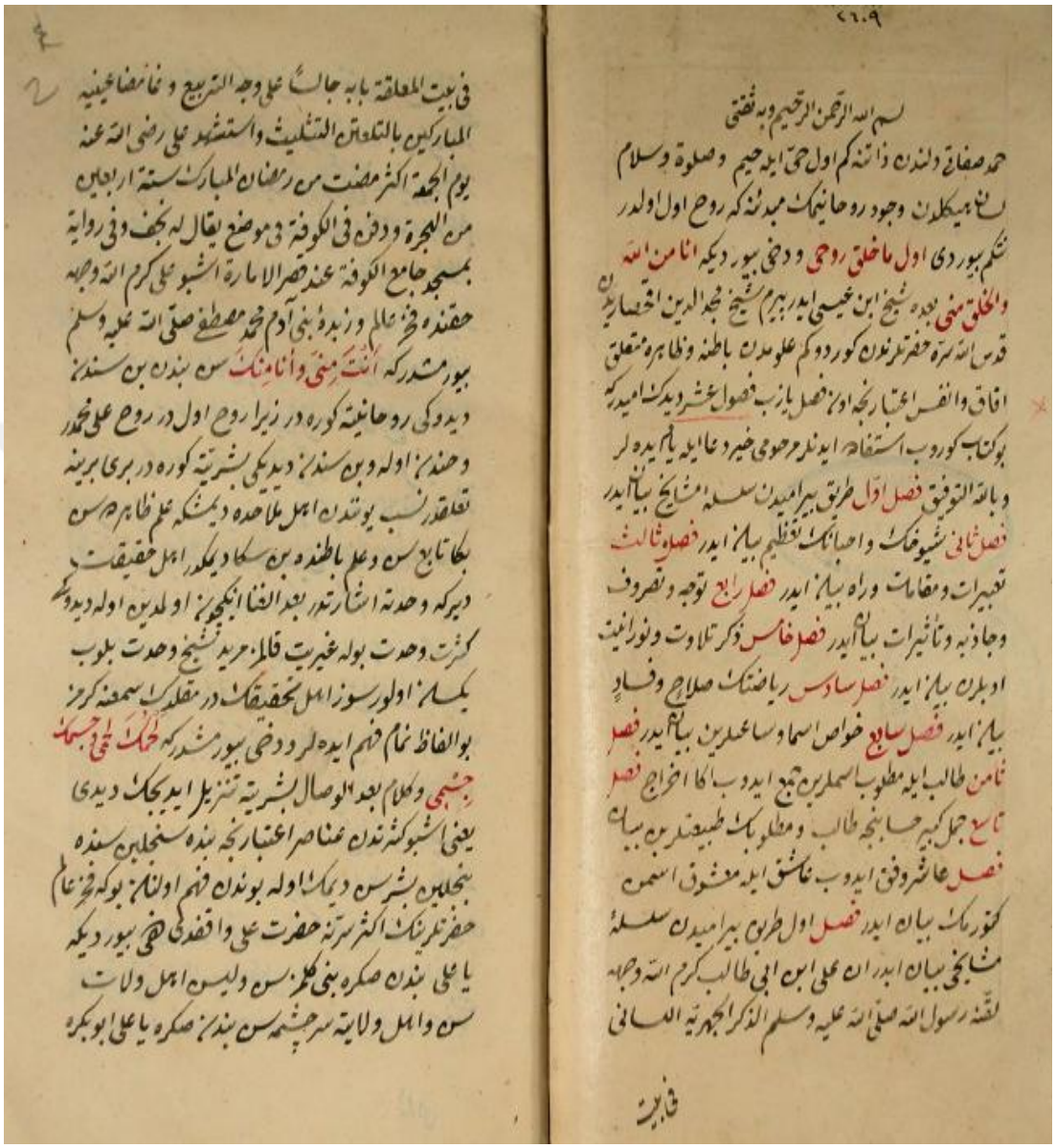
Fusûl-i Aşere, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kütüphanesi, Osman Ergin, nr. 44, vr. 1^{b}-2^{a}.

Fusûl-i Aşere, Manisa İl Halk Ktp. , nr. 1460/1, vr. 2^{b}-3^{a}.

Fusûl-i Aşere, Süleymaniye Ktp., Tahir Ağa Tekkesi, nr. 361, vr. 46[b]-47[a].

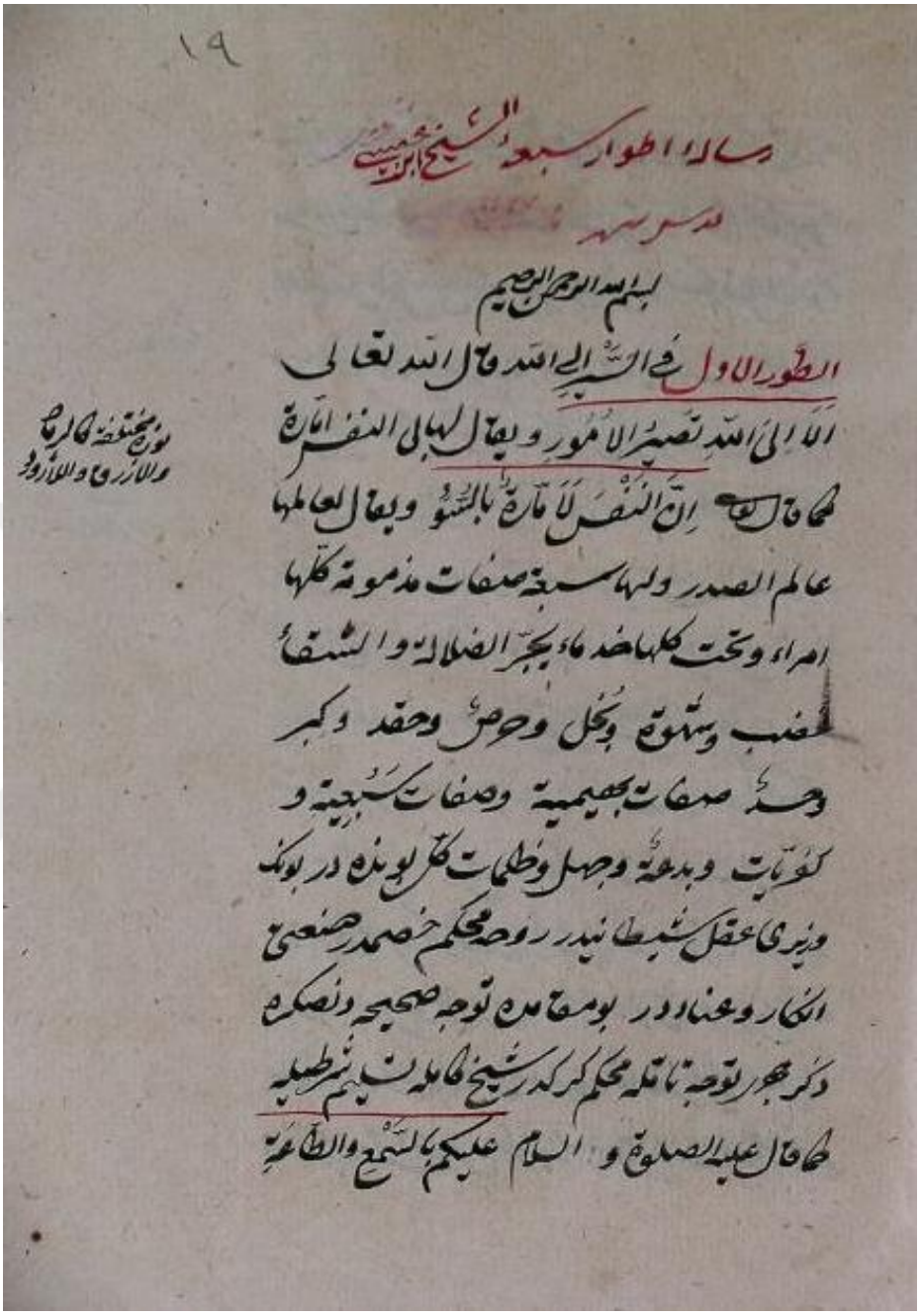

Fusûl-i Aşere, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2709/8, vr. 1[b]-2[a].

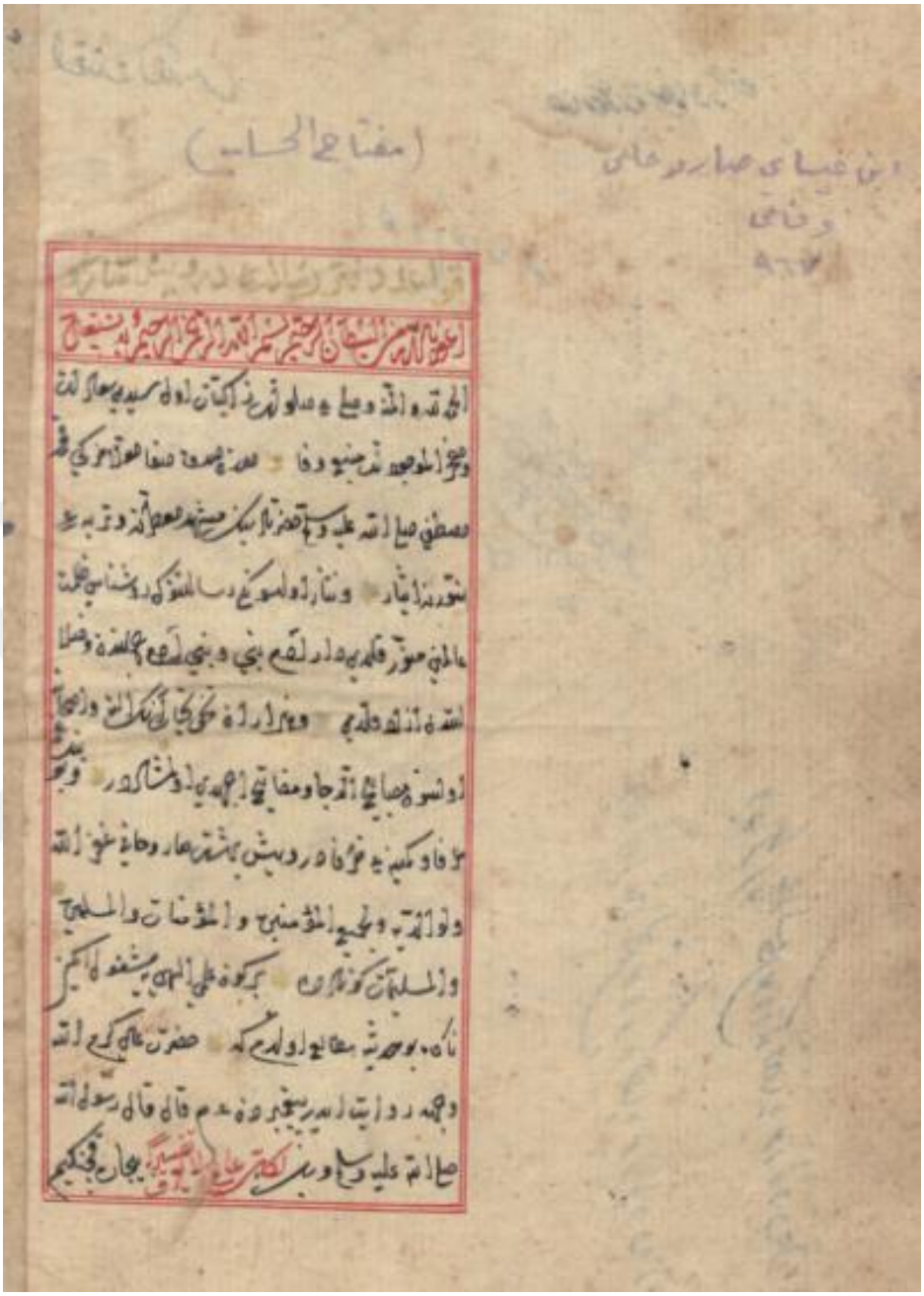
EK 2: İBN ÎSÂ SARUHÂNÎ'NİN DİĞER ESERLERİNE AİT ÖRNEKLER

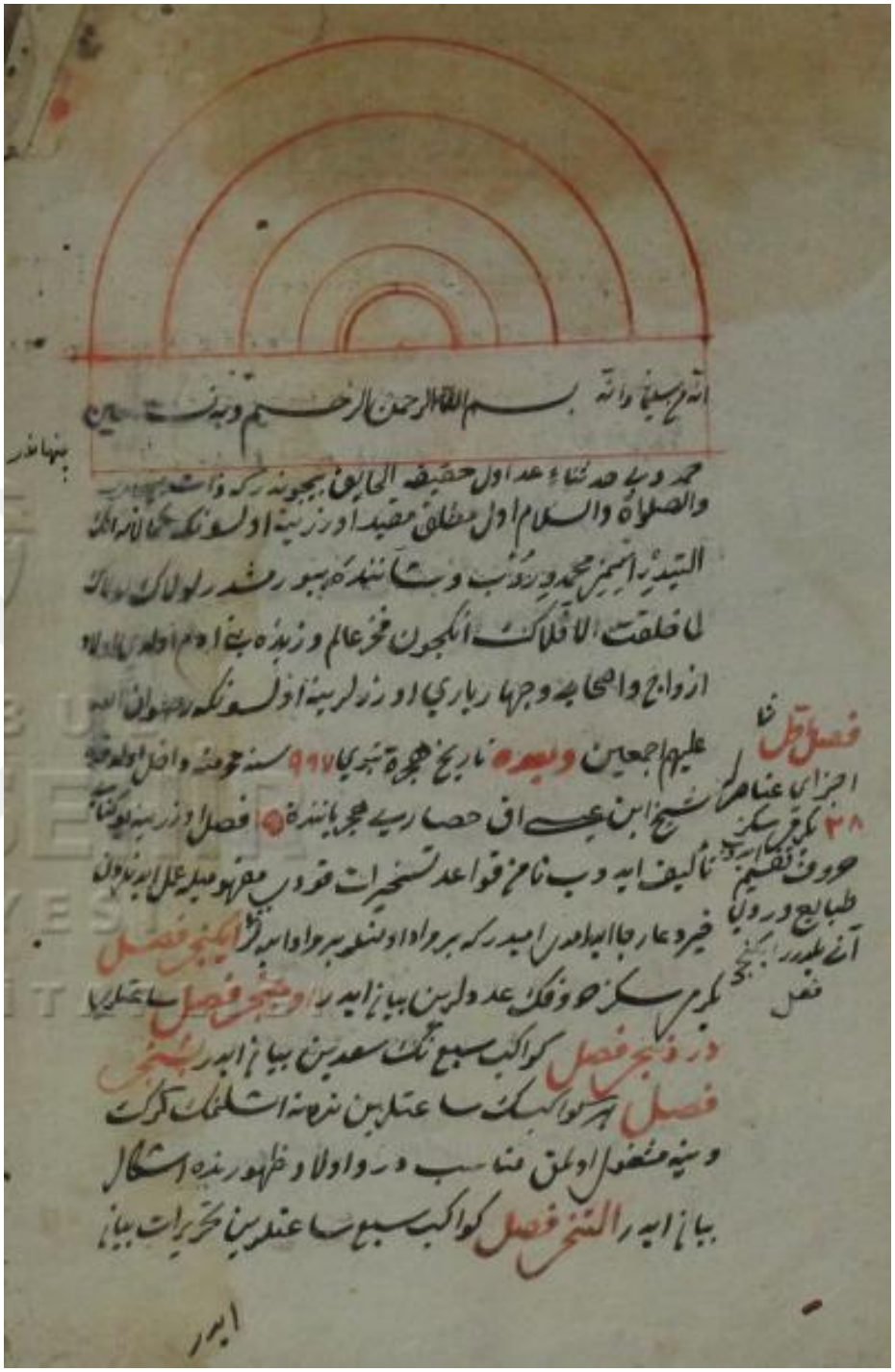
Risâle-i İnsân, Süleymaniye Ktp., Ali Nihat Tarlan, nr. 162, vr. 20[a].

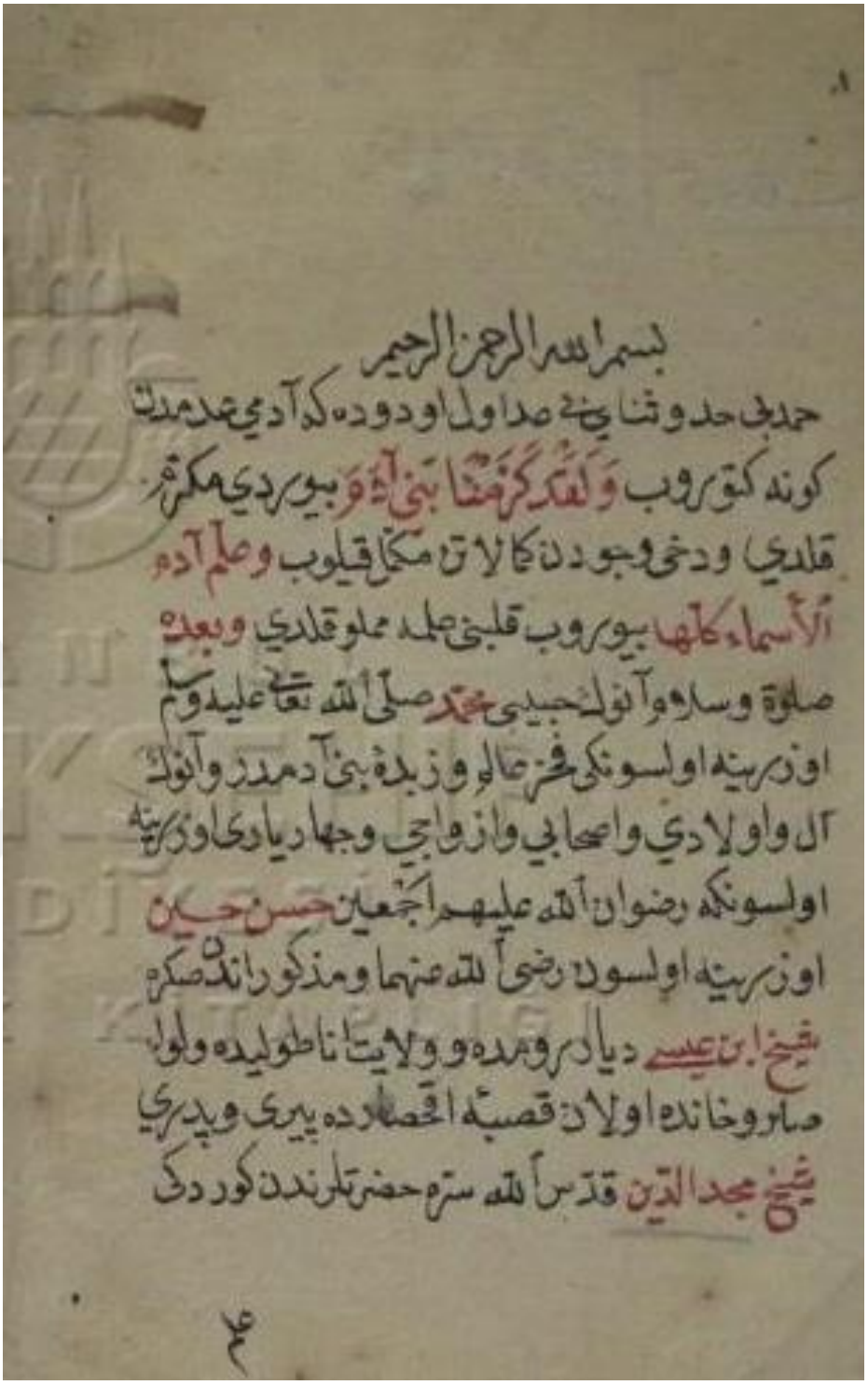
Risâle-i Etvâr-ı Seb'a, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 820-003, vr. 19[a].

Miftâhu'l-Hisâb, Ankara Milli Ktp., nr. 4077-2, vr. 41[b].

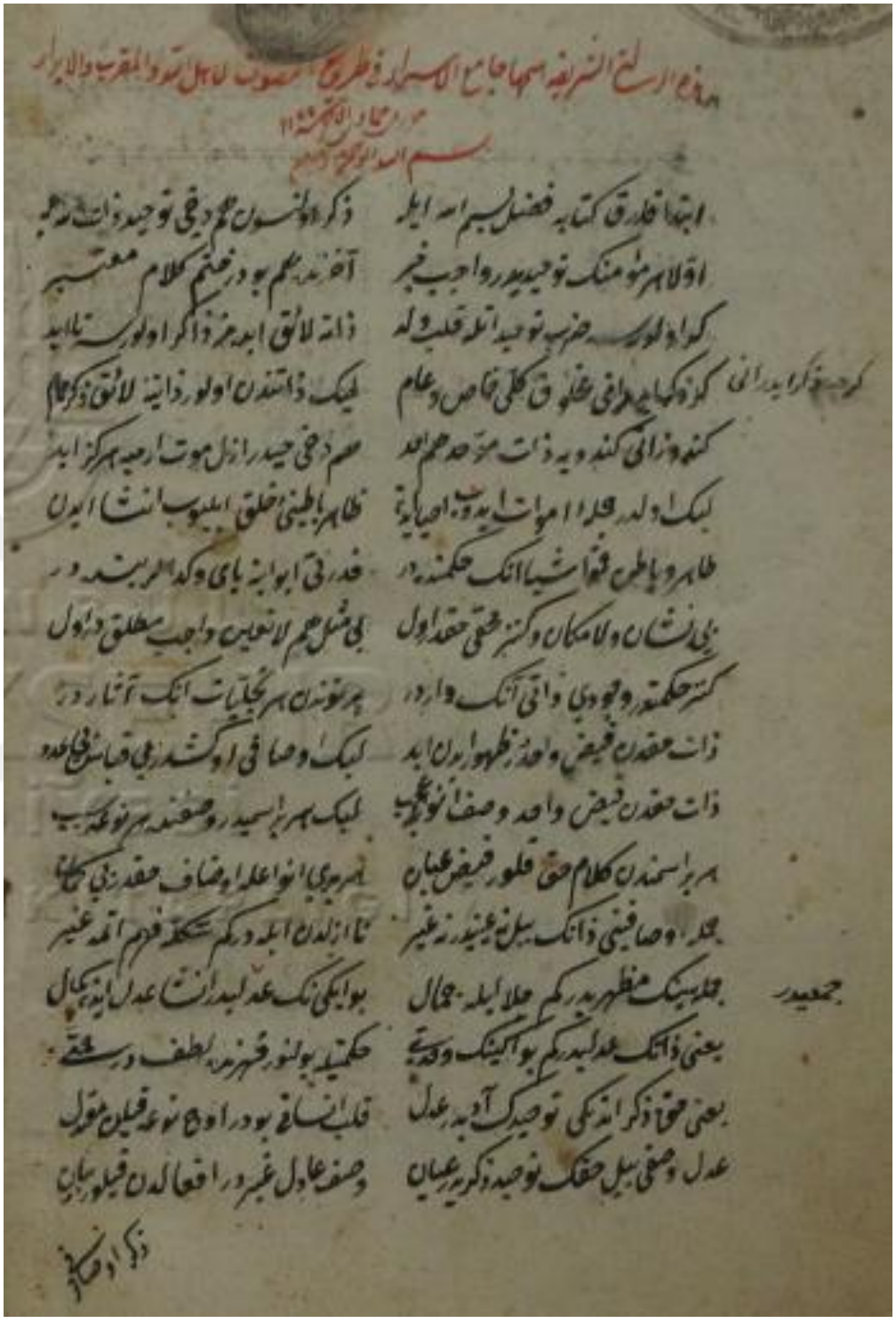
Kavâid-i Teshirât, İ.B.B Atatürk Ktp., Osman Ergin, nr. 645-2, vr. 61[b].

بسم الله الرحمن الرحيم
حمد بی حد و ثنای بی عد اول اودوده که آدمی عدمدن
کونه کتوروب وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ بیوردی مکرم
قلدی ودخی وجودن کالاتی مکمل قیلوب وعلم آدم
الأسماء کلها بیوروب قلبنی جمله مملو قلدی وبعده
صلوة وسلام آنولو حبیبی محمد صلی الله تعالی علیه وسلم
اوزرینه اولسونکی فخر عالم وزبدهٔ بنی آدم در وآنوك
آل واولادی واصحابی وازواجی وجهاد یاری اوزرینه
اولسونکه رضوان الله علیهم اجمعین حسن حسین
اوزرینه اولسون رضی الله عنهما ومذکور اندن صکره
شیخ ابن عیسی دیار رومده ولایت اناطولیده ولولجه
صار وخانده اولان قصبهٔ اقحصارده پیری وپدری
شیخ مجد الدین قدس الله سرهم حضرتلرندن کوردکی
ع

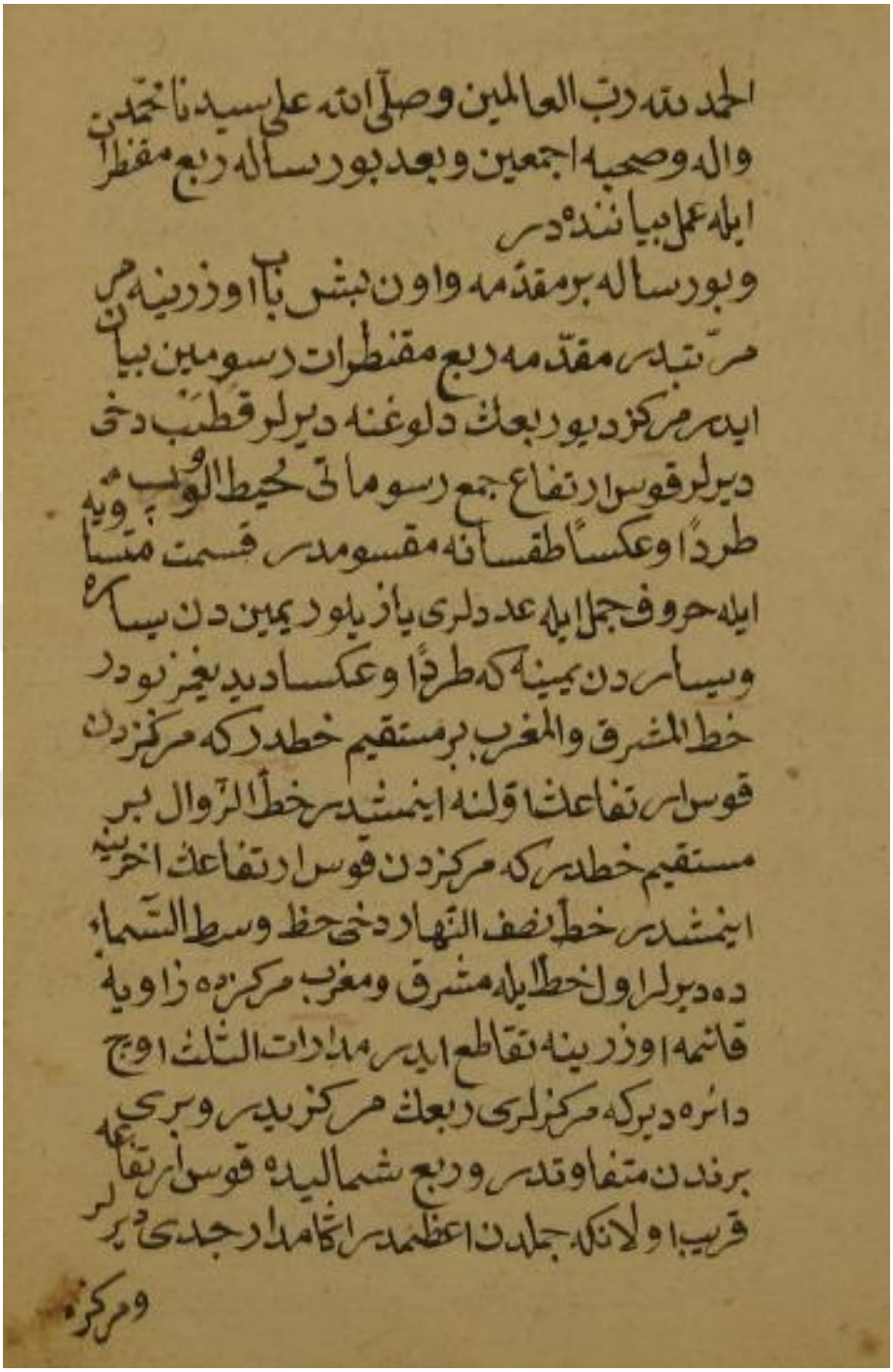
Rumûz el-Künûz, İstanbul B.B, Atatürk Ktp., Osman Ergin, nr. 645-1, vr. 1[b].

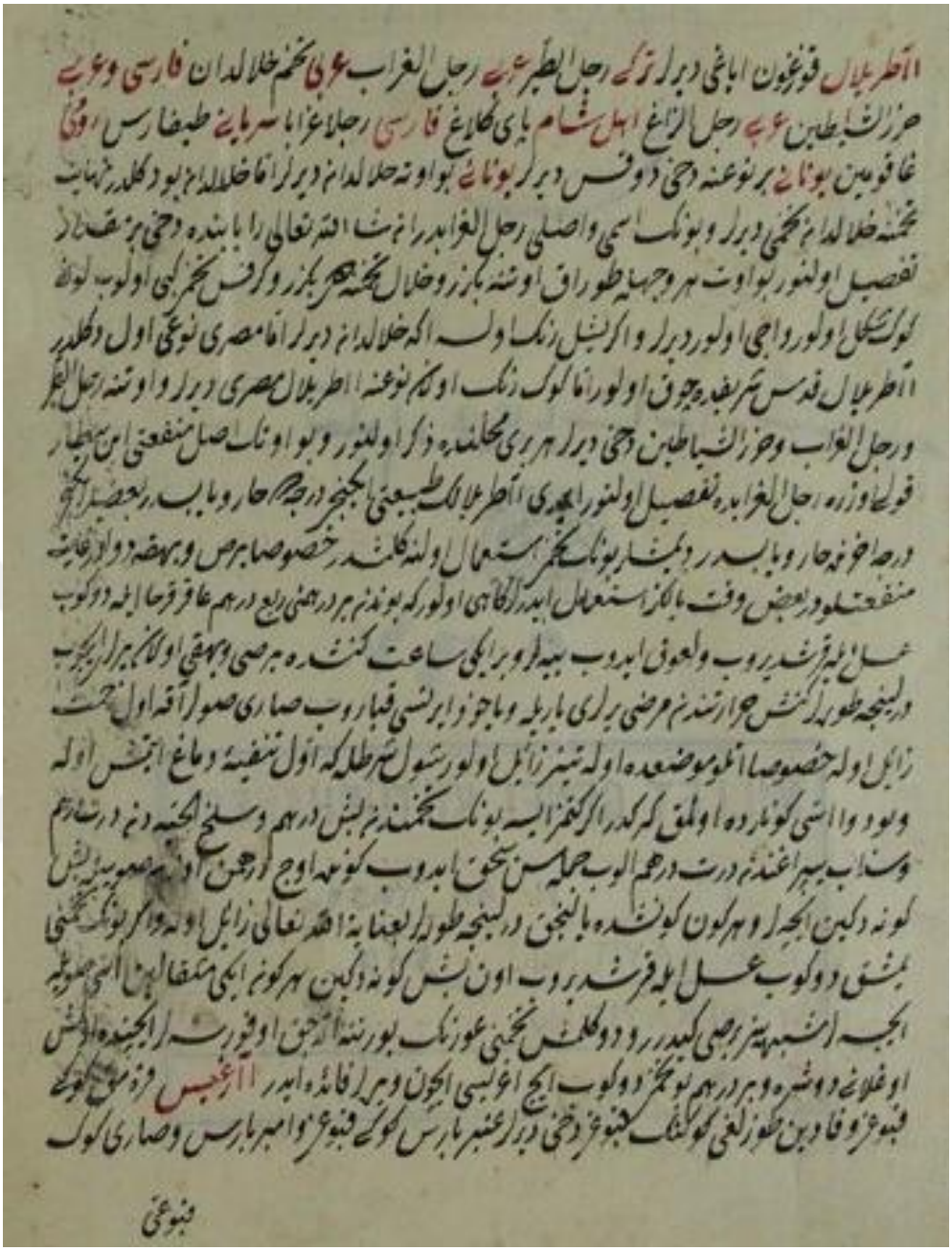
Ferahnâme, Süleymaniye Ktp., Cârullah, nr.1539-003, vr. 13[b].

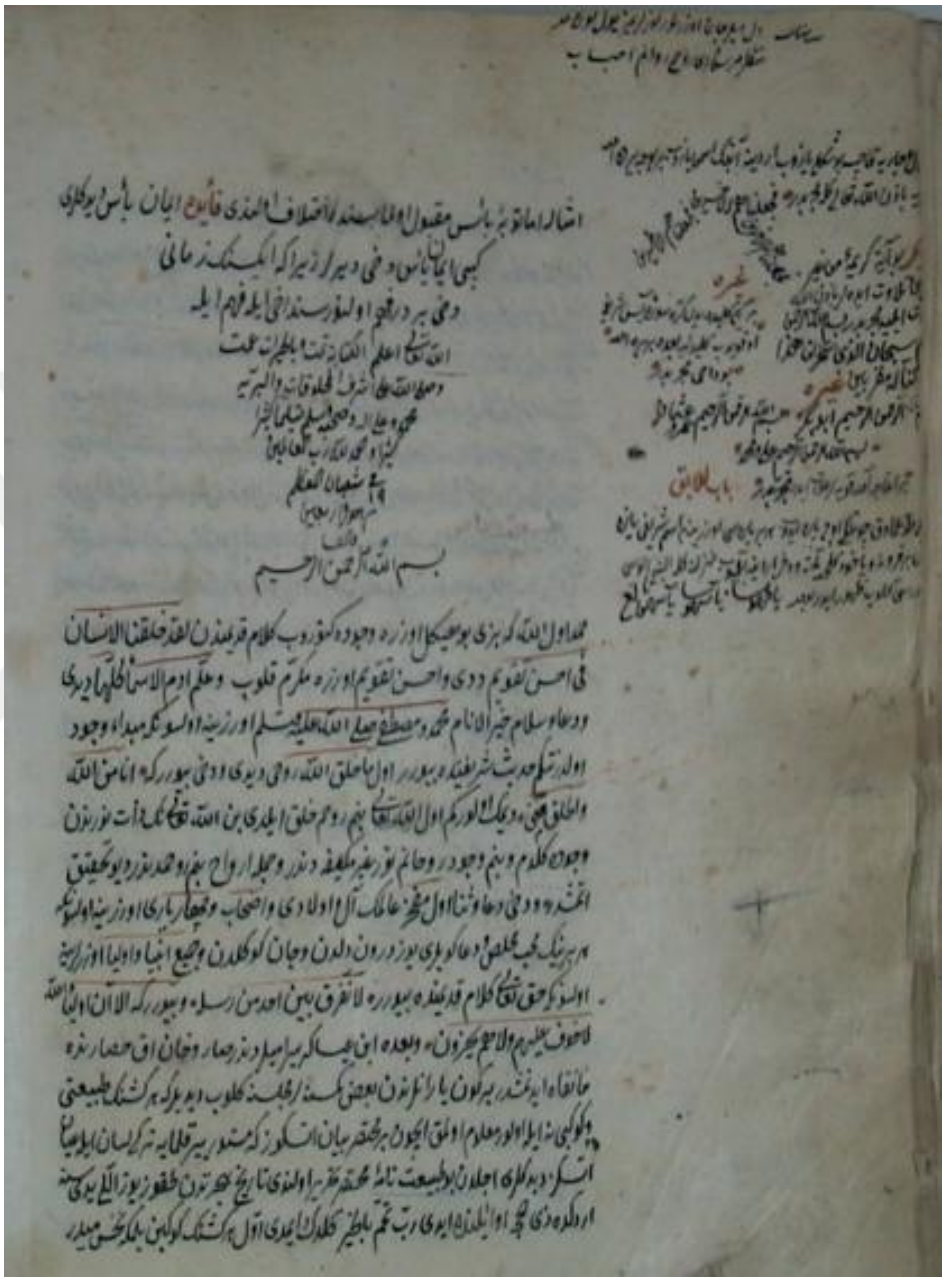
Camiü'l-Esrâr li-Ehlullâhi'l-Mukarrebi ve'l-Ebrâr, İ.B.B. Atatürk Ktp., Muallim Cevdet, nr. 500, vr. 1[b].

الحمد لله رب العالمين وصلى الله على سيدنا محمد
واله وصحبه اجمعين وبعد بو رساله ربع مقطرا
ايله عمل بيانندهدر
وبو رساله بر مقدمه واون بش باب اوزرينه مر
مرتبدر مقدمه ربع مقنطرات رسومين بيان
ايدر مركز بو ربعك دلوغنه دير لر قطب دخي
دير لر قوس ارتفاع جمع رسوماتي محيط الوب وبه
طردًا وعكسًا طقسانه مقسومدر قسمت متسا
ايله حروف جمل ايله عد دلري يازيلو دركين دن يسار
ويسار دن يمينه كه طردًا وعكسا ديد يغمز نو در
خط المشرق والمغرب بر مستقيم خطدر كه مركز دن
قوس ارتفاعك اولنه اينمشدر خط الزوال بر
مستقيم خطدر كه مركز دن قوس ارتفاعك اخرينه
اينمشدر خط نصف النهار دخي خط وسط السماء
دهدير لر اول خط ايله مشرق ومغرب مركزده زاويه
قائمه اوزرينه تقاطع ايدر مدارات الثلث اوج
دائره دير كه مركز لري ربعك مركزيدر وبري
برندن متفاوتدر وربع شماليده قوس ارتفاعه
قريب اولانك جملدن اعظمدر اكا مدار جدي دير لر
ومركزه

Risâle-i Mukantarât, Âtıf Efendi Ktp., nr. 1698/001, vr. 3[b].

Terceme-i Müfredât-ı İbn Îsâ, Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 567, vr. 1[b].

Tabiatnâme, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5427-047, vr. 210[b].

Nutk-ı İbn Îsâ, Ankara Milli Kütüphane, nr. 3664-6, vr. 84[b].

(Yazma eser Eşar adı ile kayıtlıdır.)

Nûriyye, Ankara Milli Ktp., nr. 9279, vr. 251, 2[a].

EK 5: İBN ÎSÂ SARUHÂNÎ'YE ÂİT FOTOĞRAFLAR

Şeyh Îsâ ve Şeyh İbn Îsâ'nın Türbeleri.

Şeyh Îsâ Camii Haziresi.

Şeyh Îsâ Camii.

Şeyh İbn Îsâ Türbesi.